KÁRPÁTALJAI MAGYAR FÉRFIAK A SZOVJET LÁGEREKBEN

(történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)

Kárpátaljai Magyar Könyvek
267.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

Megjelentetését támogatta
a Gulág Emlékbizottság

GULÁG

Összeállította:
Dr. Dupka György

© Intermix Kiadó

Felelős szerkesztő: **Csordás László**
A kötet borítója **Matl Péter** grafikájának felhasználásával készült
Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**

A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)
Készült a Shark Kft.-ben

ISBN 978-615-5757-01-3
ISSN 1022-0283

KÁRPÁTALJAI MAGYAR FÉRFIAK A SZOVJET LÁGEREKBEN

(történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)

INTERMIX KIADÓ
Ungvár – Budapest
2017

Kötetünket azon több ezer áldozat emlékének
ajánljuk, akik az 1944–1945 közötti, a kárpátaljai
magyar férfilakosságot ért internálások
következtében pusztultak el a sztálini haláltáborokban

Nagy Jenő

MEGALÁZTATÁSBAN

(A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén)[1]

Megszólalnak a dobok

1944. november 15-én a kisbíró kidobolta, hogy minden férfi, tizennyolc évestől ötvenéves korig azonnal jelentkezzen Nagyszőlősön, a megyeházán személyazonossági igazolvánnyal. Hát mi magunkhoz vettük a magyar személyazonossági lapunkat, és bementünk Nagyszőlősre a katonai parancsnokságra, mely ott székelt a megyeházán. Erre a lapra egy háromszögletű pecsétet ütöttek, közepén ötágú csillaggal. Felírták egy papírra az adatainkat, így tudták meg a nemzetiségünket. Aztán elengedtek haza.

November 17-én délután egy szakasznyi géppisztolyos szovjet katona érkezett a faluba. Ezek még egyszer kidoboltatták: haladéktalanul jelenjünk meg, most már itt helyben, Feketeardón, az iskola épületében, háromnapi munkára, tartalék élelemmel és fehérneművel. Kihirdették, hogy aki nem jelentkezik munkára, az ellensége a szovjet rendszernek, nem akarja a szovjet hadsereg győzelmét, és ha valaki megpróbál megszökni, akkor a családjának minden tagját felkoncolják.

---

[1] Magnófelvétel alapján 1988 őszén lejegyezte: Dupka György. A szöveg 1992-ben jelent meg azonos címen az Intermix Kiadó gondozásában. Ld.: Nagy Jenő, *Megaláztatásban (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén),* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992. A magnófelvételről lejegyzett emlékirat szerzője a történelmi ugocsa megyei Feketepatakról 18 évesen elhurcolt Nagy Jenő túlélő, aki a nagyszőlősi magyar középiskola nyugdíjas pedagógusaként Ungváron telepedett le. Az ő nevéhez fűződik az internáltak rehabilitálásának kezdeményezése és az átélt lágertörténetek, versek közzététele Kárpátalján. Ebben az emlékiratban a kárpátaljai magyarság 1944-es tragédiáját mondja el a túlélő sorstárs: Nagy Jenő. Akkor az ukrán bolsevista nacionalizmus, a sztálinizmus könyörtelen hóhérrendszere segítségével hurcoltatta el Kárpátalja bűntelen, magyar férfilakosságát. Az elhurcoláshoz, az éhen háláshoz, a kivégzéshez akkor elég volt magyarnak lenni ezen a tájon. Az egyéni tragédiák tízezreit és a magyar nemzet vérveszteségét mutatja be az emlékirat.

Amikor kezdett sötétedni, a katonák házról házra jártak: *„Davaj, davaj! Pobisztreje!”*[2] Annyit értettünk, hogy gyerünk, gyerünk. Mikor az iskola termében összegyűltünk, feltűnt, hogy ha valaki ki akart menni a vécébe, már nem mehetett ki szabadon. Két géppisztolyos katona állt az ajtóban, és csak az egyikük kíséretében lehetett kimenni. Már akkor éreztük, hogy foglyok vagyunk. Az idősebbek, akik már az első világháborúban is harcoltak, azt mondták: „Halljátok, mi egyszerűen foglyok vagyunk. Hát ez már fogság! Itt nem háromnapi munkáról lesz szó!” Aztán sorakoztattak minket az iskolaudvaron. Már azt sem engedték meg, hogy elköszönjünk hozzátartozóinktól. Hogy ki sürgette őket? Én azt nem tudom. Csak egyre *davajoztak*, sürgettek. Ezek nem felszabadító katonák voltak, direkt azért jöttek, hogy bennünket elhurcoljanak. Amikor az anyámtól el akartam köszönni, és közelítettünk egymáshoz, egy katona durván rám förmedt. Nem értettem én akkor. Anyám mégis a nyakamba ugrott, és sírva mondta: „Fiam, fiam! Mit akarnak ezek tőled? Hová visznek?” A mellettem álló katona fogta a géppisztolyát és odatette a fejemhez a csövét. Aztán a levegőbe eresztett egy sorozatot, hogy elriassza a fehérnépet, akik ott álltak körülöttünk. Anyám összeesett. Elájult. Én már nem várhattam meg, hogyan élesztették fel. Ahogy a katona velem vesződött, a hátunk mögött a többiek búcsúzkodtak. Olyan nagy tömegben, ennyi embert sírni, jajveszékelni eddig még soha nem láttam. Eljöttek a falu lányai, asszonyai. Mind eljöttek. Csak az ötven éven felüli férfiak maradtak távol elővigyázatosságból. Félelmük érthető volt. Aki odament, azt elkapták, bevágták a sorba, és ott maradt. A deportálás alól nem volt felmentés. Még a baloldaliaknak sem kegyelmeztek.

„Rövidesen hazaengednek”

Már ránk sötétedett. Annál rémisztőbb volt a dolog, hogy kivilágított viharlámpákkal vettek körül minket. Borongós idő volt, ez is fokozta a sötétséget. Gyalog kellett átmenni Verbőcre. Az egész falu jött utánunk. Nem engedték közel őket, végig kiabáltak rájuk. Aztán a faluvégen megálltunk, és akkor kiadták a szigorú parancsot: senki ne merjen bennünket kísérni. Aki pedig ezt megszegi, azt lelövik. Ennek bizonyítására néhány sorozatot a levegőbe eresztettek. A fehérnépek megrémültek, jajgatva, sírva fordultak vissza, lemaradoztak. Nyolc-kilenc óra körül értünk Verbőcre. Betereltek

[2] Gyerünk! Gyerünk! Gyorsabban!

az iskolába. Már leülni sem tudtunk, a verbőcieket is ide gyűjtötték össze. Úgy állottunk ott a teremben hajnalig, mint a fűszálak. Lefekvésről szó sem lehetett. Legfeljebb leguggoltunk, azt is csak felváltva. Hajnali háromkor már sorakoztattak. Még azt sem engedték, hogy kérdezősködjünk. A puskát ránk fogták. Olykor közénk csaptak, némelyikünket oldalba vágták úgy, hogy rögtön elhallgatott. Verbőcről, amikor elindultunk, egy darabig rendes úton hajszoltak bennünket, aztán mezei útra terelték a menetet. Mindenképpen titokban akarták tartani, hogy visznek minket. Menetelés közben is az volt a fő téma, hová is mehetünk. Az optimisták azt hajtogatták, nem lesz semmi baj. A szigorúságot csak most akarják megmutatni, de ha munkába állítanak, akkor minden rendben lesz, rövidesen hazaengednek. A kevésbé optimisták el voltak keseredve. Sírtak a férfiak, hát én is elsírtam magam. Elfordultunk a sarokba és könnyeztünk. Reggelre értünk be Nagyszőlősre, a megyeházán gyűjtöttek össze. Szűkösen fértünk el, itt már mások is voltak, először is a Tiszántúlról: Fertősalmás, Nagypalád, Tiszapéterfalva, Tivadarfalva, Forgolány, Tiszafarkasfalva, Tiszabökény. Aztán Tiszaújlak, Mátyfalva, Tiszaújhely és még sorolhatnám. Szóval ezekből a községekből. Még a folyosón sem lehettünk, mindenkinek be kellett mennie. Az őrség így könnyebben tudott ránk vigyázni. Fényes nappal pihentünk. Már vécé volt az egész terem, mert a vécé nem tudta elnyelni azt a rengeteg ürüléket, piszokságot. Rettenetes bűz volt. Hogy belefekszünk a saját piszkunkba, az őrséget az nem érdekelte. Úgy éreztük magunkat, mint a birkák, egy akolba kényszerítve, se ki, se be, nem lehetett mozdulni. Ilyen emberi megaláztatásban még nem részesültem. Még a dolgunkat is egymás szeme láttára kellett elvégezni. Borzasztó volt.

Tudok arról, hogy Nagyszőlősről, ahol svábok, azaz németek is éltek, a férfiakon kívül a nőket is elhurcolták. Közülük többel már a kaukázusi ocsamcsirai munkatáborban találkoztam később. Az egyik nő elmondta nekünk, hogy Kárpátaljáról, Ungvártól kezdve Rahóig, de különösen Munkácsról és Rahó környékéről, az összes sváb nőt összeszedték a sváb férfiakkal egy időben, sőt családostul is kitelepítették őket.

Nagyszőlősről és környékéről, azaz a volt Ugocsa megyéből csaknem egy időben szedték össze az embereket, közel 30 községből, olyan 3500 embert, de ez csak saját becslésem, ettől több is munkatáborba kerülhetett. Akik korábban politikailag exponálták magukat, függetlenül attól, milyen korúak, nemzetiségűek, azokat is elhurcolták Szolyvára az elosztótáborba, ahol a különböző nemzetiségű hadifogoly katonákkal együtt sok ezer embert zsúfol-

tak össze. Az előbb említettekkel együtt a nagyszőlősi járásból 5-6 ezerre, Kárpátaljáról pedig közel 40 ezerre tehető a deportáltak száma.

„Hogy vagy, Horthy katonája?"

Az egynapos nagyszőlősi együttlét sokunkat elkeserített. A foglyok azt beszélték: „Nekünk már végünk van! Minket halálra ítéltek! Elégetnek bennünket vagy agyonlőnek, vagy felakasztanak..." De olyat is mondtak, hogy ameddig bírjuk, éhen dolgoztatnak minket. Utána meghalunk, elföldelnek és kész. Szóval a pusztításnak, a magyarság irtásának ezt a módját választották. De miért? Egy olyan államban történt mindez, amelynek az alaptörvénye elítéli a nemzeti gyűlölködést. Mégis deportálnak minket, csupán azért, mert magyar nemzetiségűek vagyunk.

A lágerbéli többség arról szónokolt, hogy Kárpátalja területe visszakerül Csehszlovákiához. De voltak olyan hangok is, hogy ez a földterület soha többé nem lesz Csehszlovákiáé, mivel itt többségben élnek a ruszinok. Azt tudtuk, hogy Magyarországhoz már nem fog tartozni. Ezért azt akarták, ha népszavazásra kerül sor arról, hogy hová tartozzék Kárpátalja, minél kevesebb magyar legyen itt.

Nagyszőlősön történt meg az első névsorolvasás. Kint, a megyeháza előtt katonatisztek és tolmácsok újra törzskönyveztek bennünket. Innen szünet nélkül hajtottak Beregszász felé. A gépkocsik állandóan jöttek-mentek, meg a szekerek, meg a katonák lóháton.

Egyszer megálltunk, hogy a szovjet csapatoknak utat adjunk. Ezért aztán leszorultunk az út szélére. Az elhaladók kiabáltak felénk; volt olyan közöttük, aki tudott magyarul: „Hogy vagy, Horthy katonája?" Visszakiabálni nem lehetett. Úgy szájba vághatták az embert, hogy ott fordult fel. Még egymás közt is alig tudtunk beszélgetni. De amikor ők mondták: „Most már éneklés!" – akkor énekelni kellett. Azt a látszatot akarták kelteni, hogy mi önként megyünk a munkatáborba. Hogy milyen vidámak vagyunk, milyen jól bánnak velünk. De előttünk már világos volt, hogy az egész Szovjetunió egy nagy láger...

Színmagyar falvakon mentünk keresztül. Magunk mögött hagytuk Benét és Muzsalyt is, ahonnan a magyar férfiakat Beregszászba irányították. Az ottmaradottak sirattak minket.

Eleinte a dolgunkat menet közben végeztük el.

Egy rövid pihenőhelyen egy idősebb ember nagyobb dolgát is el akarta végezni. De induló volt, és az egyik katona egyszerűen feléken rúgta. A bakancsa bepiszkolódott. Azt követelte tőle, hogy nyalja le. Végül nem nyalta le, mert már menni kellett. A katona az idős ember köpenyébe törölte a lábát.

A katonaszökevényeket is összefogdosták Beregszászon. Olyan húszat vagy harmincat. Bevágták mind a sorba. Többsége anyaországi magyar baka volt.

Az ugocsai, máramarosi, beregszászi deportáltak száma itt Beregszászon már több ezer volt.

Az útnak indított menetoszlopból egyesek megkíséreltek a szökést. Két falumbeli például egy óvatlan pillanatban lelépett. Eltűntek egy erdő sűrűjében. Ha mindenki beözönlött volna az erdőbe, akkor biztosan lemészároltak volna minket. Olyat is láttam a menetben, hogy valaki nem bírt menni és lefeküdt, vagy ha a szomjúságtól a víznek hasalt, a katona beleengedett egy sorozatot. A vizet megfestette a vér, a holttestet pedig vitte a víz lefelé.

Amikor Beregszászból elindultunk, meg sem álltunk Munkácsig. Munkácson aztán egyszer megálljt parancsoltak. Azt mondták, hogy egy szovjet tiszt kíván szólni hozzánk, mégpedig magyarul. Valóban egy őrnagy lépett az erkélyre. Kiderült, hogy Illés Béla, magyar író volt. Ez a raccsoló, kopasz őrnagy, vagyis Illés Béla, ahogy emlékszem, azt mondta nekünk: „Nem kell elkeseredni! Benneteket nem lemészárolni visznek! Mentek fel ide a Kárpátokba. Helyreállítjátok az útvonalakat. A fasiszta németek meg a magyarok a hidakat felrobbantották, meg az utakat is. Mindez akadályozza a szovjet hadsereg előrenyomulását, az ellenség üldözését. Ti odamentek ezeket felépíteni, és maximum egy hónap múlva otthon lesztek. Tartsatok ki! Nem kell elkeseredni!”

Irány Szolyva

A következő éjszakát a szabad ég alatt töltöttük, mínusz négy-öt fok lehetett. Feltűrtük a kabát gallérját, lejjebb húztuk a sapkát, vacogott a fogunk. Megpróbáltunk bokázni. Ilyenkor ránk ordítottak: *„Nye dvigajsza!”* (Ne mozogj!) Összebújtunk, veregettük egymás hátát. Csak akkor melegedtünk fel, amikor elindultunk a Latorca folyó mentén fölfelé. Két fogat kísért bennünket. Arra a két szekérre dobták fel azokat, akik már egyáltalán nem bírtak menni. Később az is megtörtént – amikor a menetet már nem kísérte fogat vagy szekér –, hogy a kimerülteket agyonlőtték. A sor végén, hátul csak a lövéssorozatot hallottuk,

hogy vége. Ilyenkor még jobban megijedtünk. A félelem egyre fokozódott. Egyre idegesebbek, egyre gyengébbek lettünk. Egyszerre volt jelen köztünk a gyűlölet meg az együttérzés. Később Szolyván, amikor még nagyobb tömeg került össze, különböző nációk, nemzetiségiek, ott már provokátorok próbálkoztak belső ellentéteket szítani, egymás ellen agitálni.

Hallottunk róla, hogy ezen az úton Szolyvára visznek bennünket, mert ott van egy nagy láger. Ott van az elosztó, ahonnan majd elvisznek bennünket a Kárpátokon túlra...

Szögesdrót mögé kerültünk

Megérkeztünk egy dombokkal körülzárt völgybe, amelynek peremét erdő szegélyezte. A magyar honvédek egykori laktanyája a dombon terült el, amely alatt éjjel-nappal csorgott a kristálytiszta folyóvíz. Most átalakult koncentrációs lágerré. Ahogy közeledtünk a volt kaszárnyához, egyre inkább kirajzolódtak az emberi alakok a hangyabolyhoz hasonló nyüzsgésből. Végül egészen tisztán láttuk a foglyokat. Torzonborz fejük kókadtan lötyögött tikkadt nyakukon, tagjaikat úgy emelgették, mintha ólomból lennének. Szakadozott ruházatuk a kosztól szinte megfeketedett, olyan volt, mintha fáradt olajba mártották volna. Kezükre, nyakukra ráfagyott a fekete kosz, akárcsak a szurok. Tekintetük, egész arckifejezésük olyan bárgyú volt, mintha mindegyikük tébolydában lenne. De talán az is volt az egész tábor. Egy hatalmas tébolyda, bolondok háza. Félig nyitva maradt szájuk egyre azt motyogta, erőtlenül előrenyújtott tenyerük azt jelezte: „Enni, testvér, enni, ha Istent ismersz, adj valamit enni menten, mert éhen halok. Családom van otthon, gyermekeim, feleségem...” És szivárgó könnyei máris az orra hegyén fityegtek. Igaz, olyanok is voltak köztük, akik nem szomorkodtak, mindig vigyorogtak, nevettek vagy énekeltek. De olyanok is akadtak, akik felváltva csinálták mindkettőt: hol sírtak, hol meg nevettek.

A haláltábor kapuja zárva volt az újdonsült hullajelöltek előtt. Fáradtan, hátizsákjukat a lábuk mellé, a felázott talajra tették és rárogytak.

Az őrök most nem tiltották meg, hogy leereszkedjünk az anyaföldre. A kapu melletti fülkéből tisztek jöttek ki a fogadásunkra. És újra elkezdődött a számlálási ceremónia. Mire véget ért a létszám megállapítása, már koromsötét lepel vonta be a környéket. Bevonulhattunk a szögesdróttal körülkerített egykori szolyvai honvéd laktanyába.

A láger két, nem egyforma területből állt, egymástól szögesdróttal elkerítve. A nagyobbik felében őrizték az egyszerű foglyokat, a kisebbik részében pedig az ún. politikai rabokat.

A negyvenen felülieket is más rekeszbe irányították, így választottak el sok apát a fiaitól. Ekkor kerültem el én is apámtól. A szögesdrótokon keresztül kiabáltunk egymásnak.

Én és több száz sorstársam az egyik istállóban helyezkedtünk el. A rendes épületeket, a téglaházakat a parancsnokság tisztjei, az alkalmazottak foglalták el.

Sokat gondolkoztam azon, vajon miért éppen Szolyván létesítettek fogolygyűjtő- és elosztótábort? Azt hiszem, hogy kivételesen jó földrajzi fekvése miatt: csomópont volt. A hegyek is úgy veszik körül, mint valami várfal. Innen könnyebben lehetett bennünket elszállítani.

A foglyokat bűzös istállókban helyezték el, ahol levegő is alig volt. A trágya még korábbról ott maradt, nem pucolták ki. Az esőzésektől a tető is átázott, meg az emberek is. Egyesek pedig gyengeségből, lustaságból, míg mások hanyagságból nem jártak ki a latrinára. Az is veszélyes volt. A kocka alakú gödrön egy gerenda volt átvetve, odament az illető, leguggolt, megsiklott, beleesett, vége volt, belefulladt az ürülékbe. Sokan beleestek. De olyan is volt, akit mi húztunk ki. Hoztak valami vízi fecskendőt, és azzal mostuk le.

Az istállók mögött fél méter vastagságú volt a szögesdrót gomolyag, több rétegben. Ezt legjobban Vári Fábián László költő édesapja tudná elmondani. Mert ő át akart rajta menni. Ez azelőtt történt, amikor 16 embernek sikerült kiszökni a lágerből. Amikor ő próbálkozott, elkapták. Órák hosszat ott fenn, a drót tetején hagyták állni. Fölötte még dróthúzások is voltak kifeszítve. Abba kapaszkodva, csimpaszkodva állott szegény, háttal a láger felé. Ezt én magam is láttam. Minket az istállóból ki is kergettek, hogy megmutassák, így jár, aki szökni próbál. Akkor arról is szó volt, hogy ki fogják végezni, végül megkegyelmeztek neki.

A tábor területe 4 vagy 5 hektár lehetett. Én a nyolcas, majd a tízes istállóban voltam. 12 ilyen istálló volt, mindegyik hosszabb lehetett, mint 30 méter. A belsejében háromemeletes, ácsolt priccsek sorakoztak.

A láger egyik részében szervezték a cseh önkénteseket a felszabadító seregbe. Én is jelentkeztem. De ez nem is volt olyan egyszerű. Egy cseh vagy szlovák hadnagy elé kellett menni. Az elkezdett csehül beszélni. Én nem értettem, csak a vezényszavakat, meg azt, hogy mikor születtem, hol születtem, milyen nemzetiségű vagyok. A legnagyobb hiba az volt, hogy magyarnak val-

lottam magamat. Akkor azt mondta: Szakra krucifiksz! Nincs rám szükség! Mehetek. Nem azért jelentkeztünk, hogy a harctérre vágytunk, hanem mert meg akartunk szökni, ki akartunk kerülni a drót közül. De az így jelentkezett önkéntesek közül többen pórul jártak. Végül a szatyrai lágerben kötöttek ki. Például Sz. J., aki abban az időben Tiszaújhelyen tanítóskodott, 1938 előtt a cseh hadseregben is szolgált, jól tudott csehül, *podporucsik*, vagyis alhadnagy volt, 1944 novemberében önként jelentkezett a cseh hadseregbe, meg még többen, így B. József is Tiszaújhelyről.

Ő hadapródőrmester volt. Elég az hozzá, hogy ezek még egy ellenőrzésen mentek keresztül, hogy nem csináltak-e valamit a kommunisták ellen. De aztán kiderült róluk valami, ott Homonnán. Jól elverték őket. Egyszer csak nézzük: mi a fene! Többen is cseh katonaruhában, jól kitetoválva, sántikálva, rogyadozva jönnek befelé. Ők mondták el, hogy mi volt. Ezt a B. Józsefet is alaposan helybenhagyták. Ott Homonnán az egyik zsidó ráismert: „Te vagy az, Árpád ivadéka? Te nagy magyar!" Valóban magyarok voltak, de nem nacionalisták. És akkor B. Józsefet levetkőztették meztelenre. Láncokkal körülkötözték a felsőtestét. Az alsótestét is jól megmarkolászták. És akkor akácfabotokkal verték-ütötték azt a láncot. Úgyhogy az egész hátán, felsőtestén cafatokban forrott össze a hús. Ilyen állapotban lökték vissza a szolyvai lágerbe Homonnáról, és még jó néhány társát is. B. József nagyon szívós ember volt. Az apja is 90 körül élt, öten voltak testvérek. Még csak egy halt meg közülük. Erős fajta mind.

A táborban aratott a hastífusz

A szolyvai lágerben sok ezren lehettünk, de állandóan hozták-vitték a deportáltakat. Szorongtunk, mint a hangya, egymás hegyén-hátán. Az etetésünkről nem gondoskodtak.

Hazulról hoztak nekünk ennivalót. Mielőtt megkaptuk volna, a felét ellopták. A szovjet katonatisztek, akik az ellenőrzéssel voltak megbízva, amikor meglátták az elemózsiás kosarak, batyúk tartalmát, a szájuk tátva maradt. Azt mondták: „Ezeknek nem adni kell, hanem el kell venni tőlük." Meg is tették. Általuk talán soha nem látott araszos szalonna lapult a tarisznyában. Gusztusos kolbász, meg mindenféle finomság. Volt olyan, aki nyíltan beismerte, hogy ilyet még soha nem látott. Ezt a várpalánki sváboktól tudom, akik néha fordítottak nekünk. Közülük sokan a csehek alatt Munkácson

orosz nyelven végezték a gimnáziumot vagy a tanítóképzőt. Hát jól beszéltek oroszul. Sokan voltak velem Bereg megyei svábok. Többnek a nevére most is emlékszem: Pajer, Tranteher, Strausz Jenő, Hennel Vilmos, Magáj Pali meg János. Aztán velem volt a sváb származású Várpalánkai Miska, aki erre magyarosította a nevét. Az oroszok őket németeknek tartották, azzal vádolták, hogy segítettek a német hadseregnek, amikor bejöttek Kárpátaljára.

Lengyelországból is hoztak egy csomó svábot. A szovjet katonák azokat is gyűlölték, de mégis írnokoknak és más lágeri vezetőknek tették meg őket, mivel jól beszéltek oroszul és ukránul is. Mi megint csak háttérbe szorultunk, annak ellenére, hogy minket nem gyűlöltek ennyire.

A cigányság viszont az első pillanattól kivételes helyzetben volt. A lágerben rajtuk keresztül akarták éreztetni, hogy mennyire nagy az egyenlőség, a humanizmus, így a cigányokat azonnal be is osztották konvojoknak. Piros karszalaggal jártak, puskát, dorongot kaptak. A legdurvábbak voltak. Talán minden második őr cigány volt.

Más népcsoportok képviselőit is összeszedték a deportáláskor. Például a románokat. Főleg az erdélyieket, akik a magyar hadseregben teljesítettek szolgálatot. Ezeket magyar baka ruhában fogták el, nem érkeztek átöltözni. Mivel Románia kiugrott a háborúból, követelték, hogy engedjék őket haza. Teljesen elkülönítették tőlünk őket, és *„dutuebe drákuztak"*[3]... Könnyű munkához jutottak, a konyhán dolgoztak. Könnyen hozzájutottak az élelemhez. Nem is titkolták előttünk, hogy minket, magyarokat gyűlölnek, jóllehet a magyar hadsereg katonái voltak.

Voltak itt magyar ajkú zsidók is, őket szintén a fronton fogták el, mint munkaszolgálatosakat, akik a magyar hadsereghez tartoztak. Itt aztán egykét hét alatt sikerült tisztázniuk, hogy ők zsidók. Talán egy hónapig is velünk voltak ott Szolyván. Szintén kiváltságos helyzetbe kerültek, megkülönböztetett bánásmódban részesültek. Közülük egyesek bosszúvágyból mindent megtettek azért, hogy minket elveszejtsenek. Volt ott egy Svarc nevezetű férfi, akiről azt mondták, hogy Fancsikán útkaparó volt. Nem igazolta le senki. Ő is orvosnak adta ki magát. Oltogatta az embereket tífusz ellen, mégpedig mellbe, nem a lapocka alá. Két nap alatt az oltás után akkorára nőtt meg az ember melle, mint egy futball-labda, és tele lett gennyel. El sem lehet mondani, mekkora magas lázzal, kínokkal járt az oltás. Persze, akinek rendes szérumot adtak, az könnyen vészelte át a dolgot. Velem volt egy helyiségben egy beregszászi borbély, aki egyébként anyaországbéli volt, Sebők nevezetű. A

[3] Vigyen el az ördög!-öztek

másik nevére már nem emlékszem. Ez a jól megtermett, értelmes férfi hagyta magát beoltani. Három nap alatt hatalmasra megnőtt a melle. Akkor ő ezt magának borotvával kivágta, amivel csak tudta, tisztogatta a sebet. Hát ő megmaradt. De labda nagyságú sebhely maradt a mellkasán. Mikor én ezt láttam, kerültem az ún. „injekciósokat". Valahogy ösztönösen irtóztam tőlük. Másrészt pedig arra gondoltam, hogy itt valami nincs rendjén. Az orosz szanitécek készakarva fertőznek meg bennünket. Az injekciós tűket nem főzték ki. És nem hagytam magam beoltani. Minden hajnalban jöttek a partizánok, hogy oltásra felsorakoztassák a jónépet. Jöttek az akácfabotokkal. Én pedig leléptem, megszöktem. De egyszer aztán felfigyeltek rám. El akartak fogni, hogy beoltassanak. Üldöztek körbe-körbe a 8-as számú istállónál. Végül már nem bírtam futni és bemenekültem az egyik helyiségbe. Elkiáltottam magam: „Gyorsan lökjetek rám valamit!" Ezt meg is tették. Lélegzetvisszafojtva feküdtem a rongyok alatt. Tüzetesen átkutatták a helyiséget. Most az egyszer ütlegelés nélkül megúsztam.

Amikor dögész voltam

Szolyván már a harmadik napon beosztottak a szanitécekhez. Egyik napon a holttesteket pakoltuk szekérre, a másik napon ástuk a gödröket, hantoltunk. Két lovas fogat hordta szünet nélkül a halottakat a láger melletti temetkezőhelyre. Egy gödörbe húsznál több holtat is beletuszkoltak. Nyolcan-tízen voltunk egy brigádban. Naponta körülbelül száz-százhúsz ember hullott el. Különösen a frontot megjárt katonák között aratott szaporán a tífusz, akiknek a szervezetét már előzőleg legyöngítette, megviselte a front. Eleinte nagy volt a megrendülés, az iszonyat, de csakhamar belefáradtunk.

Úgy pakoltuk fel fogolytársainkat a szekérre, mint a búzakévét, egyszerre 25-30 embert. A szekeret naponta megraktuk négyszer-ötször is. Volt, hogy nem is győztük. Másnapra is maradt. A halottas kamra is tele volt.

Az egészségügyiek a halottak bal bokájára kis cetliket ragasztottak. Hogy ez milyen célt szolgált, fogalmam sincs. Ezzel a cetlivel együtt temettük el őket. Egymásra dobálva, hegyén-hátán.

Volt olyan, aki még akkor is nyöszörgött, meg is mozdult, amikor hánytuk befelé a földet.

Mi mondtuk is az őröknek, hogy húzzuk ki a gödörből, de a katonák erről hallani sem akartak. És akkor a levegőbe eresztettek egy-egy figyelmeztető

sorozatot. Egy ilyen tömegsírba néha negyven-ötven tetemet is eltemettünk. Ebbe a mindennapi látványba az ember úgy belefásult, hogy már semmi sem számított. Nem is volt ereje sajnálkozni, könnyezni. Gépiesen cselekedtünk. Mindenki éhezett. Nem tudtunk normálisan gondolkodni.

Az őrök, a katonák nem mutattak sajnálatot. A parancsnokság félvállról vette a tömeges elhullást. Ha pusztulunk, hát pusztuljunk el mind egy szálig. A hiányzó, általuk fontosnak tartott létszámot úgy tartották fent, hogy útközben mindig elfogtak annyi embert, hogy feltöltsék a hiányzó mennyiséget. Aki meghalt, azt csak leírták. Ők szerintem nem tartoztak számadással senkinek. Az otthon maradottakhoz ekkor már eljutott a hír, hogy milyen embertelen körülmények közé kerültünk, mert az ételhordó asszonyok hazahordták a szomorú híreket. De ugyan kihez is fordultak volna segítségért? A hatóságok gyorsan igyekeztek eltüntetni a nyomokat. Ezért később egy nagy területet leaszfaltoztak, benzinállomást építettek a sírok egy részére.

Hajcsárjaink: a magyar partizánok

Megelégeltem az állandó temetést, ezért az egyik társammal úgy döntöttünk, hogy lelépünk egy kis időre. Már három napja bujdokoltunk az egyik épületből a másikba, mikor véletlenül szembetaláltuk magunkat a nyolcas istálló mellett a kegyetlenségéről hírhedt partizánnal, Bénivel, aki már korábbam el akart engem intézni. Most is felemelte akácfa furkósbotját – egyébként ez volt a magyar partizánok szimbóluma –, és le akart ütni. Szörnyű káromkodások közepette eredt a nyomomba. A tízes istállóban leltem menedéket. „Agyonverek mindenkit, ha nem adjátok ki a csirkefogókat!" – ordította. Majd elrohant, hogy segítséget szerez, mert ő egyedül vagy harminc ember között, akik mindannyian elszántan néztek vele farkasszemet, nem mert tovább randalírozni, megérezte az elszántságot. Végül megadtam magam Béninek. A barátom nagyon beteg volt. Ezért aztán úgy döntöttem, hogy a partizánok bosszúját átvállalom csupa szolidaritásból, hiszen kibírok egy botozást. Míg Bénivel dulakodtam, hátulról a szárnysegédje úgy fejbe kólintott a botjával, hogy azonnal elvágódtam. Eszméletemet vesztettem, majd társaim mondták, utána is agyba-főbe rúgtak.

Amikor már mozdulni sem tudtam, bezártak a halottas kamrába.

Miután magamhoz tértem, csak azt éreztem, hogy rettenetesen szomjas vagyok. Minden testrészem sajog. Elöntött a forróság, aztán kirázott a hideg.

Hogy ne a betonon heverjek, ráfeküdtem az egymásra dobált halottak halmára. De hovatovább már egyfolytában vacogott a fogam. A halottakról leszedett rongyokból fekhelyet készítettem magamnak. Mire felébredtem, már hajnalodni kezdett. Nyöszörgésre lettem figyelmes. Rémülten állapítottam meg, hogy egy halálsápadt magyar honvéd, tüzér tizedes motyog mellettem a halottak társaságában egyre érthetőbben, egyre hangosabban, rám szegezve fakó tekintetét. Tagoltan elmondta, hogyan és miért került ide. Hallgatott egy sort. Aztán eleredtek a könnyei. Én is elérzékenyültem.

– Téged is halottnak véltek, öcsém? – kérdezte halkan a katona.

– Nem – mondtam. – Engem inkább büntetésből dobtak ide...

Aztán egymás mellé kuporodtunk, hogy azzal a kis meleggel, ami még a testünkben megmaradt, egymást melegítsük. Elmondta, hogy N. Jánosnak hívják, Nyíregyházán született. Öt gyermeke van, harmincnyolc éves, a civil életben ácsmester. Alig pislákolt a hadifogolyban az élet.

A halottas kamra pedig színültig telve volt hullával. A félmeztelen meg teljesen csupasz holttestek máglyába dobálva hevertek. Néhányuknak keskeny ragtapasz volt a bal bokáján, amelyre állítólag a nevük volt ráírva. Elmondtam én is sorstársamnak – aki nem lehetett több 40 kilónál, annyira elaszott az éhezéstől, csontváznak is beillett volna –, hogy a partizánok azért hagytak helyben, mert nem akartam tovább dögész lenni.

A szélesre tárt ajtón belépett két magyar katonaruhába bújtatott partizán, a Béni meg a Muhar, és elkáromkodták magukat:

– Hijnye! Hogy az a drótszakállú úristen tegye akárhová ezt a két undok firget, hát ezek mégse döglöttek meg! No, majd gondoskodom én rólatok...

De ahogy tekintete találkozott a barátjáéval, Muharéval, aki rosszallólag ingatta a fejét, csak köpött egy jókorát és vele együtt kifordult a halottas kamrából. Még fel sem fogtuk a helyzetet, amikor két szanitéc rohant be hozzánk, a feltámadt foglyokhoz. Azonnal a kórházba szállítottak bennünket, ahol forró teát, *szuhárit* (kétszersültet), kámforinjekciót kaptunk. Délután már visszakerültünk az istállóba. Az ismerősök úgy néztek ránk, mintha egy más planétáról kerültünk volna oda. Nagy János, aki majdnem két éve fogyasztotta a szovjet hadsereg kenyerét, szinte rogyadozott az éhségtől, a gyengeségtől, most abban reménykedett, hátha akad ezeknél a civil foglyoknál egy kis hazai elemózsia. Akadt is. Evett, utána úgy magához jött, hogy táncra perdült, énekelt. A köréje csődült tömeg egyre inkább követelte a táncolva éneklést egy falat száraz kenyér fejében. Végül N. János összeesett. Láza újra felszökött, már csak percekre tért magához. Nyíregy-

házán élő családját, feleségét, gyerekeit emlegette. Pulzusát már alig lehetett érzékelni. Most már teljesen a végét járta. Közben egy éltesebb, olyan papkülsejű férfi emelkedett fel a tömegből. Beszélni kezdett, imát mondott a haldoklóért: „Arra kérlek, Istenünk, szüntesd meg a háborút, az emberölést, a rabokat szabadítsd ki a gonoszok karmai közül, és adj mind a világ végezetéig tartó békességet, örökkön-örökké tartó békét és boldogságot, a mi Urunk, Jézus Krisztus nevében, a Megváltó érdemeire való tekintettel. Ámen." Mindenki könnyes szemmel, remegő hangon ismételte az Ámент. Még N. János, a nyíregyházi tüzér tizedes is felült, mintha semmi baja sem lenne. Körülhordozta tekintetét a szenvedő tömegen, komótosan keresztet vetett magára, elköszönt halkan a családjától név szerint, és a bajtársaitól, nekem kezet nyújtott, s rövid idő múlva a szeme fennakadt, a szája tátva maradt, soha többé nem szólalt meg.

Azon az estén, abban az istállóban tizenheten zárták le örökre a szemüket. Rettenetesen sajnáltam a halottaiból feltámadt és most újra elhunyt katonát, akinek a ruhájából már csapatosan távoztak a tetvek is. A szívbemarkoló prédikációt a papnak készült Sz. I. tartotta, aki Tiszabecs, Tiszakóród főjegyzője volt, de mindenki Imre bácsinak szólította.

N. János halálának Muhar meg Béni örült a legjobban. Mint később kitudódott, Nagy Jánossal együtt estek fogságba még 1943 januárjában a Don-kanyarban. Ők ketten beálltak partizánnak és elvégezték az antifasiszta partizánképző iskolát, míg társuk, Nagy János inkább a hadifogolytábort választotta, nem akart szembefordulni a sajátjaival.

Hogy ki volt Muhar és Béni? Külsőleg le tudom írni őket. Széles vállú, széles képű, kockafejű, lapáttenyerű földműves, gazdálkodó volt a Béni. A másik, a magas, vörös képű, hosszú orrú, görbe hátú a Muhar. Ő azért nem volt olyan nagy gazember, mint a másik. Az ezekhez hasonlók a tábor belső őrei voltak. Magyar katonaruhában, orosz téli sapkában, ún. usánkában, piros karszalaggal jártak. Furkósbotokkal ellátva ügyeltek a belső rendre. Ők nevezték ki a foglyok közül a századparancsnokokat és századírnokokat. Ők sorakoztatták, hajkurászták munkára Szolyván éjszakánként a népet. Persze géppisztolyos szovjet katona azért mindig volt a közelben.

Béni – állítólag – Csongorra való volt. Róla azt mondták, itt van neki a nagybátyja is, de nem akarja őt ismeri. A kisdobronyiak is keresztülnéztek rajta. Korábban a földijei hozzá fordultak segítségért. Ismerni sem akarta őket. Szóval, ezek a hozzátartozói, közeli ismerősei azt beszélték, hogy Csongoron H. Bertalan néven ismerik. Ő volt a szolyvai táborban a legdisznóbb, a

legundokabb, a legpiszkosabb. Mindig azt fújta: „Üssed a büdösvigit! Üssed!" És az akácfabottal mindig ütött bennünket, ahol csak ért.

Karácsony a lágerben

Karácsony este volt, 1944 karácsonya. Kint tombolt a hóvihar. A foglyok rongyokba burkolózva próbálták megvédeni magukat a szolyvai hegyek felől betörő hideg széltől. Egymást melengették kiaszott testükkel. Most a katonák szigorúbban őrizték a lágert, mint valaha. Dupla őrség cirkált a kerítésen kívül. Attól tartottak, hogy a tábor lakói valami földöntúli, valami isteni erő sugallatára, hatására erőre kapnak és kitörnek.

Közben az istálló foglyai a zord körülmények közepette elkezdték a karácsonyi énekeket el-elcsukló, alig hallható hangon dudoraszni. Először csak kettesével-hármasával. Aztán egyre nagyobb tömegben, egyre nagyobb hangerővel. Míg végül kialakult a béke szent ünnepének estéjén egy szívből jövő, szinte zokogó szent ének:

Csendes éj, szentséges éj,
A világnak álma mély.
Csak egy szeghajú gyermek felett
Virraszt gondosan a szeretet...

A szomorú, szívet tépő karácsonyi hangulat egyre mélyebben hatolt a láger lakóinak a szívébe. Aztán kisvártatva felcsendült:

Krisztus Urunknak áldott születésén,
Angyali verset mondjunk szent ünnepén...

Végül pedig:

Szívünk vígsággal ma betölt,
Mert ígéret szerint felkölt.
Istenfélők számára
Az igazság fényes napja,

Új szövetség felkent papja
Eljött, kit sok nép várva...

Itt a tömeg fokozatosan elhallgatott. E szent karácsonyt fekete vagy véres karácsonynak is lehetett volna nevezni. Karácsony első napján, az is lehet, hogy felsőbb utasításra, a láger szinte minden épkézláb emberét a Szolyva melletti hegyekbe zavarták fát szerezni a konyha részére, mert a foglyoknak meleg ételre volt szükségük, különösen ezen a napon. Több mint valószínű, némi nevelési célzat is rejlett a dologban. Hiszen most, szerintük, főképpen az ellenség karácsonya volt.

Karácsony első napjának hajnalán az eddiginél jóval nagyobb felhajtást rendeztek a szolyvai gyűjtőtáborban a partizánok. Hajnali háromkor már egzecíroztatták a fagy- és éhhalállal küszködő koldustömeget a betonná fagyott udvaron. A szokásos létszámellenőrzés most sem maradt el. Újra csattogtak a számológépek golyói, ismételten egymásba kellett karolni, majd újra letérdelni, hogy a végén ismét csak ne stimmeljen a létszám. Újra feltűnt a rücskös képű, félszemű tatár kapitány is, aki hiányzó bal szeme helyén most nem körkötést, hanem meleg gyapjú darabot viselt, alóla vészjóslóan meredt ki egy fityegő vattacsomó. Egész lénye azt sugallta, most megleckézteti a kiszolgáltatott, ártatlan tömeget.

A főkijáratnál terelték, számolták kifelé az embereket, hogy aztán pár méterrel odább újra felsorakozzanak az állig felfegyverzett őrök gyűrűjében. Elindultunk a hegyek felé, ahol a fahasábok hevertek. Fáradt, könnyes tekintettel és teljes tüdővel szívtuk magunkba a tiszta hegyi levegőt. Amikor azonban elindultunk, hogy a fahasábokat a vállunkra emeljük, kellemes meglepetésben volt részünk. E karácsonyi napon majd mindenkihez jött látogató, s az ölrakások mögött várakoztak szerencsétlen hozzátartozóikra.

Anyám is előbukkant hirtelen az egyik farakás mögül. Óriási elöl-hátul lelógó, háton átvetett zsák-csomaggal. A katonák először megtorpantak, géppisztolyukat lövésre készen csípőjükhöz szorították. A következő pillanatban azonban lehanyatlott a kezük a szívfacsaró látványtól. A rend felbomlott. A táborlakók könnyezve ölelgették egymást. Az őrök tanácstalanul pislogtak. Végül felismerték, hogy itt nem valami gonosz cselről, hanem bensőséges családi jelenetről van szó. Hiszen a szív csak nem kő. Különösen, amikor a sok szíves unszolásra a farkasétvágy meg az ízes falatok látványa az őröket is levette a lábukról: ellenség, fogoly, hozzátartozó nekibuzdult az evésnek, ivásnak.

Az egyik korosabb harcos, hogy lássuk, az ő mellében sem kő van, hanem szív, keresztet vetett először magára, aztán meg édesanyámra, utána valamennyien nekiláttak a falatozásnak. Ekkor jobban szemügyre vettem az anyámat: a lába rongyokba volt burkolva. Elkapta a tekintetemet, szomorúan legyintett:

– Hagyd el fiam, az egyik katona, amikor meglátta, hogy csizmában vagyok, lerángatta a lábamról. Egy kis fiatal taknyos. Szó nélkül engedelmeskedtem, le is lőhetett volna, akkor hogyan hoztam volna el neked és apádnak ezt a két csomagot. Apád miért nincs itt? – kérdezte.

– Csak a fiatalokat zavarták ki. Ő a kis lágerben van mindig. Elviszem a csomagot neki is.

Anyám közben elmesélte, mi történt azóta, hogy eljöttünk. Adóval, beszolgáltatással zaklatják őket folyton. Aki nem teljesíti, azt belágerezéssel fenyegetik. Tizenhat éves öcsémet befogták kényszermunkára az egresi repülőtér építéséhez, mert tovább bővítik. A húgom és lánytársai nem járhatnak a fonóba, csoportosulni tilos. Arról is beszámolt, hogy valakit mindennap kirabolnak a fegyveresek, hogy akik rabolnak, azok nem a hadsereg katonái, hanem banditák. A bíró is hordja házunkba a katonákat. Már az egyik hízót megették. Megittak két hordó bort. Ha szól az ember, a bíró gőgösen csak annyit mond: „Hol kerék, hol talp, húgom!"

– Elhurcoltak benneteket, hogy velünk, védtelen nőkkel azt tegyék, amit akarnak. Nem szólhatunk erélyesebben, mert rögtön azt vágják hozzánk: „Kulák vagy, az anyád istenit, pofa be! Mert ha nem, betapasztom..."

Lassan szürkülni kezdett. A katonák is mozgolódtak már. Csak annyi időm maradt, hogy tiszta inget váltsak. Úgy szorítottuk egymást édesanyámmal, mintha már soha többé nem látnánk egymást. A katonák türelmetlenségükben már ordítoztak. Sőt, az egyik őr felszólításként kibocsátott egy sorozatot.

A felsorakozott karaván nekivágott a lejtőnek. Hazai élelemmel, otthoni hírekkel. Az őrök pedig, akik pár perccel előbb még emberibb arcukat fordították a foglyok és hozzátartozóik felé, most újra nekivadulva szitkozódtak. A helyzetet súlyosbította, hogy a lágerből erősítés érkezett kutyákkal, hogy távol tartsák tőlünk a hozzátartozóinkat. A sarunál egyesével számoltak meg minket. Még azon az éjszakán átszöktem édesapámhoz. Elmondtam neki a történteket. Igen elszomorították az otthoni események. Küszködött a könnyeivel. Kellemetlen érzés fogott el. Azelőtt soha nem láttam könnyezni az apámat.

Legyengültünk, eltetvesedtünk

Az istállóban, ahol emberek ezrei szorongtak, hétről hétre egyre kibírhatatlanabb bűz terjengett. A trágyát még mindig nem takarították el. Az ammónia csípte az ember szemét, facsarta az orrát. A bűzt még az is fokozta, hogy a

foglyok, különösen a betegek, maguk alá piszkoltak. Az éjjeli világítást dobozokból készült fáklyákkal, mécsesekkel oldották meg, ami füstölgött és igen kellemetlen szagot árasztott. Az ajtókat a decemberi hideg miatt nem lehetett nyitva tartani, mert akinek a helye az ajtó közelében volt, megfagyott. Hiszen a rongyos, hiányos öltözék nem nyújtott védelmet. A legsiralmasabb állapotban a lábbelink volt. Az árnyékemberek rongyokba bugyolálták a már félig vagy teljesen megfagyott lábukat. A foglyoktól – fogságba esésük pillanatában – a szovjet katonák elszedték a lábbelit, az órát, a borotvát és az értékesebb holmit. A civil foglyokat pedig menet közben vetkőztették le. Az istálló kb. ötven méter hosszú és nyolc méter széles volt. Középütt két méter széles út vezetett az egyik ajtótól a másikig. Kétoldalt emeletes priccs állt, rogyásig megrakodva emberekkel. Hasonlóan zsúfolt volt a „földszint" is, ahol nemrég még a lovakat abrakolták. Így aztán háromszintes fekvőhely alakult ki mindkét oldalon. Legalább hétezren voltunk benne összezsúfolva, akár a heringek a konzervdobozban. Az idősebbek, gyengébbek meg a betegek az első és a második szinten voltak. A párnája majdnem mindenkinek a bakancsa volt, mert a zoknikat is elszedték. Mire megtörtént a „honfoglalás", kb. hajnali háromkor elkezdődött újra a sorakozó. Először kivilágos-kivirradtig létszám-megállapítás, utána reggeli kiosztás.

Az ember éjjel-nappal, még álmában is csak az ennivalóra gondolt. Álmunkban csámcsogtunk. Csurgott a nyálunk. Arra gondoltunk, ha hazamegyünk, mennyit eszünk meg egyszerre. Végül megpróbáltam magam is a priccset rágni, harapdálni. A fogaim még jók voltak. A forgácsot szopogattam. De nem mertem lenyelni. Féltem, hogy kiszúrja a beleimet. Szóval az éhség őrületbe képes kergetni az embert. Ennél nagyobb betegség a világon nincs. Letargiába estünk. Egyesek, ilyen állapotba esve, kótyagosan jártakkeltek az udvaron. Minden kavicsot, limlomot megpiszkáltak, a szájukhoz emeltek. Ez addig ment, míg az illető teljesen le nem gyengült. Az ilyen gyengélkedőket elszállították, s külön gondozták. Itt kategóriák voltak: aki még nem volt pisztrófiás, aki még mozogni bírt, annak folyton dolgoznia kellett. Ez nagyon megviselt mindenkit, a gyenge idegzetűeket természetesen jobban. A gyengélkedők napjában egyszer kaptak 60 dekányi kenyeret a rendes étkezésen kívül és két kockacukrot. Ez a betegség jobbára csak a volt katonákon vett erőt. Volt, aki búskomorságba esett. Felvették a gyengélkedőbe, ott volt, amíg meg nem halt.

Szolyván még gyakran küldtek hazulról csomagokat. A szegény, jó magyar fehérnép, bátran, ide is eljuttatta hazulról a finom búzakenyeret, son-

kát, szalonnát, kolbászt, befőttet, lekvárt. Ennek láttán a szovjet katonák lélegzete is elállt. Eleinte csak gyanakodva nézegették a sokféle finomságot. A legtöbb eledelt ugyanis nem ismerték. De mikor rájöttek, hogy minden, amit a csomagokban találnak, finom élelem, úgy megdézsmálták, hogy mire a szegény foglyokhoz került, már csak a fele maradt meg. Sokszor el is tulajdonították teljesen.

A nagybátyám, aki cseh volt valamikor, és tudott az oroszokkal gagyogni, az egyik tiszttel összepaktált: ha őt és a barátját hazaviszik Feketepatakra a családjához látogatóba, akkor ott egy autónyi élelmet összegyűjtenek, s elhozzák ide, a szolyvai lágerbe. Még abban is megegyeztek, hogy ezer pengőt fizetnek jutalmul. Az élelmiszercsomagból is részesülni fognak. El is mentek Feketepatakra. A három földimet – a nagybátyámmal ment K. Gusztáv meg T. Gusztáv – két katona meg egy tiszt kísérte el. Megrakták élelemmel a kocsit. Az egész falu összeszedte, amije csak volt. Amikor a nagybátyámék visszakerültek a lágerbe, szinte berúgták őket a kapun, és sohase látott a csomagokból senki semmit. Jó anyám elmondta, hogy még meleg szvettereket, alsót is csomagolt nekem, hogy legyen mivel leváltani azt a koszos, tetves alsóneműt. Így csaptak be a *szoldátok*[4] mindenkit.

Szóval az élelmet is elkobozták. Egyre kegyetlenebbek lettek. Sőt óráról órára. Például éjfél után két-három óra körül is felzavartak minket. Élvezték, ha az időjárás rossz volt. Aki lassúbb volt, abba belerúgtak, mint a kutyába. Rohanás ki, s jött a névsorolvasás. Naponta a nevemet ötször-hatszor is hallottam. Sorakozó pedig többször volt, mint névsorolvasás. Itt már külön századparancsnokot kaptunk. Írnokot a foglyok közül választottak. Feladata az volt, hogy amilyen papírhoz jut, arra írja fel a bajtársai nevét. A reggeli 7 óráig tartott. Mielőtt visszaengedtek volna bennünket a szálláshelyünkre, először kiállították azokat, akiket valamilyen munkára készültek beosztani. Én mindig beleestem. De igyekeztem meglógni. Ilyenkor visszamentem a bűzbe, a piszokba. Ott meg ment a találgatás, a vitatkozás, a levélírás, és arról folyt a beszéd, hogyan kéne megszökni.

Az egészségügyi szolgálatot teljesítő orosz nők egy kissé mintha szolidárisabbak lettek volna a katonákhoz képest. Közvetlenebb kapcsolatban itt Szolyván nem álltunk velük. Ennyi összezárt férfiban eleinte a homoszexualitás is kialakult. Volt ilyen eset is. Abban az istállóban, ahol háltam, a fölöttem lévő priccsen egy tiszakeresztúri ember meg egy ungvári pincérkölyök közötti

[4] katonák

viszonyról tudok. Éjjelente egymást babrálgatták. De ez különösebben nem érdekelt. A továbbiakban az emberekből a nemi vágy teljesen kiégett.

Különben a homoszexuálisokat kiközösítették, a közösség megvetette őket. Ez volt az én benyomásom. Csak sajnálni tudtam az otthon maradt lányokat, özvegyeket, asszonyokat, sokuknak szíve választottja soha nem tért haza. Feketepatakon az én időmben legalább 40 lány maradt pártában.

Vasúti híd építése Szkotarszkén

Kb. éjfél után kettőkor rendelték el a sorakozót. Ezen a szilveszter utáni sorakozón bizony sok ember otthagyta a fogát, ha addig még nem verték ki a partizánok. Az a sok legyengült, tetves fogoly szinte mezítelenül ücsörgött kint a tábor udvarán 15–20 fokos hidegben, 3–4 óra hosszat. Ily módon tehát 1945. január 1-je megtizedelte a szolyvai láger lakóit. De valahogy azért úgy volt ez a haláltábor, hogy a létszámát soha semmiféle dögvész nem csökkentette. 1945 januárjának hajnala megjövendölte, hogy nemcsak az év első napja lesz keserű, hanem az utolsója is. Ez az év volt a legkegyetlenebb az elhurcoltak számára. A félszemű, ragyásképű tatár kapitány Küklopsz módjára hordozta körül a tekintetét: mosolyogva élvezte a hiányosan öltözött, vacogó, didergő civil foglyokat. A hajnali egyhelyben topogástól sokan belázasodtak. Alig álltak a lábukon, hiszen többen bevárták az éjfélt, szokás szerint: eldudorásztak halkan, erőtlenül néhány éneket. De az emberek fizikai elgyengülésével együtt járt az elfásulás. Elmaradt a hangos újévi köszöntő is. Igaz, nem is érdemelt az 1945-ös év különösebb figyelmet, mert az volt a legvészesebb. Ennek az évnek a végén töltöttem be a huszonnegyedik életévemet. Ebben az évben az elhurcoltaknak több mint ötven százaléka lett éh- és fagyhalál áldozata.

Kiválogatták az egészségesebbeket, sorba állították őket. Irány Szkotárszke. Cél: a felrobbantott vasúti híd felépítése. A Szkotarszke felé vezető úton cuppogtak, szortyogtak a rossz lábbelik. Az őrség zömében idősebb harcosokból állt, ezért kevesebb volt a *jobtvojumátyozás*[5], no és az ütlegelés is. A kiválasztottak létszáma ezer-ezerkétszázra volt tehető. A fogolysereg egyre nehezebben szedte a lábát. És estefelé egy tisztásra terelték őket. A parancsnok itt most egy nyírott, tömör bajuszú főhadnagy volt. Szigorúan megparancsolta, hogy ezt a tisztást senki se merje elhagyni, mert aki szökni próbál, azt az őrök felszólítás nélkül lepuffantják, akár a veszett kutyát. Egyébként

[5] kurvaanyázás

hét szál szögesdróttal körülkerítették a foglyokat, amire csengőt szereltek: ha az megszólal, sortüzet bocsátanak a tömegbe, reggel pedig minden harmadik embert lelövik. A holtfáradt foglyok a földre zuhantak. Az alvás azonban igen rövid ideig tartott, mert a nedves, hideg talaj a velőkig hatott. A levegő tizenöt fok alá süllyedt. Végül egyesek nem bírták tovább, felálltak tornázni, majd táncolni kezdtek. De az őr rájuk ordított: „Feküdj, mert lövök!" Mire kimondta, már röfögött is a géppuska, nehogy a foglyok félreértsék a helyzetet. Közvetlenül a fejek fölött süvített el a golyó. Sokan már azt remélték, hogy a legközelebbi golyó őket találja, és akkor vége szakad a szörnyű szenvedésnek.

Hajnalban az ébresztőnél legalább kétszázan maradtak örökre fekve. De hánynak lefagyott a keze vagy a lába, vagy a füle meg az orra. A reggeli kiosztása módfelett egyszerű és praktikus volt. Libasorban kellett elvonulni a málhás szekér mellett úgy, hogy a jobb tenyerét előre kellett nyújtania az embernek. Ebbe osztotta bele a napi kosztot három katonaféle szakács. Ez az adag a létfenntartáshoz kevés, az éhenhaláshoz sok volt.

A tenyeres reggeli után rövid létszámmegállapítás következett, beleértve a holt lelkeket is, aztán irány észak. Napközben olvadt. Az egyhangú menetelés után estére egy folyó menti üres, fából tákolt istállóhoz ért a megfogyatkozott fogolysereg. Itt kellett éjszakáznunk. A rogyadozó istállóban a trágyával, trágyalével keveredett esővíz bokáig ért. A foglyok eleinte a kiemelkedőbb helyekre húzódva guggolásztak a bűzös masszában, mígnem az álom teljesen ledöntötte őket. Ezen az éjszakán ismét erős volt a lehűlés, kb. húsz fok hideg lehetett. Aminek az lett az eredménye, hogy az emberek belefagytak a trágyalébe. Reggel a rabok, akik el nem aludtak örökre, úgy szabadultak a jégpáncél fogságából, hogy ruhájuk jégberagadt része beszakadt a páncélba.

Teljesen ránk szürkült, amikor megérkeztünk rendeltetési helyünkre, a szkotárszki viadukthoz. A szabad ég alatt szállásoltak el ismét bennünket, mégpedig a hegyoldalon, fiatal cserjék alatt töltöttük az éjszakát. Fenyőgallyból csináltunk magunknak ágyat, arra feküdtünk, hogy ne fázzunk fel. Elindult a havas eső, úgy néztünk ki, mint a moslékba esett csirke. Tüzet raktunk, mondhatni egész éjjel virrasztottunk mellette.

Állandó vizelési ingerünk volt, szinte félóránként ránk jött. Persze, olyanok is akadtak, akiknek minden igyekezetük ellenére se sikerült a nadrágon kívül vizelniük, vagyis hólyaggyulladásuk lett, ami időnként görcsszerű fájással párosult.

Egy rongydarabot dugtunk az ágyékunkhoz, ami kissé felmelegítette a fájó testrészt. A nyomorúságunk csak fokozódott, megfájdult a vesénk is. Vé-

gül még ez se volt elég, a „hasmars" is ránk jött. Reggel, aki egyáltalán talpra tudott állni, elindult a munkahelyre reggeli nélkül. Ha azt reggelinek lehet nevezni: kaptunk egy darab *szuharit* és három deciliter meleg vizet. Ami ugyan szörnyen kevés volt, de olyan jólesett, mintha valami lakomaszerű ellátásban lenne részünk. Különösen a meleg víz volt pótolhatatlan. Most jött meg igazán az étvágyunk, éhséget, ürességet éreztünk. A lerongyolódott gárdát csapatokra osztották. Minket, fiatalokat az első kategóriába soroltak. Ez volt a legütőképesebb, testileg legerősebb csapat. Az ilyen tizennyolc, de inkább húsz-huszonöt évesekből álló legények mindössze kétszázan lehettünk. Ezt a csapatot azután szakaszokra, végül pedig csoportokra osztották. A mi csoportunkat két mogorva harcos vette irányítás alá.

Egy hatalmas tekercs drótkötelet gördítettek le elénk egy gépkocsiról. Ezt kellett szétgubancolni. A drót szétszedése nem volt könnyű művelet, mert a havas eső egy pillanatra sem szünetelt és a kezünk ráfagyott a drótra. Hol az egyik, hol a másik kezünket igyekeztünk zsebbe dugni, sokáig ezt sem tehettük, minden mozdulatunkra figyeltek.

A drótok segítségével vontattuk át az alagutakon a hatalmas, tizenöt-húsz méter hosszú, egy méter átmérőjű farönköket a híd építéséhez, melyet az alagút másik oldalán tátongó kilencvenöt méter mély szakadékon építettek a foglyok a vörös hadsereg katonáinak az irányításával.

A szakadék legmélyétől kezdve úgy történt a híd építése, mint valami faépület fundamentumának a lerakása. A gerendák olyan sűrűn keresztezték egymást, mint a rosta szálai. Szükség volt rá, hogy a teherbírása ne legyen kisebb a vasbetonból épült előzőnél, amit a visszavonuló németek felrobbantottak.

Szinte percenként történt szerencsétlenség, mert a havas csapadéktól síkosak voltak a farönkök. Ha egy-egy fogoly a mélybe zuhant, különösebb megrázkódtatás nélkül, fásultan vették tudomásul. Néhány *jobtvojumáttyal* el volt minden intézve. Ha fogoly pottyant a mélybe, a közeli erdőszélen ásták el, mint az elhullott állatot. Ha pedig vörös katona, azt elszállították. Az embereknek nem csak a teste fásult el, hanem a szíve, a lelke is. Szótlanokká váltunk, a közlékenységünk szinte a nullára csökkent. Inkább csak vakkantottunk egymásra. A *davaj, pobisztrejet*[6] meg a *jobtvojumátyot* a rabtársaim is átvették.

Sorainkat nem csak a lezuhanás, hanem a különböző szerencsétlenségek és betegségek is szünet nélkül tizedelték. A nagy magasságból lepotyogó szegek, lehulló szerszámok halálos sérülést okoztak. Emlékszem, egyik alkalom-

[6] A gyerünk, gyorsabban!-t

mal egy vaskapocs huppant az egyik katona *usánkájára*[7]. Mégis kiloccsant az agyveleje. Természetesen nem naponta, hanem szinte óránként megesett, hogy valaki valami miatt örökre eldobta kezéből a szerszámot. Sőt, a leszóródó forgácsok, fahulladékok sem voltak veszélytelenek. Az internáltak főképpen a második kategóriába tartoztak. Az ő feladatuk volt a szerszámok, építő- és egyéb anyagok kézbe adása. Az alig lélegző, harmadik kategóriás csapat az építésnél felgyülemlett hulladékot szállította el láb alól. Így ment ez egy teljes hónapig. Akkorára már teljesen hasznavehetetlenné váltunk, mint munkaerő. Létszámunk is a felére csökkent.

Aztán leváltottak minket. Jött egy újabb csapat deportált civil. Ezek valamivel jobb erőben voltak. Egyik reggel, a váltás előtt úgy három nappal, egy hatalmas farönk szabadult el, és siklott bálna módjára a mélybe. Egyszerre négy embert is halálra gázolt, hatot megsebesített. Én is könnyebb sérülést szenvedtem. A lezúduló gerenda egyik sarka hátba kapott, úgy, hogy a kabátot a hátamon ketténytyírta, és ott kardvágásnyi sebet ejtett. A tarkómat a drótkötél véresre horzsolta. Súlyosan sebesültek társaságában tehergépkocsira raktak, ismét visszajuttattak Szolyvára.

A szolyvai rabkórházban

Abban reménykedtünk, hogy hazamehetünk. Ezt a számításunkat keresztülhúzta egy szovjet katonaorvos, aki kiderítette, hogy életveszély nem fenyeget bennünket. Ezért haza nem mehettünk. Beirányítottak a gyengélkedők tábori kórházába. Kötszert sem kaptam újat. Ahogy a körülmények engedték, kimostam a gézt, és újra bekötöztem vele a sebhelyet. A nagybátyám, aki ugyanott sérült meg, mint korost és mint gyengélkedőt két hét múlva hazaengedték. Még a gyengélkedőben voltam, amikor a szolyvai elosztótáborban újra felütötte a fejét a flekktífusz – mi egyszerűen fejtífusznak neveztük –, mert a láztól borzasztóan fájt a feje mindenkinek.

Ennek gyógyítására ún. egészségügyi brigádot szerveztek kimondottan zsidó nemzetiségűekből. Ők ugyanis előszeretettel vallották magukat egészségügyi dolgozóknak, sőt egyenesen orvosoknak. A lágerben mindenféle fertőző, járványos betegség ütötte fel a fejét. Ennek egyszerű a magyarázata, hiszen az emberek életmódja teljesen elütött a normálistól. A tábor foglyainak összetétele: magyar, sváb, német, orosz, ruszin, szlovák, cseh, cigány, román

[7] füles sapka

stb. Persze a magyar, a sváb, a német egyszerűen a nemzetisége miatt volt fogoly, azaz a nem megfelelő nemzetiség abban az időben halálos bűnnek számított. A többi nemzetiségű csak politikai fogolyként kerülhetett ide. A gyűjtőlágerekre, mint amilyen a szolyvai is, jellemző volt az éhség, a kosz, a hiányos ruházat, a hideg, valamint a tetű, a bolha, a poloska és az egyéb paraziták. Ilyen körülmények között aztán könnyen felütötte fejét a sárgaság, a malária, a hastífusz, a flekktífusz meg sok más, szinte felsorolhatatlan betegség.

Én először húgyhólyag- és vesebántalmaktól szenvedtem. Aztán a különféle stresszhatások miatt a szervezetem egészen legyengült. Így a flekktífusz is könnyűszerrel hatalmába kerített.

Az állandó éhségérzet egyszer csak megszűnt. Rázott a hideg, elöntött a forróság. A láz egészen az eszméletlenségig fokozódott, ami őrjítő fejfájással járt. Estére már tudatomat vesztettem. Éjszaka újra láz gyötört, kegyetlen szomjúságot éreztem. Gondolatban állandóan vizet ittam, havat ettem. Mindig mindenben a hideget kerestem. Senki sem segített rajtam. Néha, amikor délelőtt kissé feleszméltem, láttam, hogy szobatársaim ugyanúgy szenvednek. Egyre többen kerültek a halottas kamrába. A lázhullámok után az én testemen is erősen viszkető kiütések, vizenyős fekélyek keletkeztek. A hajam is csomókban hullott ki.

Úgy három hét múlva tértem csak magamhoz. Mikor elmúlt a láz, a szomjúság helyett ismét az éhség gyötört. Először csak a priccsek mellett lépegettem, míg végül sikerült a latrinára is kilábalni. Sokan járni is alig bírtak, nemhogy gyalogolni. Aki azonban belezuhant, az ott lelte halálát. Később, két-három hónap múlva újra kinőtt a hajam.

A betegek ápolását szintén a foglyokra bízták. Ezen kívül egy orvos és két egészségügyis tartott ügyeletet. Gyógyszert azonban nem kaptunk. A betegséget az ápoló rabok is megkapták, ők is amolyan lábadozó betegként ápolták a társaikat, már ahogy tudták és bírták. Itt még ki szeretnék térni arra, s ezt a fogoly egészségügyiektől tudtam meg, hogy a tífusz és egyéb járványos betegségeket ezúttal is az úgynevezett „orvosok" terjesztették. Részint szándékosan, részint akaratlanul. Az injekciós tűket nem főzték ki, nem fertőtlenítették, hanem az egyik szerencsétlenből kihúzták, a másikba beleszúrták. Akinek addig kutyabaja se volt, pár óra múltán már a hideg rázta. A tűszúrás helye feldagadt, elszennyeződött, gyulladásnak indult. Az illető így rövid időn belül elpatkolt. Keveseknek sikerült mindezt túlélni.

A szolyvai elosztótáborban az élet lecsendesült, a foglyok megadták magukat sorsuknak. Kezdtek beletörődni a szenvedésbe, a megváltoztatha-

tatlanba. Egykedvűen fogadták az újabb híreszteléseket, megszokták, hogy leggyakoribb látogatójuk a betegség, a halál. Befelé fordult mindenki, önmagával volt elfoglalva. Egyetlen közös vágyuk volt: mielőbb túl lenni ezen az áldatlan helyzeten, hogy milyen módon, milyen áron, az lényegtelen volt számukra. Szinte irigyelték azokat a rabtársaikat, akiket a deres ló a sírgödör felé szállított, örök nyugalmat nyerni. Kialakult egy bizonyos napi rezsim: hajnali kettőkor sorakozó, reggel négyig népszámlálás, négytől-hatig reggeli kiosztás. Utána ismét sorakozó. Munkára osztás: fahordás, sírásás, takarítás stb. Ebédért meg vacsoráért rendszerint nem kellett sorakozni, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy olyan nem létezett. Így értük el a Gyertyaszentelő napját, amikorra derékig érő hó borította a szolyvai láger udvarát.

Lengyel földön

Már napok óta rebesgették, hogy újabb menetet indítanak Keletnek, a Szovjetunió területére, a fasiszták által lerombolt tanyák, falvak, városok felépítésére. Különben a férfiak színe-javát már csapatonként elszállították. Itt már főleg csak az öregek meg a betegek maradtak. Először elhitették velünk, hogy minket rövidesen hazabocsátanak, ránk már nincs szükség. Ezt a lágerparancsnok, a katonaorvosnő meg a tábor írnokai is megerősítették. Néhány nap elteltével, február egyik hajnalán váratlanul mégis bejelentették a nagy útra való indulás napját. Nincs kegyelem. Hallani sem akartak arról tovább, hogy hazakerüljünk. Számomra is örökre feledhetetlen percek voltak ezek. Valami olyasmi vett erőt mindenkin, mintha most másodszor és utoljára búcsúzna szülőföldjétől.

1945. február 2. volt, amikor Szolyváról Holubinén keresztül Turjaremete felé elindultunk, a hegyek között kanyarogva Perecsenyben kötöttünk ki. Egy éjszakára a helyi iskolában voltunk elszállásolva, ott aludtunk. Itt történt, hogy létszám-megállapításkor öt ember hiányzott, így az épületben kb. két órán át kutattak. Addig a jónépet puskatus meg furkósbot segítségével vallatták, mert valakinek csak látnia kellett az eltűnteket, a szökevényeket, de senki sem árulta el hollétüket, pedig sokan tudták, hogy merre van a rejtekhelyük. A parancsnok már beletörődött, persze nem kis *jobtvojuzások* kíséretében, hogy öt rabja kámforrá vált. Ott álldogáltunk majdnem délig a sorban, mert azokat keresték. Aztán a hadnagy, legyintve egyet, megadta a parancsot az indulásra, amikor az egyik szakaszvezetőjének az az ötlete tá-

madt, hogy be kell gyújtani a kályhába, hátha a kéményben vannak. Így is cselekedett. Izgatottan figyeltük a fejleményeket. De szegények nem bírták ki a fojtó füstöt, egyenként potyogtak le a kéményből. A parancsnok, hogy példát statuáljon, a felsorakoztotattak szeme láttára alaposan helybenhagyatta a szerencsétleneket. Az elfogottak között volt L. Sándor gimnáziumi tanár is, akivel együtt még néhány héttel azelőtt kitűztük Feketepatakon a vörös lobogót, meg a fehéret is a templom tornyába, amikor vártuk a felszabadító szovjet katonákat. Azóta a tanár úr szakálla olyanná nőtt, akár a keresztfán szenvedő Krisztusé, sőt az arca is olyan gyötrelmes szenvedésről árulkodott. A korom is felismerhetetlenségig festette meg az arcát. Most aztán elkezdték őket ütni, verni, rúgni. Volt dolga az őrök puskatusának meg a két partizán bunkósának. Az elrettentő példa annyira jól sikerült, hogy a három rab mozdulatlanul, vérbefagyva hevert a földön. Ugyanis ketten sohasem kerültek elő, nekik sikerült kereket oldaniuk. Ezek nem bírtak lábra állni. A málhás szekérre dobták és így hozták utánunk őket. Hogy később hová tűntek, azt a mai napig sem tudom. Hiába érdeklődtem a békés természetű tanár után, mindmáig nem kaptam hírt felőle.

Akkor a két ember eltűnése a parancsnokságnak nem okozott különösebb gondot. Miért? Erről tanúskodik a következő eset. Perecseny után menetünkkel szemben nemsokára egy lófogat kocogott. A gazda, mint aki érzi sorsának balra fordulását, egészen az árokpartig húzódott a szekerével, és alázatosan megsüvegelte a menet élén lóháton hetykélkedő parancsnokot. Amaz pedig viszonzás helyett azonnal megálljt vezényelt és kiadta a parancsot: úgy ahogy van, fogatostul be a menetoszlop végére, és kövesse a lerongyolódott rabokat. A ruszin, azaz kárpát-ukrán paraszt kézzel-lábbal magyarázkodott és tiltakozó mozdulatokat tett. A választ ismét a puskatus adta meg. Leszállították a fogatról és be a sorba. A katonákat nem érdekelte ilyenkor, hogy ki milyen nemzetiségű, csak a pontos létszám. Így már csak egy fogoly hiányzott. Persze, a sors a következőre se váratott sokáig.

Így jöttünk be Ungvárra. Az ungváriak láttak minket. Jól tudták, hogy magyarok vagyunk. De a ruszinság úgy tett, mintha nem magyarokat vinnének, hanem összefogdosott bűnözőket, gyilkosokat. Akadtak közöttük olyanok is, akik azt tartották rólunk, hogy Hitler testőrei vagyunk. Ma ez természetesen nevetségesen hangzik, de ilyen beállítottságúak is voltak. Határtalanul gyűlöltek bennünket. Azt vetették a szemünkre, hogy mi, magyarok, lenéztük, üldöztük a ruszinokat. Pedig az igazság az, hogy a ruszinok jobban megőrizték anyanyelvűket, kultúrájukat a több évszázados együttélés

során, mint ukrajnai testvéreik a cárizmus és a sztálinizmus idején. Természetesen túlkapások voltak a múltban, de ez nem irányult a ruszinság fizikai, szellemi és anyanyelvi megsemmisítésére. Ungváron azt is tapasztaltuk a közbeszólásokból, hogy az irántunk kimutatott gyűlölet a ruszinok részéről korántsem volt általános. Megjegyzések, replikák voltak, de csak egyesek részéről. A többség az ungvári magyarokkal együtt könnyezve, néma döbbenettel nézte a menetet.

A deportált had az éjszakát az egyik ungparti emeletes iskola épületében (most az 1. sz. ukrán tannyelvű középiskola) töltötte. Ungváron nem csaptak hozzánk senkit, mert a városból és a volt Ung megyéből már elhurcolták a magyarokat a szolyvai gyűjtőlágerbe. Sok ungvári is került a Szolyváról útnak indított kétezer fős „csoportba".

A Duklai-hágón vánszorogtunk át

Ungváron voltak olyan hangok, hogy Szlovákia, azaz Homonna felé visznek bennünket. Ezt a ruszin sorstársainktól tudtuk meg, akiket már Ungvár környékén tereltek erőszakkal sorainkba. Hajnalban indultunk el Homonna felé, a város népe ekkor még ágyban volt. A parancsnokaink így akarták elkerülni a kíváncsiskodók, bámészkodók összeseregléset.

A hajnali szürkületben búcsúztunk el Ungvártól, a menetet a Szobránc utcán terelték ki a városból.

Vasárnap volt. Megállás nélkül meneteltünk. Kókadt fejjel vonszoltuk magunkat a lovas őrség két sora között. A szitkozódások egyre záporoztak. Emlékszem, igen hűvös idő volt. A felhők teljesen bevonták az eget. A napnak színét se lehetett látni. Aztán váratlanul hózápor hullott a nyakunkba. A környékbeli dombok is pillanatok alatt eltűntek a tomboló viharban. Szinte percek alatt eltakarta a hólepel a nyomokat. Csak mi nem tudtunk felfrissülni, hiábavalónak bizonyult a kísérőink türelmetlen nógatása.

Enyhe kapaszkodó következett, meg egy hosszan elnyúló szlovák falu. Minket, foglyokat minden szlovák községben, településen megbámultak. Egyesek sajnálkoztak, mások viszont gúnyolódtak.

Mire a falu közepére értünk, a hó helyett apró, sűrű szemű dara hullott. Az ablakok megteltek nézőkkel. Az egyik házból ingujjra vetkőzött pirospozsgás arcú fiatalember közeledett üres vederrel a ház előtti kúthoz. Valószínű, a bátorságát akarta a szovjet katonáknak bebizonyítani, amit még azzal

is igyekezett demonstrálni, hogy odakiabálta a menetnek, természetesen gúnyolódási szándékkal:

– Horthy Miklós katonája vagyok, a vitéz katonája... Most mutassátok meg! Milyen nagy vitézek vagytok! Ti, Árpád ivadékai!

– *Sto on kricsit*?[8] – kérdezte az egyik fogolykísérő a mellette lépkedő civil svábtól, aki beszélt oroszul is.

A kérdezett lefordította. A katona hirtelen leugrott a lováról és odafutott a legényhez. A vedret kirúgta a kezéből és a géppisztoly csövével odaparancsolta a menetbe. Úgy, ahogy volt, ingujjban menetelt tovább velünk. Majd késő este, kékre-zöldre fagyva kapott egy rossz szovjet katonaköpenyt. Teljes lett a létszám.

Eleinte újdonsült fogolytársunkat megvetően méregettük. Kényszeredetten vigyorgott ránk. Mivel szót váltani senki sem akart vele, egyedül kezdte a gyónást. Törte a magyar nyelvet. Előadta, hogy Kisvárdán szolgált, és a Horthy-féle magyar hadsereg katonái, főképpen tisztjei, altisztjei mennyire embertelenül bántak vele és szlovák testvéreivel. Minduntalan gúnyt űztek belőlük. Kínozták és verték, bükkfanyelvűeknek titulálták őket. Megszökött a seregből.

– Magyar nem volta jó, de most úgy látni orosz se jap. Sickojedno... Egyik kutyát, másik eb! – aztán dühösen legyintett és szipogva elfordult, mert megeredtek a könnyei.

– Azzal a különbséggel – vágta oda az egyik magyar –, hogy azok legalább enni adtak, de ezeknél azt se kapsz!

– Iken, matyroknál vót jó sok szála, vastak, elék kenyér... doszta meg hús, mek kávé, fekete...

Ettől a pillanattól egyenrangúvá fogadtuk őt mi, az internáltak.

– Hogy hívnak? – kérdeztük egyszerre többen is.

– Eny Volosin Misa vágyom – felelte.

– No, kezet rá, hogy nem haragszunk.

Aztán keményen egymás szemébe néztünk. Szent lett a barátság. Igaz, ilyen helyzetben könnyű barátokká kovácsolódni, még a tegnapi ellenségből is bajtárs lesz. Misát a magyar hadsereg nem tanította meg magyarul, de az orosz fogság igen. Végül velünk volt. Mikor szabadult, folyékonyan beszélt magyarul. Magyar érzelmű lett.

Amikor megérkeztünk Homonnára, ott már a csehszlovák légió önkéntesei állomásoztak a szovjet hadsereg egységeivel együtt. Amikor megláttak minket, szemükből sütött a gyűlölet.

[8] – Mit kiabál?

Homonnán egy fészerben éjszakáztunk, a hideg miatt alvásról szó sem lehetett, de legalább száraz volt a csűr. Hajnalban ismét riadó, ellenőrzés stb. Enni már harmadnapja nem kaptunk. Az utolsó morzsáinkat szedtük elő, még abból a hazaiból, amit szeretteink cipeltek el nekünk. Víz helyett pedig menetelés közben felkapkodtuk a hógombócokat.

Derékig érő, nagy hó volt akkor. Mintegy kétszázan, köztük sok ruszin származású hivatalnok, akik különböző tisztségeket viseltek a magyar államban, azok taposták ki előttünk az utat. Csakhogy így is nehezen haladtunk. Az út meredek volt, és a Kárpátokban egyre nagyobb, vastagabb hóréteg fogadott bennünket. Olyannyira, hogy az apró termetű, szívós, mokány hegyi lovakról is leszálltak a fegyőrök, mert lovaik szügyig süppedtek a megkásásodott hóban. Így aztán embernek, állatnak egyaránt kemény megpróbáltatás volt kívánszorogni a Duklai-hágón. Azért is, mert a menet élére állított politikai foglyok voltak a legidősebbek, a leggyengébbek. Ezért csak araszolgatva haladtunk előre. Így értük el a lengyel határt, a Kárpátok keleti lejtőit. Sokan, különösen az idősebb generáció tagjai, mikor átlépték Magyarország határvonalát, könnyeiket hullatták a vastag hórétegre. Alkonyodófélben búcsúztunk el hazánktól. Megéreztük, sejtettük, hogy a menetelők legtöbbje nem tér többé haza, a sors nem adja meg nekünk, hogy viszontláthassuk szülőföldünket, kedves falunkat, epekedő családunkat.

A szanoki gyűjtőtáborban

A menet aztán egész nap kanyargott a Kárpátok keleti lejtőin. A lengyelek lakta vidéken cammogtunk. Az itt lakók több szimpátiát tanúsítottak a magyar foglyok iránt, mint a szlovákok meg a ruszinok. Tejjel meg pogácsaszerű kenyérrel közeledtek felénk, de a komisz őrök megakadályozták az átadást. Meglehet, nem is annyira rosszindulatból voltak szigorúak, hanem a rend felbomlásától tartottak. Vagy bennük volt egyszerre mindkettő. Különben a lengyelek nem rejtették véka alá, hogy nem nagyon szimpatizálnak a sztálinistákkal.

Miénk volt a második olyan csoport, amelyet Szolyváról nem Sztarij Szamborba, hanem Szanokba vittek. A Sztarij Szambor-i gyűjtőtábor zsúfolásig megtelt, számunkra ott már nem volt hely. És ahogy a túlélő társaimtól tudom, Sztarij Szambor volt a legrettenetesebb hely.

A szanoki tábor egy lapos domboldalon terült el. Egyik oldalát enyhe emelkedő, a másikat pedig egy kis hegyi patak határolta. A jókora területen

fekvő emberkínzó láger úgy körül volt hálózva szögesdróttal, hogy még átlátni se lehetett rajta. Szögesdrót-gombolyagból állott az egész alkotmány. Körülötte az elmaradhatatlan „kakasülő", a géppisztolyos katonával. A foglyok a tábor területén úgy nyüzsögtek, akár a tetvek.

Már az első pillantásra meggyőződhettünk arról, hogy a szanoki gyűjtőtábor rosszabb, mint a szolyvai. Először is, a hazától, az otthontól most már teljesen elszakították az elhurcoltakat. Így sem élelemből, sem ruházatból utánpótlást nem kaphattunk.

Másodszor: a szálláshelyünk is rosszabb volt. Nagyobb volt a zsúfoltság, büdösebb és nehezebb a fekhely. Az eső egyenesen a rabokra csepegett, mert a födém olyan volt, mint a rosta. A priccsek közötti bejáró csupa sár volt. Az udvaron pedig lábszárközépig ért a latyak. Tisztálkodásról szó sem lehetett. Ivóvizet nem adtak soha, de az is lehet, hogy nem is volt. Ellenben minden héten egyszer kötelező volt a fürdés, egy tágas hodályban. A tisztálkodás úgy történt, hogy az előző este az ún. századparancsnok és írnok közölte a soros századdal, hogy holnap ennyi és ennyi órakor „fürdőbe" kell menni. Éjfélkor már sorakozni kellett, mert az ún. „szauna" állandóan foglalt volt. Ezért a soron levő fogolyszázad, hogy egy ügyesebb század el ne foglalja a helyét, illetve meg ne előzze, meztelenre vetkőzött. A levetett rongyot a fogoly maga kötözte batyuba a nadrágszíjával, ha nem volt, akkor madzaggal. Egyszóval a rab leleményességétől függött, mivel köti össze a cuccát. Különben, ha szétbomlott, ruha nélkül maradt, s ha emiatt talán megfagyott vagy súlyosan meghűlt, hát Istenem. Miért nem volt ügyesebb? Utána az ún. szanitécek, akik rendszerint borbélyból meg egyéb ügyeskedőkből verődtek össze, mert nekik ezért dupla adag ennivaló járt mindenből, a ruhaköteget összeszedték és fertőtlenítőbe hordták. Itt azonban a tetvek és egyéb paraziták nem pusztultak el, mert a gőzölés felületes volt. Sőt, mondhatom: jól átmelegedtek, mert a rab testhőmérséklete már gyengének bizonyult. De kedvezett a fertőtlenítés a serkéknek is, mert legalább ki tudtak kelni. Így aztán a szegény fogoly, mire visszakapta a rongyait, vele együtt kapott egy újabb éhes tetű-ármádiát is.

A következő lépés az volt, hogy a borbélyok jó életlen borotvával lenyúzták a csontvázemberekről a szőrzetet. Utána a lemeztelenített és felsebzett részeket klórmeszes kotyvalékkal bemázolták.

Ezt követően minden négy rabra adtak egy disznóvályúnak beillő – mert olyan tiszta volt, mint a disznó etetője – teknőt, ebbe öntöttek két liter vizet, hogy abban fürödjenek meg. Ennek csak a szállítása okozott gondot. A beszerzés nem, mert ott csörgedezett a láger udvarán. Tehát, ha jól számolok,

egy-egy fogoly fürdéséhez elegendő volt fél liter hólé. Máskülönben az udvar másik felében levő vízhez senki sem közelíthetett, különben halállal lakolt, mert a szögesdrótsövény mellett húzódott. Mivel egy-egy ilyen tisztálkodási művelet alkalmával minimum három órát kellett anyaszült meztelenül várakozni, a fürdőbe bizony senki sem vágyott.

Az igazat megvallva, egy-egy ilyen tisztálkodási művelet után a foglyoknak legalább ötven százaléka dobta el örökre a kanalat. A szerencsétlenek úgy igyekeztek egymást némileg felmelegíteni, hogy szorosan egymáshoz lapultak, és a szélsőket egy idő múlva középre engedték. A felmelegedésnek ezt a módszerét még Szolyván találtuk ki, de akkor még ruhában voltunk, most pedig meztelenül.

Olyan magyarokkal is találkoztunk, akiket korábban hoztak ide a szolyvai lágerből. Több mint ezren jöttek ide. Voltak ismerőseim is köztük, egy feketepataki születésű ember, P. Bálintnak hívták, az apja kovács volt. Elmondták, hogy mi vár itt ránk.

A legrosszabb az volt, hogy éjfélkor felsorakoztattak bennünket. A létszámmegállapítás után következett az élelem kiosztása. Tulajdonképpen enni napjában egyszer adtak, azt is éjfél után. Hogy miért, még ma sem tudom. Talán, hogy a foglyok sose tudjanak pihenni, soha se tudják magukat kialudni.

Pedig az éhség is elég volt ahhoz, hogy fizikailag teljesen tönkre menjünk. Lehet, azért kaptuk éjjel a kosztot, hogy másvalaki meg ne lássa, mit eszünk. Vagy attól tartottak rabtartóink, hogy a szappanos vízhez hasonló löttytől olyan erőre kapunk, hogy leszereljük az őrséget és a sötétben megszökünk. Pedig jártányi erőnk sem volt, hogyan kelhettünk volna birokra egy liter mosléktól a fegyveres őrökkel?

A napirend szerint Szanokban a rabok egyszerre kapták meg éjfélkor a früstököt, az ebédet meg a vacsorát. Ez pedig ötszáz gramm kenyér volt, de olyan, mint a sár. Ám az íze jobb volt a legfinomabb tortánál. Volt, aki két-három nyeléssel eltűntette az orra alatt, volt olyan, aki órák hosszat csipegette, szagolgatta, nyalogatta. Persze legtöbbjük egyszerűen befalta. Utána kaptunk fél liter – mint már említettem – szappanos vízre emlékeztető *szupot*, avagy levest, amit a foglyok zöme egy hajtásra kihörpintett abból a koszos konzerves dobozból, amelyben eredetileg amerikai szójabab-liszt állott, s amit a foglyoknak sohasem volt módjukban kiöblíteni vízhiány miatt. Evőeszköze nem lehetett az elhurcoltaknak. A kanalat is csak később engedélyezték. Hogy az a kenyéradag sohasem volt ötszáz gramm, az már egy má-

sik téma. Elvett belőle a pék, elvett a főnökség. Lopott belőle, aki szállította, lopott, aki szeletelte, aki szétosztotta és mindenki, akinek csak módjában állott. Ezek után el lehet képzelni, mennyi maradt nekünk, s bizony panaszt csak az Istennek tehettünk.

Általában mire véget ért az éjfél utáni étkezés, a sorakozó, a létszámellenőrzés, a munkára való beosztás, már virradt. Az a tortúra se volt kisebb a szolyvainál, mert amíg Szolyván a fagy, a hideg kezdte ki az emberek egészségét, itt az örökös pocsolya, ami legalább húsz centi vastag volt, és ette az embernek a lábbelijét, a lábát.

A fogolynak soha nem volt alkalma, hogy a bakancsát kipucolja, a lábát megmossa vagy legalább száraz kapcát, rongyot tekerjen megbetegedett lábára. Soha nem melegíthette meg a lábát. Még ma is pontosan kirajzolódnak a lábamon azok a részek, amelyeket majdnem két évig soha nem állott módomban normálisan megmosni vagy átmelegíteni. Nem csoda, hogy az emberek a szanoki lágerben is úgy hullottak, mint ősszel a legyek. Itt a halottakat csak éjjel szállították el. Hogy hová, nem lehetett tudni. Az elhantolást is az egészségügyiek végezték, a dögészek, ahogy a foglyok nevezték őket. Állítólag a tetemeket valahol a távoli erdőkben égették el. De olyan rémhírek is keringtek, hogy szappant főznek belőlük. Ez azonban nem lehetett igaz, mert a rabok zöme éppen amiatt múlt ki, mert a szervezetük táplálék hiányában annyira lesoványodott, hogy azon egy mákszemnyi zsír, nem sok, de annyi se volt. A harmadik verzió szerint disznót hizlaltak velük a hadsereg számára, ami szintén aligha hihető.

Egy szó mint száz, a konyha, a fürdő és a katonaság részére itt is fa kellett, s azt mi hordtuk. Itt is vállon, de sokkal kegyetlenebb, embertelenebb módon, mint Szolyván. A rab itt nem maga választotta ki azt a fadarabot, amelyiket öt-hat km távolságról vállán kellett a táborba cipelni. Azt a rönköt kellett felvennie, amelyikre a katona rámutatott. Ha az illető vonakodott, akkor még egyszer akkorát tettek a vállára. Így aztán mindenki szó nélkül támolygott a rája kiszabott farönkök alatt. Persze megtörtént aztán, hogy az internált roskadozott a teher alatt, de Istenkém, mire való a puskatus?! Ha aztán a szerencsétlen annak a biztatásával sem bírta szusszal, hát legfeljebb összerogyott. Jött a hab a száján. Aztán nyögve, nyöszörögve, kissé rángatózva hevert, s végül fennakadt a szeme.

Közben a menetnek nem volt szabad megállni, sőt, gyorsabb ütemben kellett cipekedni. Pár pillanat múlva aztán eldördült egy lövés, esetleg kettő. Ami biztos, az biztos.

Volt azonban ennek a kiruccanásnak egy másik veszélye is. Olyan csúszós és meredek szakadék mellett vitt az út, hogy ha az ember véletlenül lenézett, megszédült vagy megcsúszott, menthetetlenül a mélybe zuhant, ahonnan számára többé visszaút nem volt. Oda utána már nem egy-két golyó, hanem egész sorozat repült. Egy ilyen fahordó, rönkcipelő rabcsapat kivonulásakor egy alkalommal az emberek különös látványnak lehettek szemtanúi. A csapatban volt egy középtermetű, köpcös fogoly, aki állítólag továbbszolgáló katona volt. Mielőtt bezupált, civil foglalkozásként a bűvészkedésnek és a szertemászásnak volt megszállottja. Mikor másfél méternyi élő sövénykerítés mellett haladt el a csapat, mindenki szeme láttára és ámulatára átpattant rajta, és máris eltűnt amögött, a sötét sűrű erdő bozótjában. A domboldal facsemetéinek sűrű ágai azonnal elnyelték a szökevényt. Az út, amelyen a foglyok haladtak, a cserje fölött tekergett. Így aztán az őrök hiába tüzeltek, hiába üldözték, a mutatványos elmenekült. De hogy ezt a látványos szökést miért éppen most és itt hajtotta végre, ma sem tudni. Hiszen ezt megtehette volna sokkal korábban, még Magyarország területén. Egyébként a foglyok úgy okoskodtak, hogy ezt bizonyára a rabőrző katonák parancsára tették, hogy ezután még szigorúbb legyen az őrizet, még inkább legyen okuk a gorombáskodásra. A menetet azonnal leállították, törökülést parancsoltak a sáros erdei úton, és egy méternyire lehettek egymástól. Alig fél óra múlva egy szakasznyi géppisztolyos rohant lélekszakadva a rabokhoz. Három fegyveres pedig, akiknek a hátán a puska vadász módjára volt átvetve, fejbúbra tolt sapkával, pórázon tartott kutyával egyenesen a cserjésnek lódult, s pillanatok alatt eltűnt. A foglyokat persze ütlegelések, fenyegetések, káromkodások, szitkozódások közepette újra sorba állították, aztán ötösével letérdepeltették és egymásba karoltatták. Legalább ötvenszer számolták így át őket, miközben a szélsők mindig kaptak egy-egy ütést vagy rúgást. Jó kétórányi késéssel egymásba karolva, megerősített őrség kíséretében kellett a rönkökért rohanni még beesteledés előtt. Ez a nap még a pokol kínjánál is rosszabb volt. Hiszen a rönköket is futva kellett cipelni. Nagy volt az izomlázunk, szinte járt ányi erőnk sem volt. Ekkor határoztam el, hogy bizony többet fáért még akkor se megyek, ha azonnal falnak állítanak is.

Igyekeztünk is innen mielőbb elmenekülni. A szanoki lágerben jó két hétnél többet nem húztunk le. Itt már voltak németek, franciák, olaszok is. Ide már civil lengyel svábokat is hoztak. Többen is megfogadtuk, hogy a legelső menettel továbbállunk innen, bármi áron.

A századparancsnok másnap hiába ordítozott, káromkodott, fenyegetőzött. Mi egy páran bizony nem voltunk hajlandók többé a hordásban részt venni. Végül maga a parancsnok is belátta nyomorúságos helyzetünket, és bé-

kén hagyott bennünket. Kb. félévi raboskodás után még együtt voltam a 11 feketepatakival. Összetartottunk.

Ezentúl mindig azt fürkésztük, mikor szerveznek menetet, hogy elhagyhassuk ezt az átkozott poklot. Mindegyikük érdeklődött, szimatolt.

Egyszer aztán a bejárati kapu előtt csoportosulást, toborzást pillantottam meg. Közéjük vegyültem, tudakozódni kezdtem. Egyesek azt erősítették, hogy fáért kell menni, amitől majdnem kirázott a hideg. Mások szerint viszont kirajzást szerveznek.

Ezt a hírt gyorsan földijeimnek is tudomására hoztam. Figyelmeztettem őket, hogy készenlétben legyenek. Aztán visszasompolyogtam újabb információszerzésre. Egyszer csak azt halljuk, hogy a tisztek egymás között a Kaukázusról beszélnek. Erre felvillant többünknek a szeme: hisz az meleg vidék. Ezt rögtön közöltem a földijeimmel. Összeszedtük magunkat, tarisznyánkat. Tíz percen belül ott volt a kapu előtt velem együtt valamennyi feketepataki sorstársam.

Rövid tanácskozás után úgy döntöttünk, hogy a menetoszlopnak nem a végére, hanem a közepére állunk.

A T. testvérek közül Lajos véletlenül lemaradt az öccsétől. Éppen nála szakították meg a sort, ott telt ki az ezredik ember. Meg egy unokaöcs és nagybátyja szintén így szakadt le egymástól. Cserélni nem lehetett. Kuss volt.

Jó két hétig marhavagonban

A vasútállomás felé vittek bennünket. Ez volt a legszigorúbb őrség, amit valaha is el bírtunk képzelni. Most minden két-háromszáz méter után meg kellett állni, egymásba karolni, letérdepelni. Utána tíz-tizenöt perc létszámellenőrzés. Az eső valamelyest kimosta ruháinkat, de térdtől lefelé csorgott rólunk a sár.

Vad, morcos arca volt mindegyik őrnek, amit még fokozott a szemükbe húzott tányérsapka, amely kék-piros színben pompázott fejükön. Vállpántjuk vérpiros volt. Szúrós tekintetüket egy pillanatra sem vették le rólunk. Kegyetlenül sújtottak le azokra, akik lemaradoztak. Mindez arra engedett következtetni, hogy a rabőrök óriási tapasztalattal rendelkeztek.

Futólépésben kellett megtenni az öt kilométernyi utat az állomáshoz. Persze, karöltve. Nem volt szabad egymást elengedni egy pillanatra sem. Így aztán sem előrebukni, sem egymást megelőzni, sem pedig elesni nem lehetett.

Mikor kiértünk az állomásra, már várt bennünket az üres marhavagon sor. Ezt látva, a sok ember fellélegzett, hogy most egy kis időre békén hagy-

ják őket. De ezúttal is tévedtünk. Elhelyezkedtünk, már úgy, ahogy a hely megengedte. Egy ötven férőhelyes kocsiba lovakból kb. 10 fér be. Közülünk ide százat zsúfoltak be. Csak úgy tudott bármelyikünk megfordulni, ha a szemben fekvő orrával összeért az övé. Így aztán egymás arcába fújtuk az elhasznált levegőt. Ez arra kényszerítette valamennyiünket, hogy az egész sornak (két sor), azaz negyvenkilenc embernek kellett egy miatt megfordulni. Tehát folyton forgolódni kellett. Először csak káromkodtunk egymásra, végül aztán szabályszerű verekedések robbantak ki. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a vagon ajtajával szemben volt elhelyezve az „illemhely", ami abból állt, hogy egy csatornadarabot, kb. fél méter hosszú bádoglemezt kidugtak a kocsi oldalába vágott lyukon. Annak egyik vége, ami nyitott volt, negyven cm-re benyúlott a vagonba, ez volt az ülőke, szélessége kb. tíz-tizenkét centiméter, amire persze ráülni nem lehetett. A mozgó kocsin félig guggolva ebbe kellett beletalálnia a rabnak, ha azt akarta, hogy az ürüléke meg annak bűze ne utazzék vele együtt. Még szerencse volt, hogy egy rab napi átlagos eledele nem haladta meg a száz gramm *szuhárit* és az egy deciliter folyadékot, amit a vasútvonallal párhuzamosan versenyt futó árokból merítettek két-három naponként egyszer a katonák, és adták be a félzsáknyi *szuharival* egyszerre. Az internáltak többségének hasmenése volt, ennél fogva kénytelenek voltak önmagukat meg a társaikat lerondítani. Sohasem szerettem tülekedni, számomra csak a vagon ajtajánál jutott hely. Ez volt egyébként a kocsi legszellősebb, s egyúttal leghuzatosabb és legkényelmetlenebb helye, mert valahányszor kinyitották, azaz félretolták a vagon ajtaját, nekem mindig fel kellett cihelődnöm.

A vagonírozás után – akár a mesében – három nap, három éjjel nem nyitották ránk az ajtót. Háromszor huszonnégy óra múlva aztán megállt a szerelvény. Lehullt a lakat, kinyílt a vagonajtó. Bekukkantott egy fegyveres:

– *Kaput jeszty, jobtvojumaty?*
– *Nyet, no jeszty bolnoj.*
– *Szkolyko?*
– *Tri.*
– *Málo, jobtvojumáty!*[9]

[9] Az orosz nyelvű párbeszéd fordítása:
- Halott van, baszom anyád?
- Nincs, de beteg van.
- Mennyi?
- Három.
- Kevés, baszom anyád!

Utána megjelent másik két katona. Az egyik beadott egy veder árokból merített vizet, a másik egy félzsáknyi piszkos, poros *szuharit*.

– No, osszátok szét – mondta.

Mind a „víz", mind a *szuhari* elosztása első ízben eléggé fegyelmezetten és igazságosan ment végbe. Most kb. kétszáz gramm szárított kenyér jutott fejenként. Azt aztán ki-ki a maga vérmérséklete szerint juttatta a gyomrába. A vízből azonban jutott a földre, illetve a padlóra is.

Tulajdonképpen csak most vált világossá, hogy a kísérők miért voltak annyira harcias kedvükben. Abban a kupéban, amelyikben mi, feketepatakiak is utaztunk, volt két vlaszovista fogoly is, de az egész különítményben harmincnál is több volt. Az a hír járta, hogy valami Vlaszov nevű szovjet tábornok a hadtestével együtt átállt a fasiszták oldalára.

Mint már említettem, a mi vagonunkba is került két vlaszovista, akik közül az egyiket Petriknek hívták. Edzett fiatalember volt. Mindennap úgy tornászott, úgy ugrált a vagon végében a néhány szál deszkából alkotott priccsen, akár a majom a fán. Az idősebbik, Iván, már nem volt olyan mozgékony. A viselkedése is több emberségről tanúskodott, mint a Petriké. Egymást rendszerint úgy szólították: Petre meg Iváné, vagy Petriku és Ivanku.

Petriku volt a véznább, a sápadtabb, az agresszívebb, de erősebb. Ő vette kezébe a *szuhari* és a víz elosztását, de a vagon lakóinak az irányítását is. Természetesen – mivel mindenkinek maga felé hajlik a keze – magának háromszor, a barátjának meg kétszer annyit osztott, mint a többi halandónak. Szólni azonban senki sem mert, mert ő volt a legjobb kondícióban, így a legagilisabb, legverekedősebb is. S ha valaki csak egy fintorral elárulta, hogy nincs megelégedve, azonnal ütött. Egyszóval kegyetlenül basáskodott. Minden pillanatban, a legkisebb koccanásnál is ott termett és az ököl jogán, a maga módján igazságot szolgáltatott. Mindezek ellenére az őrök is csak vele tárgyaltak.

Láthattuk, a rabok nap mint nap hogyan veszítenek mind fizikai, mind lelki erejükből. Hogyan mennek szemlátomást tönkre a bezártság, az éhezés folytán. Míg az emeleti fekvőhelyet, ahol legalább tízen tudtak volna viszonylagos nyugalomra találni, a két vlaszovista birtokolta.

Különösen nehéz volt a helyzete egy hatalmas termetű, sváb származású, vörös szakállú magyar honvédnak, Hartli bácsinak, aki akkor a negyvenkettedik életévét taposta. Nagydarab ember volt. Az éjszakát rendszerint a szomszédainak a lábán keresztbe fekve, a vécé közelében töltötte, mert a távo-

labbiak már a puszta közeledésére elkezdtek ágálni, hogy mit akar, nem látja, hogy nincs mellettük hely.

Egyszer az történt, hogy Hartli bácsi keresztbe feküdt a lábamon. Először csak kértem, hogy szálljon le a lábamról, mert megszűnt benne a vérkeringés és elzsibbadt. De nem reagált a szép szóra. Erre dühbe gurultam és nagy nehezen kiszabadítottam az egyik lábamat, és erősen megtoltam vele az öreg harcost, de az bizony nem vett tudomást róla, vagyis hát egyben mozdult. Azonnal megértettem, vagy inkább megéreztem, hogy itt olyasmi történt, hogy szép csendesen kiadta a lelkét.

Reggel, amikor a katonák szokás szerint ajtót nyitottak és bedobták a *szuharit* meg a vizet, a szokásos kérdésre, hogy *„kaput jeszty?”*, a foglyok azt válaszolták, hogy *„da”*, azaz van.

Aztán ismét csak a minden lében kanál vlaszovisták segédletével kidobták a holttesteket az árokba.

A vonatból, különösen most, hogy majdnem fél napot rostokoltunk egy féreeső vágányon, nyugodtan szemügyre vehettük a környékbeli terepet. Döbbenetes látványban volt részünk. Valószínű, csatamező lehetett itt, mivel rengeteg csontváz hevert szanaszét.

A szökési kísérlet megszervezése

A két vlaszovista önzésének, a foglyok megfigyelése szerint, volt egy másik oka is. A testvéri szeretet valahogy fura, természetellenes módon perverzitássá alakult. Azért nem fért el több ember a polcon, mert intim kapcsolat jött létre kettejük között.

A rozoga szerelvény több-kevesebb pihenővel állandóan délkeletnek tartott. Néha azonban rákapcsolt a sebességre, szinte félő volt, hogy az állandó rángatózástól, hintázástól szétesik a marhaszállító vagon. Szívesen vettük volna, ha az öreg rabszállító szétesik, mint valami kártyavár, mert akkor, feltehetőleg véget ért volna a szenvedésünk. Az egyik ismerősöm, aki magyar honvédként esett fogságba, egy másik, ugyancsak ismerős szakaszvezetővel véletlenül – a bevagonírozáskor az állomáson – civil földijeivel került össze. A fogságot legtürelmetlenebbül a volt szakaszvezető mesterlövész földi viselte el, akinek valamilyen úton-módon sikerült még a szuronyát is elrejtenie, s a kocsiba csempésznie. Aztán azzal a szúró-vágó szerszámmal, különösen éjszakánként, az illemnyílást sikerült akkorára tágítani, hogy egy ember ki-

bújhatott rajta. Természetesen kilencvenkét embernek, mert hárman már elbúcsúztak az élettől, az észjárása is legalább annyiféle, ahányan vannak. Különösen a Petrikunak nem tetszett a dolog, de egyelőre nem nyilvánított véleményt, csak várt. Amikor a „vészkijárat" már annyira elkészült, hogy csak két miliméternyi tartotta, közbelépett és nem engedte fogolytársának a művelet folytatását. Amikor másnap megjelent az őrség, hogy elvégezze a szokásos ceremóniát, a vlaszovista bemutatta a műveletet, hogy a magyarok szökni készülnek.

Úgy rajzottak be a rabőrök a vagonba, mint a lódarazsak, amikor vihart észlelnek. Két perc alatt mindenkit a kocsi egyik végébe püföltek és anyaszült meztelenre vetkőztettek. Aztán minden rongydarabjukat aprólékosan átkutatták. Akinél olyasmit találtak, amivel szúrni vagy vágni lehetett, még ha az nem is egyéb, mint egy kiélezett kanálnyél, az megemlegette, amit kapott, még halála órájában is. A foglyokat a szükség vitte rá, hogy a kanaluk nyelét élezzék ki, mert a késüket, akár zseb-, akár konyhakés volt, elszedték. Ezért semmiféle vágóeszközük nem volt még arra se, hogy a kenyerüket szétporciózzák. Töréssel nem lehetett egyenlően, igazságosan elosztani, mert egyszerűen szétmorzsolódott. Tehát vágóeszköz mindenképpen kellett.

Alaposan helybenhagytak mindenkit. Akácfabotot használtak. Valószínűleg azért, mert szívós, kemény, súlyos és nem törik. A két szerencsétlent legutoljára hagyták.

Egyikük egy kétballábas oroszvégi B. Vili nevezetű sváb suszter volt, aki szétmállott öltözéke helyett egy német utász szerelékét öltötte magára, és úgy őrizte a dikicsét, mint a szeme fényét, mert az volt a reménye, hogy annak segítségével könnyebben megússza majd a száműzetést, hiszen suszterre mindig, mindenütt szükség van. De amikor a bőszárú utászcsizmát lerántották az őrök a lábáról, a suszterkés kigurult belőle. B.-nek az amúgy is sápadt arca most a szivárvány minden színében villódzott. Odavetették őt is a főbűnöshöz.

A harmadik egy alföldi katonazenész volt, akinél valami cimbalomkulcsot fedeztek fel, amelynek fémfénye és a formája szokatlan volt az őröknek. Így aztán már hárman álltak súlyos vétkeikkel az ítélőszék elé. Mind hármójuknak egyszerre estek neki a katonák. Voltak vagy tízen.

A muzsikust addig pofozták, rugdosták, gyomrozták, míg össze nem esett. A példastatuálást fülsüketítő kiabálás és káromkodás kísérte. No meg csattogások, püffenések és jajveszékelő, szívbemarkoló ordítás és segélykérés. De ki mert volna olyan szituációban és fizikai erőnlétben megmoccanni? A susztert már akácfafurkóssal is tángálták, sőt az egyik őr, nyilván a legvérszomjasab-

bak egyike, tenyerének az élével ütötte a tarkóját meg a torkát, mint ahogyan a házinyulat szokták agyonverni, mikor aztán orrán-száján elindult a vér, félrehúzták, hogy tágasabb hely maradjon a mesterlövész kezelésére. Szegényt leírhatatlan vadállatisággal rugdalták agyon. Hiába ömlött orrán-száján a vér, nem hagyták abba az öldöklést. Végül elkapták, a magasba lendítették és a padlóhoz vágták. Mikor aztán szadista vérszomjukat kielégítették, kipirulva, beleizzadva, káromkodva, köpködve kiugráltak a vagonból. Fél óráig néma csönd, csak a szipogások és orrfújások hallatszottak.

A rémülettől megdermedt rabok csak lassan ocsúdtak fel. A holttestet a vécé mellé helyeztük, mert az őrök szántszándékkal a vagonban hagyták. Nyilván azért, hogy fogolytársainak legyen ideje alaposan megszemlélni, mi történik azzal, aki szökésen töri a fejét. A cél persze az volt, hogy lelki ráhatást is gyakoroljanak a szerencsétlenekre. A stresszhatás jót tesz a védteleneknek, kialakul az ún. feltétlen reflex, s akkor elmegy a kedvük a szökéstől, vagy egyszerűen képtelenek lesznek rá. Az idősebbek, akiknek a fátum úgy rendelte, hogy másodszor is megkóstolják az orosz fogolykenyeret, felháborodva magyarázták, hogy a szökés miatt még a cár katonái sem műveltek ilyen alávalóságot, hiszen nemzetközileg is elismert tény, hogy a hadifoglyoknak egyetlen joga van: a szökés. A várpalánkai sváb vérbefagyva, mozdulatlanul feküdt. Mindenki meg volt győződve arról, hogy ő is halott. Egyszer csak, úgy éjféltájban feljajdult. B. Vilmos életben maradt. Persze, hónapokon át halottsápadt volt és mindenét fájlalta, de legfőképpen a nyakát meg a torkát. A katonazenész egész éjjel nyöszörgött. Csak hajnal felé szenderedett el. Ő pedig a gyomrát meg a máját fájlalta. Ez a barnapiros kölyök, aki mindössze tizenkilenc éves volt, sohasem nyerte vissza arcának eredeti színét.

Azon az éjszakán még ketten dobták el a kanalat. Egy hadifogoly meg egy polgári személy. Mindketten felül voltak a negyvenen. A megfigyelés szerint a tizennyolc éven aluliak és a harmincötön felüliek úgy hullottak, akár ősszel a legyek. Persze, közülük is inkább a katonafoglyok, mert az ő szervezetüket már a front is megviselte. Másnap, mikor jött a szokott szertartás, három volt ismét a halottak száma. A gyilkosok azonban meglepődve, de talán mintha egy kis megkönnyebbüléssel vették volna tudomásul, hogy a halott nem ugyanaz a három, akit tegnap helybenhagytak. A halottakat a sorstársak cipelték ki a vagonból, rendszerint abba az árokba, amelyikből a vizet kaptuk, s azzal véget ért a gyászszertartás. V. Lacinak is az jutott osztályrészül. Várhatta a kisfia, aki ma már maga is kis híján ötven éves, s többször is elmondták neki édesapja tragikus halálát.

A szerelvény valahol a Kaukázus felé zötyögött, itt már érződött a tavasz. Az emberek kíváncsian lestek ki az egyetlen, tenyérni rácsos ablakon.

Most már rendszerint mindennap ki kellett helyezni két-három elhunytat „örök nyugalomra" a vasút sáncába. Mire a rabszállítmány átzötyögte a széles Kubányt és elérte a Kaukázus előhegyeit, a „hálókocsi" tágas lett. Egy reggel erős szélzúgásra, hullámverésre és kavicsok csörömpölésére ébredtünk. Elértük a tengert.

Mikor végre a szerelvény becsörömpölt Ocsamcsirába, a Fekete-tenger keleti partjára, már 1945 áprilisának vége felé járt az idő.

Grúziában, az ocsamcsirai munkatáborban

A hosszú utazás után szomjúságérzetünk odáig fokozódott, hogy a vasút árkából, tócsákból oltottuk égő szomjúságunkat. Itt már a szovjet-grúz katona nem eresztett sorozatot az áldozat hátába, hanem fejcsóválva mondogatta:

– Eh-eh, ob-oh.

Persze, fűzött hozzá egyebet is, de mi, magyarok többet nem értettünk belőle. Az állomáshoz közeli útszakaszon kettéosztották rongyos seregünket. A nagyobbik fele ottmaradt Ocsamcsirában, a többit elszállították Kutaisziba.

Az egyik feketepataki, aki vizet szürcsölt az árokból, lemaradt tőlünk. Emiatt egy évvel később látta meg szülőfaluját. Tizenegy feketepataki maradt velem.

Na igen, a lágerünk. Az ocsamcsirai láger is olyan volt, mint a többi. Két és fél méter magas szögesdrótkerítéssel körülölelve, amely ugyanúgy göngyölgött, tekergőzött, kígyózott, mint általában, s amely szintolyan áthatolhatatlan volt, mint az előzőek. A lágert körülvevő „kakasülők" is szakasztott másai a korábbiaknak: kb. három és fél méter magas, deszkából eszkábált dobozszerű építmények voltak, amelyekre hágcsón kellett felmenni, s innen a szélrózsa minden irányába el lehetett látni és szükség esetén lőni.

Ocsamcsira egy lapályos helyen terült el. Nyugat felől kisebb folyócska volt a közelében, a Rionyi. Ez volt a Kolhida-síkság.

A fogolylétszám ezer fő lehetett, mert összesen tíz század sorakozott kora reggelenként a lapályos, tócsákkal teli udvaron. A tábor a legkülönbözőbb nemzetiségekből verődött össze. Volt ott magyar, orosz, ukrán, cseh, román, olasz, német, sváb, lengyel, angol stb. A zömét mégis magyarok, lengyelek és románok alkották, mivel a magyarokból négy század, a lengyelekből három, a

románokból szintén három század telt ki. Igaz, a magyarok között is volt legalább egy századnyi sváb, az ún. lengyelek között valódi lengyel nem lehetett több egy századnyinál, a többi német volt. A románok között is volt vagy száz erdélyi magyar. Ami közös volt bennük, az, hogy az ezerfőnyi táborlakónak a kilencven százaléka polgári fogoly volt.

A sorakozás itt is korán kezdődött. Az ügyeletes őr, aki az átjárót, illetve a kaput őrizte, felkeltette a lágerparancsnokot, ő pedig a századparancsnokokat, azok pedig felzavarták a századokat. Következett a sorakozó, a létszámellenőrzés, majd a reggeli.

A konyhán egyesével kellett a porció-kiosztóablak előtt elvonulni, ahol a fogolynak egy cseréptálba löttyintették a früstökjét, mellé egy fakanalat és kétszáz gramm kenyeret dobtak, ami nem volt egyéb, mint egy öklömnyi nagyságú, tepsiben sült pogácsaszelet formájú fekete kenyérdarabka. Könynyűszerrel lehetett gyúrni, formálni, akár az agyagot. Igaz, hogy otthon a torta sem ízlett úgy, mint az a darabka sárkenyér, ami egyébként tele volt pelyvával. A cseréptálban félliternyi répaleves lötyögött, benne egy-két darabocska répaszelettel, ritkább esetekben káposztahulladékkal. Utána ismét sorakozó és munkaelosztás.

Délben a menü ugyanaz volt, annyi különbséggel, hogy megtoldották kétszáz gramm kásával, ami ugyan sohasem volt több százötven grammnál.

A vacsora ismét kása, persze az ún. „második fogás". Mindegy, hogy miből volt, azt mindig kásának hívták. Lehetett az burgonyából, búzadarából, kukoricakásából vagy apró halból készítve.

Itt az étkeztetés már rendszeres volt, csakhogy annyira zsírtalan, sovány és kevés. Persze a szakácsok és a konyhamalacok, ahogy a nép titulálta a konyhán segédkezőket, olyanok voltak, mint a hízók levágás előtt. Akinek, mint nekem például, ismerősöm nem volt a konyhán vagy a környékén, aki néhanapján egy kis többlet-moslékkal toldotta volna meg a kosztját, bizony az nagyon leromlott. Négy hónap alatt harminc kilogrammot veszítettem a súlyomból. Különben ezzel így volt a tábor hetven százaléka.

A helyzet odáig fajult, hogy a táplálékunkat kénytelenek voltunk kecskebékával kiegészíteni, amit a munkahelyünkön sikerült fogni. Természetesen nyersen fogyasztottuk, azonmód, hogy szétmarcangoltuk a szerencsétlen négylábú csúszómászókat, mivel sem késünk, sem sónk, sem tüzünk nem volt.

A „rendszeres" étkeztetés következménye az lett, hogy a foglyokat, akiket arra kényszerítettek, hogy a háború okozta károkat – bár itt a Kaukázusban

annak nyomát látni nem lehetett – helyrehozzák, rövid időn belül újabb elhalálozási hullám sújtotta.

A táborlakók egyharmada valami vízibetegséget kapott. Feldagadt mindenük, még a herezacskójuk is oly nagy lett, mint egy kétliteres tejescsupor. Csak éppen nem tej, hanem sárvíz lötyögött benne. Aztán, amikor akkorára dagadt, hogy már a térdüket verdeste, kifakadozott és szivárogni kezdett a tartalma, de sohasem fogyott ki teljesen, hanem nyálkázott mindaddig, míg az illető el nem dobta a kanalat. Ez volt a harmadik csoport. Sorrendben a második csoport, már amit az egészségi állapot, illetve az alultápláltság alakított így, az ún. dystrophiásokból állt. Ezeket nem dolgoztatták, hanem csak etették, még fehér kenyeret is kaptak, méghozzá mindenből dupla adagot.

Az első csoportba tartoztak az ún. „munkaképesek". Szerencsére ide tartoztam jómagam is meg a barátaim. Egyébként a foglyok ilyetén kategorizálását orvos végezte. Mégpedig igen sajátos, primitív módon. Meztelenre kellett vetkőzni és az orvos színe elé járulni. Ő pedig a fogoly tomporába csípett, és ha fel tudta csípni rajta a bőrt, azt jelentette, hogy egészséges, mehet dolgozni. Ha esetleg másnap már kidőlt az élők sorából, az már nem az orvos hibájából történt.

Ocsamcsirában két fiatal szovjet tiszt volt a munkatábor vezetője. Az egyik kapitányi rangjelzést viselt. Ő volt a parancsnok. A kora harmincötnegyven között lehetett. Az öltözéke, az uniformisa eléggé kopott volt. Komoly férfihoz, ha úgy tetszik, emberhez méltó módon viselkedett. Nyoma sem volt benne a gyűlöletnek, a gorombaságnak. Sápadt arcú, szőke hajú volt. Mintha örökké töprengett volna valamin. Gondterhelt arcán, különösen a szeme sarkában már jelentkeztek a szarkalábak. Mindig elnézően mosolygott, mint valami megértő pedagógus. Különben sohasem tudódott ki, hogy mi volt a civil foglalkozása, de hogy nem katonának, hanem embernek született, az bizonyos. Sovány, magas alakja szinte árnyékként suhant a foglyok között. Soha nem mondta senkinek, hogy álljon arrébb. A fejét folyton úgy behúzta a nyaka közé, mint az árokparton gubbasztó gólya. Reggeli ellenőrzés alkalmával mindig szelíden és halkan szólt, mintha mindenkitől elnézést akart volna kérni. Még a mosolyában is volt valami bocsánatkérés-féle. Minden valószínűség szerint orosz nemzetiségű lehetett. Az idősebb nemzedék szerint szibériai orosz, azok olyan jólelkű emberek, mondogatták.

A másik, akinek *letyenánti*[10] rangja volt, pontosan az ellentéte. Huszonöt év körüli lehetett. Állandóan elegáns. Amerre elhaladt, csak úgy dőlt utána a híres orosz kölni illata, bár ő maga ukrán ember volt. Tele gyűlölettel a ra-

[10] hadnagyi

bok iránt. Különösen a magyarokat utálta. Krumpli-orrával úgy szaglászott a levegőben, mintha folyvást kémkedne. Valóban fennhordta az orrát. Barnapiros arcát elálló fülek ékesítették. A hajzata szinte koromfekete volt és olyan göndör, mint a báránybunda. Egészében véve nem volt csúnya, mert talán a mindig pedáns egyenruha elfeledtette arcának durva vonásait. No meg a nőiesen vékonyra borotvált vagy gyomlált szemöldök. Serbli orra alatt szabályosan barázdált felső ajak és keskeny, kegyetlenségre, szadizmusra utaló ajak húzódott meg. Apró kökényszeme szúrt, mint a vasvilla. Sohasem mosolygott. Egész lényéből megvetés áradt. Nem is beszélt, csak röfögött, mint valami vadkan. Olyan volt a hangja, mint a repedt fazék kongása. A szeme előtt se fogoly, se katona meg nem állhatott, mindenkibe belemart. Egyszóval a külseje nem volt összhangban a belsejével.

Egyik nap az orosz kapitány, a másik nap az ukrán hadnagy teljesített szolgálatot a táborban. Mikor a kapitány *„dezsurált"*[11], a koszt is jobb volt. A konyhára nem mehetett csak úgy akárki, felfalni a rabok kevéske kosztját. A konyhamalacokra se volt szükség vízhordás, favágás és holmi kondér- meg edénymosogatás címén. Sőt még a katonák, illetve őrök se sétafikálhattak ki-be, a tányérokat nyalni. A kapitány maga is ott étkezett, ahol a foglyok. Ugyanezt, amit az internáltak, ugyanolyan cseréptálból, ugyanolyan fakanállal. Az asztalfőn a lágerparancsnok ült. Természetesen úgy, hogy mindenki láthassa. Igaz, korántsem fért el mindenki az étkezdében, még kevésbé az asztalnál, ellenben az udvar eléggé tágas volt.

Csak a tízedik napon vezényeltek ki munkára. Abba a brigádba, amelyik a lágertől mintegy háromszáz méternyire a vasúti kocsikból rakta ki a lavórnyi kovakő eredetű szikladarabokat, amelyek annyira lehorzsolták a bőrt a foglyok ujjairól, hogy estére már vér szivárgott belőlük.

Felsebzett kézzel pakoltam az érdes, sőt éles, lukacsos kődarabokat. Míg végül sikerült megmutatni a kezemet az orvosnak, aki aztán megkönyörült rajtam, és kétnapi pihenő után egy másik csoportba osztott be néhány sorstársammal együtt. Mégpedig azokhoz, akik csillével szállították a köveket. Nekik rakodni nem kellett, csak üríteni, ahhoz pedig elegendőnek bizonyult a tenyér használata, mert a kocsi billenős volt. Azt kellett az oldalára fordítani.

Az ocsamcsirai lágerben magyar és német fogolytisztek is voltak. Nem magas rangúak. A legkisebb rangú zászlós, a legnagyobb pedig őrnagy. Kb. kétszázan lehettek. Már ott voltak, mikor a szanoki menet megérkezett.

[11] ügyeletes volt

Különben nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a tiszturak – mind a magyarok, mind a németek – nem azt a kosztot ették, amit a többi lágerista, hanem sokkal jobbat. Számukra külön konyhát állítottak fel, külön helyiségben. Oda az egyszerű foglyoknak nem volt szabad betenni a lábukat. Ők, akárcsak a gyengélkedők, a fekete kenyér mellé fehéret is kaptak. Azonkívül külön cukoradag járt nekik. A levesük, a kásájuk, a második fogás is ízletesebb és sűrűbb volt, mint a többieké. És mindehhez még nem is dolgoztak, csak heverésztek. Aztán megmagyarázták, hogy úgymond, ez nemzetközi megállapodás: a tiszteket különb elbánásban kell részesíteni.

A fogolytisztek számára nem volt kötelező a munka, de aki önként jelentkezett, azt nem utasították vissza. Persze, közvetlen fizikai munkára nem vállalkoztak az urak, de hajcsárkodásra igen. Mint például K. Károly magyar királyi hadnagy úr. Azért hangsúlyozom az urat, mert még a lágerben is szigorúan megkövetelték, hogy rangjukon szólítsák őket, természetesen hozzátéve az úr jelzőt is. Sőt, még a szovjet személyzet is úgy nevezte őket.

A hadnagy úr tehát önként, valószínűleg szórakozásból jelentkezett. Míg a lágeristák éhségtől remegő gyomorral és reszkető kézzel emelgették a mázsás köveket, ő kiválasztott egy sima felületűt, amelyre ráhelyezte zsírpárnától terebélyesedő hátsó fertályát, és onnan vezényelte a robotot. Minden szava, mozdulata olyan volt, mintha sortüzet vezényelne.

Az orosz fogolyőr egykedvűen méregette a brigádvezetőt, aki a saját fajtáját szemmel látható élvezettel gyötri. Olykor azonban úgy tűnt, hogy ő is megvető pillantásokat lövell a volt magyar királyi hadnagy irányába, aminek néha egy-egy *jobtvojumáty* aláfestésével adott nyomatékot. Egyszóval Karcsinak joga volt parancsolni az ocsamcsirai fogolytáborban is. Hiába, aki úr, a pokolban is úr – tartja a szólás.

Mikor már elegendő mennyiségű követ szállítottunk a partra, elkezdődött a folyó sarkantyúzása. Előzetesen a vízbe facölöpöket vertek, aztán rekettyével körülfonták, illetve a foglyokkal elkeríttették azokat a kanyarokat, amelyek áradásukkal veszélyeztették a lakosságot, a termőföldet, a lakóházak épségét.

A lágeristák többségét később irányították a tengerpart menti munkára. Tíz zárt vasúti teherkocsi szállította a foglyokat a tengerpartra. Lapátokkal, csákányokkal és egyéb munkaeszközökkel felszerelve. Kb. 700 embert vittek naponta kavicskitermelésre és a vagonok megpakolására. Noha a kocsik ajtajait a negyven-negyvenöt fokos hőségben bereteszelték, még külön egy-egy géppisztolyost állítottak melléje. A zárt kocsikban csak úgy lehetett elhe-

lyezkedni, mint aratás előtt az érett búzakalászoknak, ülésről szó sem lehetett. Igaz, az út nemigen volt hosszabb tíz kilométernél.

A tengerpart üdülésre alkalmas hely volt. A természet gyönyörűségét azonban elcsúfította az a tény, hogy a foglyok etetéséről a munkáltatók szándékosan megfeledkeztek. Végül már mindenki menekült a tengerparti „üdüléstől". Természetesen ez nem volt egyszerű, mert reggelenként valóságos hajtóvadászatot indítottak azok ellen, akik megpróbálták kivonni magukat ebből a munkából. Minden őrszem köteles volt felismerni és másnap előállítani a hozzá beosztott rabokat.

Egy szép napon az történt, hogy három magyar sógor megszökött. Az irányt ösztönösen az őserdőnek vették. Délután három körül lehetett az idő, mikor fergeteges hirtelenséggel beterelték a foglyokat a vagonokba. Nem tudtuk mire vélni a dolgot, mivel nem láttuk a szökési jelenetet, csak közben értesültünk társainktól a történtekről. Az őrök vadul püföltek mindenkit, akit elértek. Közben persze üvöltöztek. A foglyok is szidták meglépett társaikat, mivel ők is miattuk kaptak. Mi titokban a menekülőknek drukkoltunk, hogy honnan, honnan nem, alig fél óra múlva, ahogy bevergeltek bennünket a marhavagonokba, a vonat még el sem indult, szakasznyi katona loholt habzó szájú csaholó vérebekkel a szabadulás után áhítozók nyomába. Aznap a rabok nemhogy ebédet, még vacsorát sem kaptak. Este hét körül a három véresre tépázott magyar rabot hátrakötött kézzel, kutyafalka és szakasznyi géppisztolyos kíséretében berugdosták félig eszméletlen állapotban a láger kapuján.

Természetesen olyan kondícióban és felkészületlenül a három tiszaháti magyarnak esztelenség volt nekivágni olyan erdőnek, amelyen a sűrűségtől még jó bőrben levő emberek se tudnának egykönnyen áthatolni. Arról már nem is szólva, hogy se útismeretük, se nyelvtudásuk, se erejük, se élelmük nem volt.

A három foglyot a hajnalcsillag már munkában találta. A láger kellős közepén gödröt ásattak velük. Mellettük az ukrán hadnagy, egy géppisztolyos és a serényen segédkező szakállas, fogolyból előléptetett táborparancsnok helyettes, aki egyúttal a tolmács szerepét is betöltötte.

Mikor a többi rab ezt meglátta, a rémülettől megdermedt. Az egész úgy festett, mintha a saját sírjukat ásatnák velük. A reggeli létszámellenőrzésig el is készültek vele. Akkor a felsorakoztatott láger szeme láttára a piperkőc ukrán hadnagy a gödör szélére térdepeltette őket és kurta taglejtések közepette erkölcsi prédikációba kezdett:

– Látjátok ezt a három gazembert, ezt a három hazaárulót, ezt a három élőhalottat, ezt a három hullajelöltet? Ezeknek a szökevényeknek meg van-

nak számlálva a perceik. Már a gödröt is megásták maguknak, amelybe élve dobatom be őket.

A hadnagy szája tajtékzott, szemmel láthatólag lovalta bele magát szadizmusába. Tovább nem bírta féken tartani indulatait, ezért nekiesett a három előtte térdeplőnek, és csizmájával eszeveszetten rugdosta őket, főképpen az arcukat. Kirugdosta a fogaikat. Egyiküknek még az egyik szemét is. A láger felmorajlott, és most már elszabadult volna a pokol, de a géppisztolyos őrök is megvadultak és lövöldözni kezdtek, mintha csak a fronton lennének. Igaz, csak úgy, a levegőbe.

A hadnagy elviharzott, a kedélyek lecsillapodtak. E pillanatban a mindig józan, kiegyensúlyozott, szimpatikus orosz kapitány oszoljt vezényelt, az őröket kiparancsolta a lágerből, a foglyokat pedig bezavarta a barakkokba. A három szerencsétlenhez azonnal orvost hívatott, aki elsősegélyben részesítette és befektette őket a kórházba.

Éjjel megeredt az eső. Reggelre telefolyt az udvaron tátongó, sírnak ásott gödör. Az ügyeletes ukrán tiszt az elfogott dezertőröket beállította a gödörbe, a derékig érő vízbe. Néhány napig bírták, aztán fájdalmukba belepusztultak.

Akkor Ocsamcsirában ismét pusztított a járvány. Az emberek hullottak. Újra beindultak a temetkezések, amibe megint bevontak engem is.

Főnökünk egy Dombóvári nevű tizedes volt. Mivel azonban maguk a dögészek is dögrováson voltak, kevésnek bizonyult az erejük ahhoz, hogy egymás holttetemét tisztességesen elhantolják. A tizedes ezen úgy segített, hogy az ásóval a halottnak a lábát térdben, a porc-korongnál – mivel ott volt a leggyengébb – kettépattintotta. A meztelen holtak alig különböztek a csontváztól. Mivel Dombóvárinak kezdettől a temetkezés volt a fő foglalkozása – úgy hívtuk: a fődögész –, meglehetősen nagy gyakorlatra tett szert a tetemek megcsonkításában. Mert így egyharmadával rövidebb gödröt kellett ásni. Különben a fődögész elég jó kondícióban volt, mert neki dupla koszt járt a foglalkozása révén. Egyébként eléggé fura figura volt. Katonaruhát viselt, de kalapot hordott. Állandó fanyar mosolyával úgy hatott, mintha egyszerűen élvezné bajtársai pusztulását. A halottakat is úgy szabdalta, mintha a világ legtermészetesebb szakmáját űzné. Halott lágercimboráihoz úgy beszélt, mintha élnének. Ilyeneket mondott: „No, komám, neked se töri fel a lábadat többet a bakancs. Te sem eszel több paszulyt. Nem fújod többet a kását. No, testvér, te is túl vagy a nehezén, nincs több gondod." Persze, ha minden bajtársát, akit elföldelt, megsiratott volna, talán ő se szellemeskedett volna többé. Igaz, amilyen a fizetés, olyan a temetés. Bár nem éppen a fizetségen mú-

lott, hogy a foglyok nem tudták egymás tetemét megfelelő mélyre helyezni, hanem a fizikai erőnlét hiányzott. Így esett aztán meg az a nem mindennapi látvány, hogy a következő napon, amikor megint eldobta valaki a kanalat, az előző napon földdel letakart halottnak csak a hűlt helyét találták. Pontosabban nem is hűlt helyét, hanem azt, hogy egész falka farkas marakodik a csontjaikon, szétmarcangolva rágcsálják őket az akácos melletti árokparton, ahol a fogolytemető volt. Ocsamcsirában tehát így tértek örök nyugovóra a rabok.

Egy napon engem is elkapott a hasmars. Békén is hagytak egy ideig, míg el nem kezdődött a takarítás. Az egészségügyi felelős pedig a már említett vlaszovista Petre volt, aki belém kötött. Követelte, hogy álljak be az ő emberei közé takarítani. Hiába magyaráztam, hogy hasmenésem van. Nem hagyott nyugton. Mivel parancsának nem tettem eleget, jól helybenhagyott. Megpróbáltam ugyan védekezni, ugyanolyan fiatalos hévvel, mint otthon, ha sérelem ért, nekilendültem Petrikunak, aki könnyűszerrel a földre teremtett. Megszégyenülve vettem tudomásul, mennyire gyenge vagyok. A további ütlegelésektől csak az mentett meg, hogy az orosz kapitánnyal éppen belépett a kolozsvári születésű P. Mihály, a helyettes, aki oroszra fordította a panaszomat. Ő volt a tábor tolmácsa. A parancsnok ezért kihallgatásra rendelte Petrikut, akiről kitűnt, hogy a hadnagy jobb keze, ezért eltitkolta a kapitány előtt a kilétét. Mikor a lágerparancsnok tudomást szerzett arról, hogy Petre hazaáruló, még aznap elvitette valahová. Többet őt az ocsamcsirai lágerben nem látták, de azután mintha a hadnagy is megváltozott volna, lecsendesült és nem üldözte olyan szadista módon a foglyokat. Az a szóbeszéd járta, hogy ő is valamiféle dezertőr, csak még nem sikerült teljesen leleplezni.

Hazafelé? Nem! Tbiliszibe!

Örömmámorban úszott az ocsamcsirai fogolytábor. Végre ennyi éhezés, szenvedés, megaláztatás és megpróbáltatás után mégiscsak hazamehetünk. Gondolatban a remény szárnyakat adott.

A következő napon tisztázódott, hogy csak a polgári foglyokat engedik haza, a hadifoglyok, elsősorban a tisztek, még maradnak, hogy tovább szenvedjenek a szovjet állam ellen elkövetett bűneikért. Voltak olyanok is, különösen az idősebbek között, akik egyszerűen nem mertek örülni.

Pár nap óta munkára se kellett kimenni, a kapitány is olyan derűsen járt-kelt a foglyok között, mint valami jólelkű, sokgyermekes apa a családjában.

Harmadnap, június első napjaiban, egy fényárban úszó reggelen, elkezdődött a polgári foglyok sorakoztatása. A beígért jó koszt, az új ruha azonban elmaradt. De ki törődött most komolyan ilyesmivel? Majd felöltözünk otthon, annyija még mindenkinek megakad.

A foglyok átvételére újabb katonák érkeztek a helyszínre. Ezek fognak benneteket hazakísérni, mondta a jó ember búcsúzóul. Közben szinte meghült bennem a vér, mert egy ugyanolyan rücskös képű kapitányt fedeztem fel a kísérők között, mint amilyen az a félszemű tatár kapitány volt. A szomszédjaimat oldalba is böktem, hogy felhívjam erre a figyelmüket. Észrevettem, hogy ennek mind a két szeme megvan és szőkébb is, mint amaz volt. Az új kapitány, úgy látszik, mindkét szemével jól látott, mert észrevette a könyökjelzéseimet, miközben széles mosollyal hozzám fordult és megkérdezte, s egyúttal válaszolt is.

– *Kudá igyos, bljágy?*[12] Haza, mi? – mondta és széles szája, ha ott nincs a füle, a kaján vigyortól körülszalad a nyakán.

A szívembe szúrt ez a megjegyzés, de az általános derűs hangulat nemsokára ismét magával ragadott...

Elindult a menet. A vagonok már ott tátongtak a sínen. A beszállás gyorsan és fegyelmezetten ment. Ki ne szeretett volna mihamarabb otthon lenni? A nagy hőség miatt, vagy inkább azért, hogy az emberekben valóban a hazatérés benyomását keltsék, az ajtókat be sem zárták. Sőt még őrséget sem állítottak a vagonokba. Ki kételkedett volna ilyen körülmények között? Még az idősebbek is abbahagyták a zsémbelődést, a siránkozást. Két-két ember kapott egy konzervet meg egy kenyeret, amit azonmód majdnem mindenki el is fogyasztott. A szerelvény nyolc óra körül futott ki az állomásról és a hegyek között kanyarogva egyfolytában robogott délután ötig. A „nagy" reggeli után a hangulat még bizakodóbb lett. A tele has, a jó kaukázusi levegő, a vagonba beáradó hűs szellő, a zöldellő hegyek látványa, az a tudat, hogy végre szabadok vagyunk, csakhamar nótát csalt a foglyok ajkára. Eleinte csak halkan, majd teljes hangerővel zengett: *Kis lak áll a nagy Duna mentében* kezdetű dal.

Mint említettem, öt óra felé járt az idő, amikor a kerekek nyikorogva lassítottak és megállottak a tbiliszi állomás egyik mellékvágányán. A katonák, akik csak könnyű fegyverrel voltak felszerelve, azonnal a vagon ajtajához siettek és a megrökönyödött internáltakat kiszállásra szólították fel. Az emberek először nem mozdultak, csak hol egymásra, hol meg az őrökre meredtek, és egyre azt hajtogatták, hogy mi haza akarunk menni, nem ide.

[12] Hová mégy, te kurva?

– Nekünk azt ígértek, hogy minket hazaszállítanak – mondták.

Sokan már káromkodtak, az őrök anyját szidták, de hasztalan. Odahívták P. Mihályt, aki eleinte csak szép szóval magyarázta, hogy:

– Szálljanak ki, emberek, értsék meg, hogy nagyobb vagonokat, utasszállító kocsikat kapunk.

– Nekünk ez is megfelel – ordították a foglyok.

– Emberek, legyen eszük, maguk foglyok – raccsolta a szakállas. – Nem lehet magukat ilyen ruhában hazaengedni. Fürdetni és fertőtleníteni is kell magukat, hogy haza ne vigyenek valami nyavalyát.

Az emberek reményüket vesztve szárnyaszegett madarakként kecmeregtek ki a teherkocsikból.

A rongyos csapat megcsappant holmijával 5 kilométernyit gyalogolt, míg beért egy parkhelyiségbe. Ott aztán meztelenre vetkőztettek mindannyiunkat, és a levetett rongyhalmazt a közelben felállított, kereken guruló fertőtlenítőbe dobták.

Alig telt el félóra, a fertőtlenítő lángra lobbant, és az őrök meg a rabok szeme láttára hamuvá égett. Jóformán csak a nadrágszíjunk, a sapkánk meg a lábbelink maradt meg.

– No, most mi lesz? – kérdezgettük egymástól. – Még az a szerencse, hogy itt pőrére vetkőzve se hűlhet meg az ember.

– Nappal nemigen – toldották meg egyesek –, de mi lesz éjjel? Az éjszakát azért nem lenne mulatság így tölteni.

– Csak adnak tán valamit ránk – vélekedtek mások.

A problémát azonban eléggé ötletesen oldották meg a lágerfőnökök. Ahogy voltunk, sapka a fejen, nadrágszíj a derékon, bakancs a lábon, mint valami abesszin katonasereg, „sorakozó" és irány a város kellős közepe.

– Nótát az élen – vezényelt P. Mihály, és a foglyok keservükben rázendítettek.

A fél város apraja-nagyja utánunk csődült. De a menet aligha számított ritka látványosságnak, mert azt már tapasztaltuk Ocsamcsirában, hogy a férfiak és nők anyaszült meztelenül fürödtek együtt a folyóban. És ez is csak Grúzia, ha nem is Ocsamcsira. Egyszóval a házakon, különösen az emeleteken ablakok tárultak és addig bámultak bennünket, míg csak el nem tűnt a menet a szemük elől. Egyesek nevettek, mások mosolyogtak. Az idős nénik könnyezve bújtatták arcukat a tenyerükbe. Jó félórányi gyaloglás után egy négyszintes iskolaépületbe érkeztünk. Mindenkinek adtak egy-egy olyan köpenyt, amelyikben kilenc macska se fogott volna meg egy egeret. Voltak azonban olyanok is,

akiknek nem jutott köpeny, ezek közé tartoztam én is. Már hűvösödött, fázni kezdtem. A villanyok is égtek, amikor egy tehergépkocsi állott meg az iskola udvarán, és vadonatúj, kékre festett munkaruhát osztottak ki nekünk. Persze alsóneműt nem adtak, de így is egészen megkönnyebbülve éreztük magunkat. Azon az éjszakán úgy, ahogy voltunk, a puszta padlón háltunk. Mégis úgy aludtunk, mint a bunda. Azóta, hogy hazulról elhurcoltak minket, még soha nem éreztük magunkat olyan kényelemben, mint most. Ezen az éjszakán egyelőre nem csípett bennünket sem a tetű, sem a bolha.

A reggeli ébredés után vettük észre, hogy nincsenek őrzőink. Erre olyan éljenzés, hurrázás tört ki belőlünk, hogy az utánunk ébredők nem tudták mire vélni, és ránk ripakodtak. Ekkor betoppant egy *mladsij letyenánt*, azaz alhadnagy, aki egykedvűen körülnézett és rákezdte fátyolos, monoton hangján:

– *Podjom! Podjom! Podjom!*[13]

Aztán hírül adtuk mindenkinek, a többi terembe is behatolva, hogy immáron nem vagyunk foglyok többé, mert nem őriznek minket. Az emberek az ablakokhoz rohantak, meggyőződtek arról, hogy nem kacsa, amit hallottak.

Nemsokára ismét megjelent az ügyeletes tiszt, aki most már szigorúbb volt, és az udvarra parancsolta az internáltakat, ahol ismét sorakozni kellett, ami egyszerre elvette a kedvünket. A homokkal leszórt sima udvaron ott álltak az iskolai tornaszerek, és előttünk a rücskös képű kapitány meg egy hóka képű szerzsánt (szakaszvezető), aki egyre csak azt fújta, mint valami papagáj: *„Viszilej, viszilej”*.[14] Ezért tőlünk a Viszilej nevet kapta, a kis mladsij letyenánt „Podjom” lett, a kapitány meg „Rücskös”.

A kapitány most beszédet intézett hozzánk:

– Mától fogva egy szabad ország szabad polgáraiként élhettek. Ezentúl nem fogtok éhezni és nem fogtok ingyen dolgozni, mint a kapitalistákra. Számotokra megszűnt a kizsákmányolás, a rabszolgasors. Kárpát-Ukrajnát, amely területet nemrég a dicső Vörös Hadsereg bátor harcosai felszabadítottak a kizsákmányolók uralma alól, elűzve onnan a rabló fasiszta hadakat, amelyet több mint ezer éve elvettek tőlünk a magyar rabló hódítók, most ismét keblére szorongatja az ukrán nép, amely az idősebb testvérrel, az orosz néppel kart karba öltve halad a szocializmushoz, a kommunizmushoz vezető úton – most fújt egyet, körülhordozta szürke szemeit a hallgatóságon, megtörölte tenyerével a homlokát. – Hazánk soknemzetiségű állam, amelyben több mint száz nemzetiség és kisebb-nagyobb népcsoport él. Törvényeink de-

[13] Ébresztő! Ébresztő! Ébresztő!
[14] „Vidámabban, vidámabban.”

mokratikusak. Szövetséges államunkban minden nemzet boldogul. Hazánk népei testvéri egységben, egyenlőségben, barátságban, egy összeforrott családban élnek. Nálunk megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása, a kisebb népek elnyomása, minden polgár egyenlő jogokkal rendelkezik. Remélem – most szigorúan mustrálta szúrós szürke szemével a tömeget, mintha csak azt fürkészné, hogy ki mit gondol, esetleg mond –, hogy ti, maroknyi magyarok is eggyé olvadtok velünk, beleilleszkedtek a mi hatalmas testvéri közösségünkbe! – ismét fürkésző pillantások. – De szeretném nemcsak remélni, hanem tudni is, szovjet hazátokat sohasem hagyjátok cserben, hogy sohasem lesz belőletek hazaáruló, ellenkezőleg, jó hazafiakká váltok. Persze, tudjuk mi azt, hogy a kezdet nehéz, mert benneteket egy másik, egy ellenséges államban neveltek szolgahűségre. Mi azt mondjuk: Ha nem tudsz, megtanítunk, ha nem akarsz, megnevelünk, sőt rákényszerítünk. Bízom abban, hogy erre nem fog sor kerülni, bízom benne, hogy mire hazaértek, valódi szovjet emberekké váltok...

A taps azonban elmaradt, pedig a lágerparancsnok ugyancsak rákezdte. Rosszallóan, összevont szemöldökkel adott engedélyt a früstökre.

Alig bírtunk magunkhoz térni, felocsúdni a „fennkölt hangú" szónoklattól. Az iménti bizakodó hangulat eltűnt.

– No, most vagyunk aztán igazán az Isten markában. Most már mindegy, hol leledzünk, Kárpát-Ukrajnában, a Kaukázusban vagy Vlagyivosztokban, mindenképpen az övéikhez tartozunk. Most már azt tesz velünk, amit akar, hiszen szovjet állampolgárokat csinált belőlünk akaratunk és beleegyezésünk nélkül. Mert már az ördögnek se kellünk. Nincs, aki szót emeljen értünk. Hej, az a disznó Hitler, ez mind az ő művének az eredménye! Hogy döglött vón meg még az anyjában! – fenyegetőztek öklüket rázva a foglyok.

Azon a napon nem dolgoztunk, mert ruhaneműt, alsóneműt osztottak. Aztán mindenkit az adataival belajstromoztak egy hombár-könyvbe. Ebéd után másfél órás pihenő volt. Utána jött a védőoltás, tífusz ellen kaptunk erős oltásokat a lapocka alá. Ezt másnaponként többször megismételték, ami eléggé fájdalmas volt. Egy hétig is érezte az ember a meggöbösödött tűszúrás helyét. Sokakat a hideg is kilelt.

Néhány napi pihenő után beindult a munka. Kora hajnalban már berregtek a tehergépkocsik az iskolához vezető kaptatón. A különféle szervezetek úgy jöttek az ingyen munkásokért, mint a rabszolgakereskedők. Alkudoztak, vitatkoztak a rücskös képű kapitánnyal. Megforgatták, megtapogatták az embereket. Egyszóval tipikus rabszolga-kereskedés folyt.

Ezután a helyzet valamennyire normalizálódott, mert a foglyok egy része, köztük mi, feketepatakiak is, az ún. Tbilsztroj cégnek dolgoztunk egész nyáron. Azt a feladatot kaptuk, hogy a Tbiliszi központjában álló egyik római katolikus templomot romboljuk le. Amikor Hitler seregével hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, az itt élő németeket Sztálin Szibériába száműzte. A római katolikus németek temploma is fölöslegessé vált. A sors keserű fintora, hogy a száműzött németek templomát magyar száműzöttekkel romboltatták le. Én is a falak bontásán dolgoztam.

Lassan nemcsak az éneküket, hanem a grúzok beszédét is érteni kezdtük. Egyébként a grúzok, a kaukázusiak az ország lakosságának alighanem a leggazdagabb, legműveltebb és igen jólelkű rétege. Valahányszor bekopogott a házukba valaki, mindig szívesen látták és minden alkalommal megkínálták. Sőt még útravalóval és pénzzel is ellátták. Persze, minderre csak az utolsó félévben jöttünk rá, mikor a kaput fegyveres őr nem vigyázta.

A templomrombolásnál azonban még fegyveres katona strázsált. A munkahely területét és a szállást még nem hagyhatta el úgy egyszerűen az új szabad szovjet állampolgár.

Átköltözés a téglagyárba

1945 nyarán áttereltek minket Tbiliszi Vache nevezetű téglagyárába.

Megint eltűntek a géppisztolyos újoncok, helyettük csupa sima derékszíjas, negyven és ötven év közötti, borostás arcú komor tekintetű katona vette át az őrködést. Kissé oldódott a feszültség, lazult a fegyelem.

A téglagyárban nem voltunk többen kétszáznál. Reggeli után betereltek minket a téglagyár udvarára, mintegy 250 méternyire az étkezdétől. Itt már várakoztak a hajcsárok, Valiko és Aram. Valiko az alsó telepnek volt a brigadérosa, negyven körüli, igazi hajcsártípus. Örökké dühös volt, mindig veszekedett. Az a típus, aki ökör alatt is borjút keres. Számára az ember még a szerszám értékét sem ütötte meg, egy rossz lapátot is többre becsült, mint a munkást. Aram olyan 50 év körüli lehetett, aki inkább ravaszkodással igyekezett hatni a munkásaira.

A hajcsárok felsorakoztattak és két részre osztottak bennünket. Én a roszszabbik helyre kerültem, az alsó gyártelep udvarára, Valikóhoz, aki nemcsak agresszív volt, hanem meg is rázogatta a munkásait, különösen a foglyokat.

Első nap egy roggyant téglaégető kemence belső romjait kellett kihordani az udvarra egy kupacba. Mivel jó csontozatú és kiállású fiatalember voltam, Valiko

állandóan rajtam tartotta a szemét, és a munka nehezét velem akarta végeztetni. Egyik alkalommal, mikor a saroglyán téglát szállítottunk, odaugrott és a 20 darabhoz még feltétetett tízet (1 db = 4 kg). Káromkodva követelte, hogy másodmagammal emeljük fel és cipeljük kb. 150 méterre. Természetesen nem bírtuk ketten felemelni a 80 kilogrammot. Ezért nekem ugrott és jól megrázott. Én pedig felkaptam egy lapátot, hogy fejbe vágom. Persze ő kicsavarta a kezemből, leköpködött, lefasisztázott és karcerbe záratott a katonával. Akkor voltam életemben először magánzárkában. A karcer a szállásunk tőszomszédságában volt. Előzőleg valami festékraktár lehetett. Ezt abból állapítottam meg, hogy bokáig ért benne a festékpor, amit beszívni bizony nem volt egészséges dolog. Később ez a karcerhistória még nagyon sokszor megismétlődött különböző okok miatt. Fekhely, takaró nem volt benne, hanem a sötétben tapogatózva felfedeztem egy fémlemezt és arra feküdtem. A zárkaőr parancsára a bakancsomból ki kellett húzni a fűzőt, leoldani a nadrágszíjat és odaadni a karceres katonának.

Először csak kétszer huszonnégy órát kaptam, ami aztán idővel tízre nőtt. Mikor letelt a büntetésem, a felső téglagyárba Aramhoz, az örményhez kerültem.

Ödön bátyám és Guszti bácsi is Aramnál dolgozott. Őket már betanították formázóknak, ez azt jelentette, hogy az átkevert sármasszát csillével odaszállították a kezük alá. Nekik azt fel kellett rakniuk az asztalukra, ott ismét puszta kézzel átgyúrni, az asztalra homokot szórni, abban meghempergetni. Aztán egy négyrekeszű, deszkából ácsolt formába rakták és egy vaslemezzel a tetejét elsimították, majd lefordították a földre. Minden deportáltnak 1000 darabot kellett naponta kiformázni, amiért persze nem fizettek, enni is csak annyit adtak, hogy éhen ne haljunk. De államkölcsönt tőlünk is szedtek.

Úgyszólván önellátók voltunk. Most aztán ismét célponttá váltam Sz. Gáborral együtt, mindenképpen formázókat akartak belőlünk faragni. A sima derékszíjas, fegyvertelen katonaőrök délig jóformán nem is mutatkoztak, déltől azonban résen voltak, különösen engem és néhányunkat őriztek fokozott figyelemmel. Minden egyes alkalommal, ahányszor kimentünk a városba, szöknünk kellett. A tettenérés vagy egy *cservonyecbe*[15] került, vagy minimálisan egy 24 órai zárkával volt büntetendő. Persze a visszaesőket, mint jómagam is voltam, öt, sőt tíz fogdanappal büntették. A kiszökések alkalmával elsősorban munkát kerestünk. A civil lakosság, aránylag jól megfizette a fizikai munkát, különösen a szakmai jártasságot értékelte nagyra.

A városi kiruccanásokról tehát nem tudtunk lemondani. Azt a hasunk diktálta. Mióta felvettük a lakossággal a kapcsolatot, 52 kg-ról 64-re híztam.

[15] Tízrubeles bankjegy.

Dolgoztunk a városban, ha munka nem akadt, csellengtünk, kéregettünk. Voltak megszokott, ismerős helyeink. Nekem is volt egy állandó helyem, ahová egy nagydobronyi társammal, Sz. János bácsival jártunk. Ebben a tömbházban egy fiatal építészmérnöknő, Zagenthi Natália lakott Thengiz nevű 6 év körüli kisfiával. Férje őrnagyként harcolt Románia területén. Göcsörtös fatuskókat hasogattatott velünk. Jani bácsival, aki akkoriban felül volt a 40-en, hozzáláttunk a feldarabolásukhoz. Nekem nehezen ment, sőt a balta nyele is eltört. Erre a háziasszony behívott engem. Azt hittem, meg fog szidni. Ahelyett azonban teával és kenyérrel kínált, és kifaggatott, hogy ki és mi vagyok. Merthogy nem favágó, mondta, az biztos. Jani bácsi otthon erdei munkás volt, jól ment neki a tuskók aprítása. Megmagyaráztam, ahogy tudtam a mérnöknő asszonynak, hogy a társam is éhes, őt is behívta. Jó pár napig tartott, mire végeztünk a tuskókkal. Kaptunk 50-50 rubelt. Igazságtalannak éreztem, hogy én is annyit kapjak, mint Jani bácsi, aki többet dolgozott. Húsz rubelt neki adtam az enyémből. Nehezen fogadta el. A fiatalasszony kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, ha ki tudok szökni. Én örömmel fogadtam el az ajánlatát.

Bennünket nem csupán az éhség hajtott, hogy ki-kiruccanjunk a városba, hanem sok minden más. Például a kultúra hiánya. Lakhelyünk egy barlangszerű parazita-fészek volt, soha semmiféle kulturális rendezvényben nem volt részünk. Bár alakult egy spontán „műkedvelő" csoport, amelynek a tevékenysége abból állott, hogy a pesti riporter, a fogatlan Á. István esténként felolvasta humoros írásait. Ily módon lopott egy kis derűt sanyarú életünkbe. Utána aztán ki-ki a maga hangulatához és tudásához mérten vers- és mesemondással járult hozzá a „műsorhoz". Végül rendszerint T. Pál, egy Ercsibe való hirtelenszőke, göndör hajú fiatalember mutatta be a tudományát, ami kígyótekergést utánzó mozdulatokból és tigrist vagy oroszlánt imitáló horkantásból állott. Különben szeretett nagyokat mondani, lódítani.

Rengeteg népmesét mondott egy idősebb, sárgásbarna arcú, nagybajuszú kisdobronyi bácsi. Ha nem tévedek, Hadarnak hívták. Már nem emlékszem mindenkinek a nevére.

Levelezés

Több mint egy esztendő telt el, mire megírtuk, majd megkaptuk az első, repeső szívvel várt háromszögletű levelet hazulról. Csupa szomorú dologgal volt tele.

A levelezést nem a hivatalos formában kezdtük el, mert ilyen nem volt. Hanem a téglagyárba való átköltözésünk után, szintén nem legális körül-

mények között, de a segítőkész lakosság lehetővé tette, hogy életjelt adjunk magunkról és kapjunk az otthoniakról. Én az első levelet a Zagenthi Natália címére kaptam. Ma is emlékszem erre a címre: G. Tbiliszi, ul. Perovszkaja Nr. 12. Mikor elküldtem az első levelemet, szegény Natáliát majdnem mindennap boldogítottam látogatásommal. Másfél hónapba telt, míg megkaptam az első választ. A fiatal grúz nő így is annyira átélte velem a várakozás gyötrelmeit, hogy megkönnyezte az első levelemet. Ezüst tálcán nyújtotta át nekem anyám keze írását, ezzel is demonstrálta, mennyire együttérez az elhurcoltakkal.

Szóról szóra le kellett neki mindent fordítani. Ezzel is sokat tanultam oroszul. Le nem vette rólam a szemét a levél végéig.

Öröm és bánat kavargott a szívemben. Örültem jó anyám sorainak, bánkódtam egy igaz lelkületű nő sorsán. Titkon összecsókolgattam a gyűrött papírt, amelyet anyám keze írt tele, amelyet az ő drága ujjai érintettek, és majd minden órában újraolvastam, végül már kívülről tudtam a tartalmát. Ödön bátyámnak meg az ismerősöknek, illetve falubelijeimnek is felolvastam, hiszen részben nekik is szólt. Anyám levele a „hálónkban" kézről kézre járt. Mindenki meg akarta érinteni azt a darab papírt, amely olyan hihetetlenül nagy utat tett meg, amely itt most szimbólum volt, a szülőhazának egy darabját jelentette. Azt a helyet, amelyről azt képzeltük, hogy talán már nem is létezik, hogy talán már a föld színéről is eltörölték, és soha az életben nem látjuk viszont. A levél lázba hozta a nyomorultakat, zümmögtek, mint a méhkas. A sápadt arcok kipirultak, a bágyadt szemekbe visszatért a fény. Milyen hatást vált ki egy egyszerű levél! Mennyi bizakodással töltötte el a már majdnem teljesen elfásult, reménye vesztett szíveket.

A honvágy úgy eluralkodott rajtunk, hogy átjárta minden porcikánkat, egész lényünket, hogy amikor hajnaltájt mégis elszenderedtünk, álmunkban szeretteinket ölelgettük. Azon az éjszakán gondoltam ki, hogy mit kellene tennünk.

Először is írnunk kell a Legfelsőbb Tanácsnak. Úgy hallottam, hogy a Szovjetunióban van egy külön tanács, amelyik a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik. Meg is szövegeztem gondolatban, hogy mit fogunk írni. Mindenekelőtt meg kell tudnunk, hogy miért hurcoltak bennünket ide. Ha pedig így történt, miért nem engednek már haza. Hiszen épp elegen pusztultak már el közülünk. Miért nem részesítenek bennünket normális ellátásban? Miért nem adnak rendes kosztot, ruházatot, ágyneműt stb. Végül: kik vagyunk mi, mert mi nem harcoltunk a szovjetek ellen sem szóval, sem puskával. Tisztáz-

zák a helyzetünket annál is inkább, mivel mi most már szovjet állampolgárok lettünk. Továbbá tiltakozunk az ellen, amit itt velünk művelnek, illetve ahogyan bánnak velünk, mint valami rabokkal. Mondják meg, mi a bűnünk, hogy ítélet nélkül, valószínűleg Moszkva tudta nélkül raboltak el bennünket hazulról, mint valami gonosztevőket, mint gyilkosokat.

Mindezt másnap este előadtam a szállásunkon. Nappal nem lehetett ezt megbeszélni, mert más-más csoportokban dolgoztunk. Sokáig töprengtem, milyen legyen a megszólítás. Urat írjak-e vagy elvtársat? Végül is azt fundáltam ki, hogy se egyiket, se másikat, hanem egyszerűen:

Mélyen tisztelt Nemzetiségi Tanács!

Minket, alulírottakat és rajtunk kívül még legalább ötvenezer embert, főképpen magyar nemzetiségűeket, de vannak köztük svábok is, egyszerűen félrevezettek. Mondhatjuk azt is, hogy becsaptak. 1944. november 16-án a felszabadító Vörös Hadsereg katonái az otthonunkból elhurcoltak bennünket, akár a madarat a fészekből. Kidoboltatták, hogy minden férfi 18 éves kortól 60 éves korig (később az 50-60 közöttieket hazaengedték) jelentkezzen a községházán háromnapos munkára.

Aki nem jelentkezik, annak a hozzátartozóit felkoncolják. Úgy hatott ez ránk, mint derült égből a villámcsapás, hiszen olyan lelkesedéssel vártuk a szovjeteket, hogy le sem tudom írni. Bennük láttuk a felszabadítóinkat. Szálasi is el akart bennünket vitetni, de neki egyszerűen nem engedelmeskedtünk. Elbújtunk, mert nem bíztunk benne. Tudtuk, hogy ő a nép ellensége, aki nem igaz ügyért harcol. Hogy lehet az, hogy az a hadsereg, amelyik a nép felszabadításáért harcolt, elhurcoltatott bennünket hazulról, mint valami bűnözőket? Méghozzá ilyen szégyenletes módon, három napra, miközben már több mint egy éve robotolunk itt, akár a rabok. A szállásunk rosszabb, mint az istálló, a ruházatunk rongy, a kosztunk akár a kóbor kutyáé. Arról már nem is beszélve, hogy az elhurcoltaknak eddig több mint a fele vagy megfagyott, vagy éhen halt.

Kérjük, szíveskedjék az ügyünket kivizsgálni. Annál is inkább, mivel mi már szovjet állampolgárok vagyunk.

Tbiliszi,
1945. december 9.

Tisztelettel:

Itt következtek az aláírások, több mint kétszáz. Ezzel aztán elmentem Zagenthi Natáliához, aki lefordította orosz nyelvre és átmásoltatta velem. Nem merte vállalni, hogy feladónak az ő címét tüntessük fel, hanem a láger címét jelöljük meg. Azt tanácsolta, ne adjuk postára, juttassuk el a helyi minisztériumba. D. Ferenccel vállaltuk ezt. Vállalkozásunk nem volt kockázatmentes, mert a minisztérium bejáratát géppisztolyos katona őrizte. Ferivel úgy beszéltük meg, hogy míg ő cigarettát kér az őrszemtől, én addig beszökök. Úgy is tettünk, de az őr észrevett, csak egy pillanatot késett. Éppen egy nő állt a lift előtt belépésre. Én abban a pillanatban érkeztem, és én is beléptem a felvonóba, Natália már jó előre kioktatott, hogy hová, hányas szobába kell mennem. Megtanított jó néhány grúz szóra, arra a pár mondatra, amit az ezredesnek mondjak, akihez mennem kell. Katonásan ráköszöntem a tisztre, aki rám emelte tekintetét és dús bajsza alatt kedélyesen elmosolyodott, miközben hellyel kínált. Aztán elkezdett kérdezgetni. Először grúzul, aztán meg oroszul, de a tudományom e két nyelven hamarosan kimerült. Én pedig nem vártam, hogy tovább nyaggasson, hanem átnyújtottam neki a petíciót. Ő nyomban átfutotta, néhány szánakozó pillantást vetett rám, telefonált vagy két helyre, aztán kurtán csak annyit mondott: *„Ládno"*[16] és jelezte, hogy elmehetek. Ahogy leértem a lépcsőkön, mert most már gyalog mentem, kilestem, hogy a katona mikor sétál háttal és rögvest kiugrottam az ajtón. A bajtársam a széles út túlsó oldalán várt rám. Megkönnyebbülve ölelgettük egymást. Futótűzként terjedt el a hír, hogy sikerült a kérvényt beadni.

Olyanok is akadtak, akik nem helyeselték ezt a lépésünket. Pedig ők maguk is aláírták a folyamodványt. Sőt, egyesek vészjóslóan fenyegetőztek, hogy majd meglátjuk, mi lesz ennek a vége. Eddig még csak úgy-ahogy megvoltunk, félig-meddig szabadok, még akkor is, ha éheztünk és fagyoskodtunk. Ennek minden bizonnyal az lesz a vége, mondogatták, hogy újra fegyveres őröket adnak mellénk, sőt az is megtörténhet, hogy emiatt a két tacskó miatt Szibériában kötünk ki. Mit kell ezekre ilyen komoly dolgokat bízni, hiszen élettapasztalatuk még egyáltalán nincs. A szóbeszédre a lelkesedésünk nekünk is lelohadt. Már vádolni kezdtem magamat. Forgolódtam éjszakánként a priccsen, alig jött álom a szememre. Természetesen a többség, különösen a fiatalok, a pártunkat fogták. Megint jöttek a remények és kételyek között hányódó egyhangú, szürke hétköznapok. Olykor annyira elkeseredtem, hogy féltem, újra hívatnak, rám ül az NKVD és politikai foglyot csinálnak belőlem meg a barátomból, aki miatt szintén magamat vádoltam. Attól is tartottam,

[16] Rendben van.

hogy akadnak majd, akik képesek lesznek feljelenteni. Szerencsére egyelőre nem történt semmi.

Talán már el is felejtette mindenki a dolgot, mikor kb. három hónap múlva hívattak a parancsnokságra. Csak megtudták, hogy én meg D. Ferenc vittük a panaszos írást a minisztériumba. Elkezdődtek a szokásos vallatások, faggatások, ijesztgetések, bár ezúttal mintha nem lett volna a kihallgatás annyira goromba, de a jegyzőkönyvezés, az aláíratás most sem maradt el. Míg az előző kihallgatások alkalmával mindig az érdekelte a vallatókat, úgy adták fel a kérdéseket, hogy hány kommunistát öltél meg, hány katonát lőttél le, hol, melyik frontszakaszon harcoltál stb., most inkább az otthonmaradottak, a családi állapot iránt érdeklődtek. Persze, a ránk ripakodás most sem maradt el:

– Hazudsz, parazita...

Mikor tehát véget ért az egész ceremónia, közölték velünk, hogy a minisztérium válaszolt a kérelmünkre és azt írta: rövidesen hazamentek, de addig becsülettel kell helytállnotok, mert jóllehet már a mieink vagytok, de azt be kell látnotok, mikor hazulról eljöttetek „önkéntes munkaszolgálatra", hogy felépítsétek, amit leromboltatok, akkor mégis csak egy ellenséges állam fiai voltatok.

Ezzel aztán az ügy egyelőre lezárult. Befejezésül olyasmi történt, ami addig még sohasem. Kezet nyújtott az NKVD-s tiszt és visszaküldött bennünket a többiekhez dolgozni. A bajtársak vegyes érzelmekkel várták a választ. Közöltem, hogy ezúttal másként beszéltek velünk, és a minisztériumból utasítást kapott a lágerparancsnok, hogy rövid időn belül engedjenek bennünket haza. A hír bombaként hatott. A társaság zöme örömmámorban úszott.

Pesszimisták, tamáskodók azonban, mint mindig és mindenütt, most is akadtak. Sőt, az elragadtatásomat is inkább mások kedvéért erőltettem. Magam sem voltam róla meggyőződve száz százalékosan, hogy amit közöltek velünk, az mind igaz. Ennek ellenére egy kissé mégis megkönnyebbültünk mindannyian, mert azt mindenképpen hittük, hogy most már Moszkva is tudomást szerzett rólunk, tehát a mi helyzetünk ezentúl nem egyenlő az emberrablás tényével...

A kedélyhullámok elültek. A szabadulás ideje ólomlábakon közeledett. Csigaháton vánszorgott az idő. Csupán egy-egy téglagyári esemény, többnyire munkahelyi szerencsétlenség korbácsolta fel a kedélyeket.

Amióta híre futott, hogy a „*plennij*"-eket[17], ahogy ők hívtak bennünket (grúzul pedig *pleniberija*), rövidesen hazaengedik, a főnökség oly savanyú pofát vágott, mintha reggeli helyett mindig egy-egy deci (sztogram) ecetet ittak volna. Az igazgató fűt-fát ígérgetett: ezután fizetést fogunk kapni, jobb

[17] foglyokat

kosztot, jobb kvártélyt, még paplant is. Sőt, nem átallottak agitációhoz folyamodni, csak maradjunk ott, ne menjünk haza. Mindenünk lesz.

Mi azonban egyre nehezebben hordtuk a rabláncot, egyre türelmetlenebbül vártuk a szabadulást. Ezért aztán sztrájkot hirdettünk. Esténként megbeszéltük, kinek mit kell tennie, hogy felfigyeljenek ránk.

Azon a napon tragédia történt. A földet úgy termeltük ki, hogy a fal legalján másfél méternyi katlant (bemélyedést) vájtunk úgy, hogy a 3-4 m magas fal aztán magától leomlott, vagyis beszakadt. Közben egyikünk állandóan figyelt, és ha parányi rögök hullottak és repedezni kezdett a fal, elordította magát, hogy futás! Mi abban a pillanatban ugrottunk, és a nyomunkban leomlott a fal, ami 10-15 tonnányi földtömeget jelentett. Mivel Andók úgy mozgott, mint az ólomkatona, rázuhant a hatalmas földtömeg és maga alá temette. Mi azonnal hozzáláttunk, hogy kiássuk, de mire kiszabadítottuk, már halott volt, orrán, száján ömlött a vér.

Mikor a deportáltak már kezdtek elkanászosodni, a fegyelmet azzal állították helyre, hogy egyszerűen kihirdették: aki fegyelmi vétséget követ el a jövőben, azt ezután jegyezni fogják és amikor parancs érkezik a hazabocsátásunkról, a bűnösöket egyszerűen visszatartják. A társaság megszeppent és visszaállt a régi fegyelem. Senki sem akart rabszolgaságban élni. A fegyelemmel együtt azonban az éhezés is visszatért, mert a polgári foglyoknak az állami menázsi bizony nagyon kevés volt ahhoz, hogy az Aram és Valiko által megszabott normát teljesíteni bírják. Hiábavaló volt minden biztatás, minden fenyegetőzés, még az a jól bevált is: „Ha nem teljesíted a normát, nem mégy haza." A társaság két hét alatt ismét legyengült és csellengett, mint ősszel a légy.

Hajcsáraink pedig egyre dühödtebben jártak-keltek. Vasvilla-szemükkel kísérték az ingyen munkások teknősbéka-járását, munkáját. Ha elkapta őket a dühroham, akkor szitkozódtak anyanyelvükön, hogy még a nyáluk is fröcskölt, de most már csak 5-6 méternyi távolságról követték a rabokat. Tettlegességre nem vetemedtek.

Hazatérés. Amikor az anyaföldet megcsókolhattam

1946. május elsejét írtak. A nap, mint Grúziában mindig, most is ezüstös fénnyel árasztotta el a Kaukázust. Tbiliszi örömmámorban úszott. A vörös transzparensek erdeje a város középpontja felé tartott. A tbilisziek csillogó szemekkel és pirosló arccal harsogták a jelszavakat.

– Éljen Sztálin! Éljen a Szovjetunió Kommunista Pártja! Éljen a Vörös Hadsereg!

Minket, újdonsült szovjet állampolgárokat nem engedtek ki az utcára. Ünnepek alkalmával felfegyverzett őrség vigyázott a szabadságunkra, a testi épségünkre. Most is így történt. Még az étkezdébe is fegyveresen kísértek bennünket. Onnan láttuk a felvonulást. Persze, az ünneplésnek ilyetén megnyilvánulása: a sok zászló, a rengeteg vörös feliratos drapéria a mi számunkra még szokatlan volt. A sok „hurrá"-t pedig egyszerűen nem értettük. Lám csak – mondogattuk –, ilyen az, ha a proli mulat, hogyha örül! Mi pedig szidtuk az ünnepet, mert a bezártságban meghatványozódott az éhségérzetünk. Munka közben még jobban elviseltük az üres gyomor korgását, ott kevesebb időnk maradt a beleinkre gondolni. Most pedig egyéb témánk nem akadt, mint a hasunk meg a szabadulásunk. A bennfentesek (konyhamalacok, a specialisták, a svábok, akik közül többen is anyanyelvi szinten beszélték az oroszt, hiszen Munkácson orosz nyelvű gimnáziumot végeztek) tudni vélték, hogy az ünnepek után már valóban hazaengednek minket.

Végre megtörtént a csoda! Május első napjaiban megjött az oly áhított, várva várt Messiás! Kihirdették a szabadulásunkat. Természetesen hangosan örülni most se mertünk, mert egyszer már „hazaengedtek" bennünket.

Két tényezőnek tulajdonítottam a hazabocsátásunkat: a kérvénynek és a norma nem teljesítésének. Ezt a véleményt többen is osztották. Noha semmit sem fizettek a munkánkért, legalábbis nekünk nem, mégsem volt kifizetődő számukra a munkateljesítményünk, mivel legyengülve nem bírtunk dolgozni. Az a szóbeszéd járta, hogy a parancs már rég megvolt a hazaengedésünkről, de mindaddig, míg dolgozni bírtunk, nem léptették életbe. Miután már kifacsartak bennünket, akár a citromot, hajlandók voltak elengedni.

Elérkezett tehát a nagy pillanat. Kisorakoztattak bennünket a szűk udvaron. Kihirdették, hogy senki semmit nem vihet magával, csak amit hozott. Még csak egyetlen fényképet vagy egy tájképet sem, mert aki bármit vinni merészel, az otthon helyett Szibériában fog kikötni. Én egy fényképet, amely az előtt a téglaégető előtt készült, amelyben dolgoztunk, meg egy parányi képet (mindössze egyetlen pálmafát ábrázolt) már jó előre elrejtettem a sapkám bélésében, így motozáskor nem találták meg.

Csak most jött a legnehezebb pillanat. Az anyaországiaknak ki kellett lépniük a sorból. Pillanatok alatt kellett döntenem, mert én ugyan Kárpátalján születtem, de Debrecenben tanultam, s az okmányaim (születési anyakönyvi kivonat, bizonyítványok és egyéb iratok) ott maradtak. Mitévő legyek, hiszen

tanulmányaimat Debrecenben még nem fejeztem be. Hirtelen megjelent előttem édesanyám epekedő tekintete, az öcsém, a húgom és az apám arca, valamint az otthon és végül a honvágy – s ez eldöntötte a sorsomat. A sorban maradtam.

Aztán jött ismét a lelki fröccs, amit az én előzőleg már bemutatott NKVD-s hadnagyom produkált. Következett a számbavétel, illetve a személyünk felleltározása, az adataink elkönyvelése. Majd a névsorolvasás, amikor is a hadnagy és még két másik tiszt színe elé kellett járulnunk, akik megvizsgáltak bennünket minden oldalról, sőt egyeseket – többek között engem – a *letyenánt* végigtapogatott.

Szünet következett, a háromtagú bizottság tanácskozásra vonult vissza. Csak jó két óra múlva kaptunk parancsot az újbóli sorakozásra, amikor ismét elkezdődött a számlálás. Addig ott ácsorogtunk, vagy a motyónkra ereszkedtünk a tűző napon, míg végül parancsot kaptunk az indulásra.

Három órai gyaloglás után megérkeztünk egy külvárosi elhanyagolt épülethez, ahová újra beszállásoltak bennünket.

Ismét elszontyolodott a társaság. Csak az villanyozott fel valamelyest, hogy az addigi rongyainkat leszedték rólunk és vadonatúj alsóneműt, egy inget és egy alsónadrágot, fölé pedig kék színű munkaruhát kaptunk. Így aztán, mert a köpenyünket, aminek egyik fele takaróul, a másik fele meg matracul szolgált, elvették. Hideg éppen nem volt, de éjszaka azért felfért volna a takaró. A fejünk alá ismét csak a lábbelink került, amire rátettük a sapkánkat, az volt a vánkosunk. Persze, most nem bakancsban jártunk, hanem úgynevezett „*csusztrik*"-ban, ami nem volt egyéb, mint egy elnyűtt autógumi külsőből kivágott téglalap alakú gumidarab, az egyik végét összehajtottuk és összefogtuk egy darabka dróttal, hátul teljesen nyitott volt, abban jártunk, róttuk a város aszfaltos utcáit, ami a tűző naptól valóságos kulimásszá olvadt. Ha az ember nem vigyázott, a lábáról a gumibocskor beleragadt a nyálkás masszába, többé ki nem emelhette. Mindezektől eltekintve mély álomba merültünk.

Jómagam azonban most sem aludtam. Két ok miatt: a fejemnél ki volt törve az ablak, a lábam felől pedig az ajtó hiányzott. A mellettem levő priccs úgy járt előre-hátra, mint a hegedűvonó, és recsegett, mint a száraz fenyő a tűzön. Hajnaltájt félálomban el is kiáltotta vadaki magát: „Tűz van!" A társaság rémületében egymást gázolva nekirohant az ajtónak. Mivel azonban ott egyszerre nem fért át mindenki, az ablaknak rontottak, és az összes, még meglévő üvegtáblát kitörték. Ordítozva ugráltak ki az ablakon. Az üvegcserepektől kinek a keze, kinek a lába vérzett. Volt, aki az arcát karcolta vagy vágta

össze. Én ébren voltam, tisztán láttam a helyzetet. Tudtam, hogy mi az oka a pániknak. Mégis elhittem a tűzvészt, és én is kirohantam. Az őrszem, mert már csak egy szál katona vigyázott ránk, szintén rémülten futkosott. Végül kiderült, hogy tűzvésznek, hál' Istennek, nyoma se volt.

Mikor a dolog tisztázódott, megkönnyebbülten nagyokat nevetett a társaság. Nemsokára bejött egy tiszt, kijelentette, hogy este vagonírozunk, tehát senki ne hagyja el az épületet, mert aki itt marad, az magára vessen. Mivel még csak délelőtt 9 körül járt az idő, sokan úgy döntöttek, köztük én is, hogy elbúcsúzunk a kedves ismerőseinktől, akik olyan önzetlenül és oly sokat segítettek rajtunk, nyomorultakon.

Nem sokat gondolkodtam hát, hanem nekivágtam az útnak, hogy elbúcsúzzam Zagenthi Natáliától, a fiatal építészmérnöknőtől. Igaz, mindegyikünkben motoszkált a gondolat, hogy talán csak nem eresztenek el bennünket üres kézzel. Csupán azon izgultam, hogy otthon legyen jótevőm. Szerencsémre otthon volt. Mikor elmondtam, mi járatban vagyok, először kissé elszomorodott, aztán örült, együtt nevettünk. Majd hirtelen becsomagolta minden élelmiszertartalékát: egy fél buhánkát meg egy darabka sajtot. Aztán előhúzott egy piros *cservonyecet* és átnyújtotta. Kissé szabadkoztam, mert úgy tartottam illőnek, különben alig vártam a könyöradományt. Utána gyorsan feltette a *szamovárt*[18], készített egy kis grúz teát, de harapnivaló már nem jutott hozzá, csupán egy kockacukor. Náluk az volt a szokás, hogy a szájukba vették a kockacukrot, azon keresztül szürcsölték a teát, bár az üresség korgott a gyomrom. Közben elérzékenyültem, mert eszembe jutott a kisfia, Thengiz, aki első osztályba járt. Istenem, mit ad neki ebédre, hogyha hazajön? Ezért úgy döntöttem, a csomagot otthagyom. Közben elbúcsúztunk. Ismét homlokon csókolt és újra megismételte:

– Olyan vagy te még, mint az én Thengizem: tiszta és ártatlan.

Üdvözölte a hozzátartozóimat, különösen az anyámat. Aztán egy darabka papirosra ráírta a címét, miközben azt mondta, írjak, ha hazaérkeztem. Kezet szorítottunk, és hátra sem tekintve, könnyeimmel küszködve, kiléptem az ajtón. Natália azonban észrevette, hogy otthagytam a csomagot és utánam futott. Szemrehányóan nyomta a kezembe, én szó nélkül a hónom alá szorítottam, mert a meghatódottságtól szólni nem tudtam. Ő észrevette, és az arcát a tenyerébe rejtve zokogott. Pár lépés után visszapillantottam, hogyan integet kis kezével, én viszonoztam. Soha többé nem láttuk egymást.

[18] teavízforraló

Jó délutánra járt az idő, mire visszakecmeregtem, mert közben még el is tévedtem. A szívem a torkomban vert és bánni kezdtem a búcsúzkodást. Épp jókor érkeztem, mert a szabadulók már megkapták a parancsot a felkészülésre. A nagybátyám ismét rosszallólag korholt.

Fél óra múlva belépett egy szerzsánt, parancsot adott az indulásra, amit ismét sorakozó és népszámlálás előzött meg. Mire véget ért a ceremónia, besötétedett. Az esthomály leple alatt indultunk haza, akárcsak hazulról az idegenbe. De most még félannyian sem maradtunk.

Rossz nevelésben részesültem, még mindig nem tanultam meg tolakodni. Ismét a vagon ajtajában rekedtem, ami most csupán annyival módosult, hogy az ajtó nem közvetlenül a fejem fölött nyílt, hanem csak mellettem. Így aztán tűrhetőbben lehetett elviselni. Mivel azonban minden rosszban van valami jó is, vagyis minden kár haszonnal jár, legalább megvolt az az előnye, hogy könnyebben ki tudtam bámulni, mert hazafelé is marhavagonokban utaztunk.

1946. május 13-án indultunk el Grúzia fővárosából, Tbiliszből. A társaság egykettőre elfoglalta a helyét.

Ahányan csak elfértünk az ajtónyílásban, mindannyian kibámultunk a langymeleg csillagos éjszakába. Tbiliszi fényei is kigyúltak. Kirajzolódott előttünk a völgyben a város panorámája, ahol az első „hazaindulás" után még egy évet húztunk le. Az anyaországiakat Kutaisziba szállították, ők még egy évet robotoltak ott.

Mindössze két katona kísért bennünket: egy *sztársina*[19] meg egy *szerzsánt*[20]. Ők láttak el bennünket ún. „száraz koszttal", amitől eléggé felkopott az állunk. Olyannyira, hogy Kisinyovban eladtam magamról az alsóneműt, egy lángosért. Így aztán csupán a munkaruha fedte a testemet.

– Fekete gőzös, vigyél vissza a hazámba, sej, hadd boruljak a kisangyalom vállára... – zendített rá a kínhaláltól megmenekült csoport, mikor az első kábultságából magához tért, és Tbiliszi utolsó sziluettjei is eltűntek a csillagos éjszaka félhomályában.

Utunk eléggé viszontagságos és lassú volt. 13 nap kellett hozzá, hogy Máramarosszigetre érjünk. Ugyanis Románia sarkán keresztül jöttünk.

Szűk két hét kellett tehát hozzá, hogy a marhavagonok berobogjanak velünk az említett városba, egy elosztó lágerbe. Itt újabb vizsgálatoknak, különböző ellenőrző tortúráknak, orvosi vizsgálatnak, injekciózásoknak vetettek alá bennünket. Naponta többször is derékig meztelenre vetkőzve, feltartott

[19] tőrzsőrmester
[20] szakaszvezető

kézzel, mintha csak most estünk volna igazán fogságba, egy-egy „egészségügyi sorfal" között kellett átvonulnunk. Közben azt fürkészték, kinek van a hóna alatt valami gyanús heg, amiből arra következtettek volna, hogy az illető minden bizonnyal az SS-ek kötelékében szolgált.

Jaj volt még annak is, akinek valaha valami furunkulus-féle vagy annak a nyoma éktelenkedett a hóna alatt. Márpedig ilyen is volt vagy három. Árva fejük aztán hiába jajveszékelt, bizonykodott, esküdözött, nem volt kegyelem, szigorúan elkülönítették őket. Hogy hová lettek, azt nem volt módunkban megtudni, mert többé sohasem láttuk a szerencsétleneket.

Kilenc napot töltöttünk Máramarosszigeten. A tizedik napon nagy csinnadratta közepette, fúvós zenekar kíséretében, katonás rendben lépést tartva a Tisza hídján átkísértek bennünket Aknaszlatinára. Csakhamar a főtéren ücsörögtünk. Reggeli 9 óra volt. Aknaszlatina lakossága körében pillanatok alatt elterjedt jövetelünk híre, mert odavalósiak is voltak velünk a lágerben. Ha emlékezetem nem csal, több mint húszan lehettek, akiknek azon nyomban rendes ruhát hoztak a hozzátartozóik. Mikor a helyszínen átöltöztek, még a volt fogolytársak sem ismerték meg őket, annyira megváltoztak, visszanyerték emberi arcukat. A tiszt pedig átkozott bennünket, mert ismét más katonát adtak mellénk, egyszerűen nem akarta őket visszafogadni. Mikor azonban hiába kotorászott az oldalán fityegő térképtáskában, megállapította, hogy az igazolványok, amelyekkel minket szabadon bocsátottak, sajnos Szigeten maradtak, s ezért vissza kell mennünk ismét Romániába az elosztó lágerbe, a szlatinaiak úgy eltűntek, mint a kámfor.

Én se sokat spekuláltam, uccu, vesd el magad! Hirtelen nem tudtam tájékozódni, hát nekirohantam egy tiszaparti határőrnek, aki azonnal megálljt ordított, de én nem álltam meg, csak rohantam az ellenkező irányba, ahol a kertek alján ribizlibokrok sorakoztak, oda vágtam be magam.

A határőr sem teketóriázott, azonnal lőtt, csak úgy nyírta a bokrot, de szerencsére nem talált el. Mikor egy sorozatot kibocsátott, hamar az árokba vetettem magam. Újra lőtt, én ismét levágódtam az árokba. Hogyisne, gondoltam, most fogtok már megölni, mikor megint hazai földre értem. Engem ugyan többé nem visztek el hazulról élve – füstölögtem magamban. Úgy mentem az árokban, a műút mellett, kúszva, fülelve, hason csúszva egészen Taracközig. Hogy mennyi ideig tartott, nem tudom. Mikor hátralestem, akkor vettem észre, hogy nem vagyok egyedül. Mögöttem legalábbis még húszan kúsznak. Mikor már semmi gyanúsat nem észleltem, felegyenesedtem, és bevártam a többieket.

Összegyűltünk és egyenesen az állomásra mentünk. Nemsokára megjött a vonat. Felszálltunk. Mivel azonban még most sem éreztük magunkat teljes biztonságban, az ablak mellett helyezkedtünk el; ha valami baj lenne, kiugrálunk rajta. Nem volt semmi baj, még a jegyet sem ellenőrizték. Így jutottunk el a nagyszőlősi állomásra, ahol a peronon egy feketepataki fiatalasszonyt pillantottam meg, aki csak azután ismert meg, mikor bemutatkoztam.

– Nagy Jenő vagyok – mondtam.

Az volt az első kérdése, nem láttam-e a férjét, mert még nem tért haza.

Sajnos az ő férje nem jött haza, ott pusztult el. F. Árpád három árvát hagyott maga után. Nagy nyomor szakadt rájuk, mint ahogyan még sok más olyan családra, ahol a kenyérkereső családapa elpusztult az értelmetlen háborúban. Feketepatakon hat ember veszítette el így az életét. A még értelmetlenebb lágerben pedig legalább hétszer annyi feketepataki pusztult el.

A nagyszőlősi állomáson több várakozóval, főképpen asszonyokkal találkoztam. Mindegyiküknek az volt az első kérdése, nem láttam-e a férjüket, a fiúkat, a fivéreiket. Sajnos, kevés biztatót tudtam mondani. Mikor én édesanyámról érdeklődtem, csak annyit mondtak, hogy még él.

Felszálltam a keskenyvágányú vasútvonalon veszteglő kisvonatra, és elindultam a rabságból szabadultak közül egyedül, a most már minden bizonnyal hazavezető úton. Ez volt a legnehezebb. A kis kávédaráló olyan lassan cammogott, mint még soha, amit még az is nehezített, hogy minden ismerős, ismeretlen körém gyűlt, kérdezősködött, érdeklődött. Végül megérkeztünk a Csornij Potok-i állomásra.

Ma sem tudom, hogyan történhetett, ki vitte hírül az érkezésemet, de félúton, az anyai nagyapám kertje végében, amikor fogadásomhoz híven lehajoltam megcsókolni az anyaföldet, toppant elém anyám. A nyakamba borult, megcsókolgatott, és kissé jobban szemügyre véve menten elájult. Ijedtemben majdnem úgy jártam én is. Aztán gyorsan lehajoltam, az odasereglett szomszédasszonyok segítségével felemeltük és hazatámogattuk. Pár pillanat pihenés után feleszmélt, a fia immáron a sok meghurcoltatás után, ha csont-bőr formában is, de hazatért.

– Fiam, mit főzzek neked? – volt első kérdése. – Mit ennél, drága lelkem? – érdeklődött tovább.

– Csak negyven darab túrós palacsintát, rég nem látott, drága, jó anyám – válaszoltam.

Tíz perc múlva már sült a palacsinta, abból a pár kilogramm lisztből, amit nekem tartogatott, ha hazajövök. Finom tejfölös túró is került bele, amit a

szomszédoktól kapott, mert nekünk már az se volt. Csak a cukor hiányzott belőle, ahhoz, hogy békebeli legyen az íze, mint azokban a szép időkben, amikor még kék egünket nem csúfították az öldöklő háború rút felhői. Negyven helyett egy szuszra most csak négyet bírtam megenni. Kisvártatva azonban ismét négyet. Úgyhogy pár órán belül elpusztítottam kb. húsz darabot, de az éhségérzetem, noha a torkomban éreztem az eledelt, s olyan lett a gyomrom, mint a dob, nem szűnt.

Családi körben

1946. június 6-át írtak ezen a napon. Ez kissé több volt, mint a beígért három nap – állapítottam meg. Úgy látszik, ez nem volt mese, mert a mesében három nap tesz ki egy évet. A mi esetünkben pedig, a dolgozók országában, ahol Sztálin hatalmasabb volt, mint maga a teremtő Isten, 565 nap számított háromnak. Azaz 188-szor több, mint a normális emberi számítások szerint. Arról már nem is beszélve, hogy hány embernek került az életébe a három napos munka. Úgy látszik, a sztálinista pribékek hiányoztak a matematikaórákról.

Öcsém, aki időközben megférfiasodott, gyorsan fát aprított, a húgom pedig, aki eladólánnyá fejlődött, gyorsan befűtött a kemencébe és elégette a ruhámat, a bakancsomat, a sapkámat. Meleg víz volt a mosakodáshoz. Gyorsan lemosakodtam tetőtől talpig. Édesanyám a tisztaszobában ágyazott.

Még alám is párnákat rakott. Olyan furcsa volt minden! Hiába áramlott be a nyitott ablakon az eső utáni hűs levegő, hasztalan süppedtem bele a puha, tiszta, üde ágyneműbe. Hiába nem szívta a tetű, a poloska, a bolha a véremet, s a fejem alatt a büdös, kemény bakancs helyett puha párna volt, nehezen jött álom a szememre.

Amikor felébredtem, a pitvarban már a szomszédok, rokonok, ismerősök vártak rám. Alig jelentem meg az ajtóban, ezernyi kérdést szegeztek nekem. A tizenegy pataki közül, akikkel együtt voltunk, még csak én voltam itthon. Azzal vádoltak, hogy én őket becsapom. Nem igaz, hogy vissza kellett menniük Máramarosszigetre az igazolványukért, meghaltak, ez az igazság, és kórusban sírtak. Még anyám sem hitt nekem!

– Mondd meg nekik az igazat, fiam, hisz úgyis kitudódik.

Hasztalan esküdöztem. Szerencsére Sz. Gábor kivételével másnap mindenki hazajött. Aztán Gabinak a szülei estek nekem, akinek a fiával nemcsak bajtársak, gyerekkori pajtások, hanem barátok is voltunk, hogy hová lett a

fiúk. Száz százalékos, hogy már rég halott, mondogatták, hiszen a csoportképen sincs rajta. Hasztalan volt minden érvelésem.

Gábor csak egy hónap múlva került haza. Az történt, hogy Szlatináról ő is megszökött, de őt elfogták és egyik helyről a másikra hurcolták, míg végül tisztázódott a helyzete. Végül is Ungváron engedték szabadon. Elképzelhető, mit éltek át a szülei, míg előkerült. Egyébként az édesapja jó kommunista hírében állott. Az igazság azonban csupán az, hogy szimpatizáns volt. A sógor, T. K. volt kommunista, aki csupán egyedül képviselte, azaz képviselte volna az egész falut, illetve Feketepatakot, de már rég meghalt.

Csütörtöki napon értem haza, de csak vasárnap mentem templomba. A láger valahogy mindent a fejtetőre állított bennem. De amikor megkondult a harang, mindig elérzékenyültem és talán nosztalgiából, de vonzott az Isten háza. Vasárnap tehát, mint majd két esztendőnek előtte, kicsíptem magam. Persze a régi ruhám csak úgy lötyögött rajtam, mégis úgy éreztem, mintha nemcsak kívülről, hanem belülről is megtisztultam volna. Könnyűnek éreztem a testemet, a lelkemet. A testem csakugyan könnyű volt, hiszen 30 kg hiányzott a normális súlyomból, pedig naponta jócskán szedtem magamra.

A templomban két karzat volt egymással szemben a fiatalok számára: a kis és nagy karzat. A fiúk az első áldozásig a kicsibe jártak, utána a nagyba. Mikor felmentem a nagy karzatra, meghatódva álltam meg az ajtóban. Egyrészt azért, mert megilletődtem, másrészt, mert meglepődtem, olyan kevesen voltak a legénykorú fiatalok. Hiszen még sokan nem kerültek haza, még többen pedig odapusztultak a lágerben. Felnőttek is kevesebben, mint annak előtte. A fehérnép létszáma legalább a négyszerese volt a férfiakénak. Felcsendült az *Ím, bejöttünk nagy örömmel…* kezdetű zsoltár.

Még most is emlékszem, milyen szívbemarkoló könyörgést mondott a lelkipásztor az egész világért, esedezett az emberiségért, azokért, akik élve hazatértek. Közösen mondtunk imát azokért, akik ártatlanul odahaltak. Legvégül pedig, mintha egy villamos szikra egyszerre gyújtotta volna lángra a szíveket, felcsendült, minden tiltás ellenére a *Himnusz*.

Isten, áldd meg a magyart…

És a szemekben megjelentek a fájdalom, a keserűség könnyei.

1988 őszén

Az elhurcolt patakiak Tbiliszben. A felvétel 1946 februárjában készült a Vaké nevű téglagyárban. Balról jobbra Nyíri Sándor, Nagy Jenő, Tihor Gusztáv, Homoki Ödön, Kádár Gusztáv, Dacsinec Ferenc, Dacsinec Pál. A fotót egy grúz készítette.

A Hágai Nemzetközi Bíróságnak az 1944 őszén a Vörös Hadsereg által elhurcolt kárpátaljai férfilakosság nevében

Beadvány

A dolgok mai állása szerint lehetetlennek tűnik, hogy 1944 őszén Amerika, Anglia, sőt még Franciaország is áldását adta volna arra, hogy a magyarokat úgy kell kezelni, mint afféle bűnös nemzetet, ill. mint háborús bűnösöket, s mint ilyeneket, kollektív módon vonja őket felelősségre a győztes Vörös Hadsereg vezetősége. A tények azonban makacsul bizonyítják, hogy a reváns, amely a kommunista párt tanítása szerint idegen volt a szovjet állam korifeusaitól, mégis megtörtént. Sőt, olyan jól sikerült, hogy azoknak a férfiaknak, akiket a „felszabadítók" ún. három napos munkára hurcoltak, csak alig a fele térhetett évek múlva haza, de azok is csak emberroncsokként; a többi ott lelte halálát a Szovjetunióban, amely, mint tudjuk, a bölcs kommunista párt vezetése alatt kártyavárként omlott össze. Mivel a szovjet liderek körömszakadtáig tagadták, hogy valaha is elhurcoltak volna valakit, ezért a túlélők arra kényszerülnek, hogy illetékesebb hatóságokhoz forduljanak. Annál is inkább, mert sérelmeiket az új, önálló Ukrajna sem hajlandó orvosolni, csupán hitegetve elodázni.

Jómagam ezt az ügyet (rehabilitási kérelmet) még 1983-ban beindítottam, vállalva a felelősségre vonás kockázatát is. Persze nem sok eredménnyel. Az akkori kijevi minisztérium leküldte az ügyet az Ungvári Szakszervezeti Székházba kivizsgálásra. Huszonkét olyan túlélővel írattam alá, akik velem voltak a lágerben. Ungvár azzal a kifogással utasította el a kérelmemet, hogy ez egy egyéni akció, így nincs jogomban tanúk alkalmazása. Azóta legalább tízszer fordultam a felettes hatóságokhoz, de semmi eredmény. Pardon, mégis van valami. Most már nem számít főben járó bűnnek, ha beszélünk róla. Erről a témáról 1989. november 24-én is szóltam a KMKSZ beregszászi emlékkonferenciáján, ahol több ország képviselői is jelen voltak. Akkor ott azt követeltem (követeltük), hogy az akkori kommunista párt moszkvai felelősei, vezérei kérjenek bocsánatot az elhurcoltaktól, azok hozzátartozóitól, számítsák be duplán munkaidőnek a deportálás időtartamát, és fizessenek jóvátételt, mint ahogy eddig azt már a világ minden normális államának az illetékesei megtették.

Mindezt azzal indokoltam (indokoljuk még ma is), hogy ha a nácik háborús bűne (jogosan) nem évült el még ma sem, ha a halocaust miatt (helyesen) még

most is bíróság elé lehet őket állítani, miért nem lehet bennünket is rehabilitálni? Holott ez sem volt egyéb, mint tömeges népirtás. Így nálunk is felelősségre kell vonni a bűnösöket, vagy legalábbis megnevezni őket. Sajnos a csiga is gyorsabban halad, mint a mi rehabilitációnk, hiszen csupán 48 esztendővel ezelőtt történt ez az elhurcolás, tömeggyilkoló emberrablás. Az illetékesek azzal érvelnek, hogy csak az elítélteket lehet feloldozni a bűneik alól; akiket ítélet nélkül hurcoltak a halálba, azokat nem. Felmerül a kérdés: melyik nagyobb bűn, az emberrablás vagy a koncepciós ítélethozatal? A KMKSZ vezetősége is tett már lépéseket, cikket publikált a Kárpáti Igaz Szóban, de mindez csupán írott malaszt maradt. Pedig már az Ungvári Rehabilitációs Bizottság titkára is sokallja a huzavonát, valamint egyes tagjai is. Egyébként, hogy mennyire őszinte ez a sajnálkozás, nem tudhatjuk, mivel semmiféle haladás nincs. Valami olyasféle tiltakozás lehet ez is, mint a volt pártállam idején. Hiszen ők is (a volt vezetők) csupán az ígéretekben voltak bőkezűek. Valahogy úgy néz ki ez az egész, mint azt a népi bölcsesség megállapította: „ígérd meg, ne add meg, sose károsodsz meg!" Valószínű, azt várják, hogy egyetlen túlélő se maradjon életben, hiszen pár száznál már nem lehetünk többen.

Az illetékesek közül többen is úgy vélik, hogy nem ők követték el ellenünk a bűnöket. Pedig egy állam, akár egy személy is, az örökséggel együtt ne csupán a pozitívumokat, hanem a negatívumokat is fogadja el. Ugyanis van jogutódlási, ill. jogfolytonossági törvény is.

Azt hiszem (hisszük), hogy egy majdnem fél évszázadnyi hitegetés elegendő bizonyíték arra, miszerint a jövőben sem szándékoznak orvosolni a mi sérelmeinket, ezért fordulunk bajaink orvoslásáért a nemzetközileg illetékes hatóságokhoz. Úgy véljük, hogy az ügyünk nem tűr további halasztást. Vagy egy háború ürügyén az ártatlan polgári lakosokat kell felelősségre vonni azért, mert paranoiás soviniszták, nacionalisták és a felső tízezrek érdekei úgy kívánják? Miért mindennek az ártatlan néptömegek isszák meg a levét? Bízunk benne, hogy a világszintű fórumok mihamarabb pozitív határozatokat, intézkedéseket hoznak fel századot késett ügyünkben.

Tisztelettel:
sorstársai nevében
Nagy Jenő túlélő

1992. április 15.

Nagy Jenő

(Feketepatak, 1924. dec. 29. – Ungvár, 2004. jan. 8.)

Polgárjogi aktivista, naplóíró, pedagógus. A feketepataki elemi, a nagyszőlősi polgári iskola falai között töltött évek után 1944-ben fejezte be a Debreceni Mezőgazdasági Szakiskolát.

Az államfordulat után elhurcolták három évre „malenykij robotra", szerencsésen túlélte a sztálini lágereket.

1947-től 1950-ig a Huszti Tanítóképzőben folytatta tanulmányait. 1960-ban fejezte be filológiai tanulmányait az Ungvári Állami Egyetemen. Pedagóguspályára lépett.

Tanított Nevetlenfaluban, Verbőcön, Salánkon, majd újra Verbőcön, végül a Nagyszőlősi 3. számú Magyar Középiskolában, ahol húsz éven keresztül, nyugdíjba vonulásáig magyar nyelvet és irodalmat oktatott.

A KMKSZ alapító tagja. A későbbiekben a KMKSZ ungvári városi szervezetének választmányi tagja, a MÉKK alapító tagja. Írásai (visszaemlékezései, lágerversei) a *Kárpáti Igaz Szó*ban, a *Kárpátalja*ban, a *Miskolci Fórum*ban, a *Kapu*ban, a *Határszél*ben, az *Új Magyarország*ban és más kiadványokban jelentek meg.

Legfontosabb munkája az 1992-ben publikált emlékirata, amelyben az 1944 őszén végbement magyarellenes események egykori túlélőjeként emlékezik vissza az 1944–1946-os évekre, a sztálini megtorlásokra. Egyéni tragédiák sokaságát és a magyar nemzet vérveszteségét mutatja be az emlékirat.

Több lágerversét, illetve a lágerből írt levelét tartalmazza az *Istenhez fohászkodva... 1944 Szolyva (Verses levelek, imák a sztálini lágerekből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből)* című, 1994-ben az Intermix Kiadó gondozásában megjelent antológia.

Haláláig küzdött azért, hogy a malenykij robotra elhurcoltakat erkölcsileg és anyagilag rehabilitálják, tiszteletbeli tagja volt a Szolyvai Emlékparknak, több vezérszónoka emlékkonferenciának. Az ő nevéhez fűződik az első lágertörténetek, versek közzététele Kárpátalján.

(Dupka György)

Horváth László

ÉLET A HALÁL ÁRNYÉKÁBAN

Emlékeim a malenykij robotról[21]

Előszó helyett

1944 októberében aranyősz ragyogott felettünk, bőséges termés áldását ígérve. A levegő azonban már tele volt feszültséggel, félelemmel.

Napközben a visszavonuló katonai alakulatok végeláthatatlan sokasága hömpölygött keresztül falunkon, éjjel a Sztálin-gyertyák fényénél hallgattuk a magasban elhúzó repülőgépek zúgását, az egyre közeledő ágyúdörgést a hegyeken túlról.

A front szerencsénkre puskalövés nélkül átvonult fölöttünk; a beözönlő szovjet csapatok – Csap kivételével – nem ütköztek jelentős ellenállásba, így a harcok nem jártak nagyobb véráldozattal.

Két út állt előttünk: Csehszlovákia vagy a Szovjetunió.

Nehéz szívvel, de bele kellett törődnünk, hogy hatévi szabad magyar élet után, mindkét esetben, ismét bizonytalan kisebbségi sors vár ránk. A kisebbik rossz elve alapján inkább a csehek felé hajlott a reményünk. Hallottuk, hogy Nemec cseh tábornok meg is érkezett Husztra, ott kezdte el szervezni a csehszlovák hatalmi rendszert. Beregszászban is járt, ahol az újjászervezett egykori csehszlovákiai[22] pártok részvételével megalakult a cseh városparancs-

[21] Az emlékirat először az Intermix Kiadónál jelent meg kettős kötetben 2004-ben. Ld.: Horváth László, *Élet a halál árnyékában, Emlékeim a „malenykij robot"-ról;* Horváth Simon, *Sötét ég alatt, Lágerversek, verses levelek,* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2004.

[22] Kovács Sándor, *Kárpátaljai útravaló,* Úti olvasmány, Püski, Budapest, 1999, 22.

nokság. Mindeközben a helyi kommunisták vezetésével megkezdődött a népbiztosságok szervezése, cseh orientációval.

Arról nem tudtunk, hogy az NKVD szárnyai alatt a kárpátaljai kommunisták is mozgolódnak, a csehek ellen szervezkednek, a Szovjetunióhoz való csatlakozást szorgalmazzák.

A front után falunkban teljes rendetlenség, igazi káosz uralkodott. Bábeli zűrzavarban vonultak a front felé és vissza a jelentéktelen létszámú alakulatok; ápolatlan külsejű, brutális jellemű katonák gyalogosan, szekéren, ritkábban gépkocsin. Valamennyiükre jellemző volt, hogy falunk környékén mind megrekedt. A dombok alatti pincékben ugyanis több ezer hektoliter bor hevert: kétéves, eladatlan „zsidó" borok, a nyugatra menekült birtokosok borai, valamint szintén nem kevés mennyiségben az új termésből szűrt friss nedű. A pincéket senki nem őrizte – nem is merte –, így ezekhez a „felszabadítók" zavartalanul hozzáfértek: itták, hordták hordószám a frontra, a kórházakba a bort. A sok részeg katona miatt rettegésben élt az egész falu, hiszen húst, szalonnát követeltek, rekviráltak, nőket kerestek. Ide kívánkozik az egyik szovjet „hősi halott" esete, aki egy mesében részegen belefulladt a golyó ütötte lyukakon kiömlött borba. Hogy mentsék a mundér becsületét, a katonai hatóságok a falusiakat vádolták, mondván: valaki megölte, majd a borba dobta. A holttestet a medence előtt földelték el, ám egy év múlva a járási központban emelt szovjet hősi emlékmű alá helyezték át, ma is ott nyugszik.

Úton a pokol felé

November 13-án a kisbíró többször is végigdobolta a falut a beregszászi járási parancsnokság 2. számú parancsával, mely szerint minden magyar nemzetiségű hadköteles egyén 18-tól 50 éves korig három napon belül jelentkezni köteles a városparancsnokságon. Idézet a parancsmegtagadók számára kilátásba helyezett retorziókból: „Aki nem jelentkezik, az le lesz tartóztatva, és haditörvényszék elé kerül."[23]

Falunk férfiai szekéren és gyalogosan már másnap Beregszászba indultak, ahol már ott tülekedett az egész környék férfilakossága. Édesapámmal, aki akkor 45 éves volt, csak estére jutottunk az írnok elé. Beírták adatainkat, személyi igazolványunkba beütötték a parancsnokság cirill betűs, háromszögle-

[23] *Egyetlen bűnük magyarságuk volt,* Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946), Patent–Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 7.

tű pecsétjét, aztán elengedtek, de azzal a feltétellel, hogy 18-án reggel 7 órakor és háromnapi élelemmel jelenjünk meg ismét, mert „malenykij robot"-ra fogunk menni. A parancsban ugyan szó sem volt munkáról, azt pedig még csak nem is sejtettük, hogy maga a parancs is a 4. Ukrán Front 1944. november 12-én kelt hírhedt 0036. számú határozata[24] alapján született, amely leszögezte: a Kárpát-Ukrajna felszabadított területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni, listák szerint külön csoportokban, konvoj felügyelete alatt hadifogolytáborokba kell irányítani; erről a törekvésről kis híján ötven évvel később szereztünk tudomást – már aki megérte.

Azon az Erzsébet-estén falunkban elmaradtak a szokásos, hajnalig tartó vigadozások, mintha előre vetítette volna sötét árnyékát a lopakodó veszedelem.

November 18-án 7 órakor már Beregszászban voltunk. A város utcáit ellepték a batyus-tarisznyás férfiak, sápadt arcú hozzátartozók, akik a ködös félhomályban fázósan várták sorsuk beteljesedését. A jelentkezés helyszínén, a mai Kossuth Lajos Középiskola épületében óriási volt a tumultus, az embereket falvanként engedték be. Kifelé sokáig nem jött senki, mígnem a párhuzamosan futó utcán megjelent az első csoport, néhány száz ember, fegyveres orosz katonák kíséretében. A csoportot átterelték az egykori adóhivatal (ma: 5. sz. Középiskola) épületébe. A sorból kilépni, hozzátartozókkal érintkezni, csomagot átadni nem lehetett. Mi, beneiek a Vérkeparton várakoztunk, délig még két csoportot hajtottak el mellettünk. Két falumbeli, gimnáziumi osztálytársammal elindultunk kibúvót keresni. A gimnáziumban reméltük megtudni, hogy a diákok számára talán nem kötelező a háromnapos munka. Oda azonban orosz katonák fészkelték be magukat, minket be sem engedtek. (Egyébként ebben az épületben a németek 1944 tavaszán hadikórházat rendeztek be, a tanítás áprilisban befejeződött, és eredeti minőségében az intézmény többé nem nyitotta meg kapuit; 1945 óta mindmáig ukrán nyelvű középiskola működik benne.) A tanárok közül sem találtunk sokáig senkit, végül nyelvtanárunk – görögkatolikus lelkész – azt tanácsolta: „Menjetek, kedveseim, azt a három napot kibírjátok."

Sötét este lett, mire a jelentkezésnél ránk került a sor. Kikeresték a nevünket és felszólítottak, hogy értékeinket adjuk le megőrzésre. Édesapámtól elvették a jegygyűrűjét, borotváját, zsebkését, tőlem a Tintenkuli töltőtollat, a zsebkést. Azt mondták, mindent visszakapunk, mikor három nap múlva visszatérünk. Számunkra azonban rögtön „bűzlött" a dolog, mert a „megőr-

[24] *I. m.,* 15.

zésre" átvett holmiról nem készítettek nyilvántartást, a partizán-írnok azokat egyszerűen besöpörte az asztalfiókba a többi zsákmány közé.

Rendkívüli biztosítással kísértek át a gyűjtőhelyre, az adóhivatal épületébe. Induláskor és megérkezéskor hosszasan megszámoltak bennünket, csupán a későbbiekben oly gyakori motozás maradt el. Az épület mindkét kijáratánál fegyveres katonák álltak, akik nem engedtek senkit se ki, se be, még a csomagokat sem engedték átadni a bentieknek, pedig többen élelem nélkül jelentkeztek, mondván, majd a procedúra után magukhoz veszik batyujukat. Az épület körül járőrök is cirkáltak, ennek ellenére többen megszöktek: a kapunál álló őrök kiengedték őket, miután otthagyták nekik az elemózsiát.

A gyűjtőhelyen rengeteg embert zsúfoltak össze szűk helyen. Mi az éjszakát a pincesor folyosóján töltöttük a batyunkon ülve, aludni nem tudtunk. Édesapámmal a szökésnek még a gondolatát is elvetettük. Azzal bátorítottuk egymást, hogy kibírjuk azt a három napot, kapunk egy törvényes igazolást róla, s annak birtokában nyugodtak lehetünk; ellenkező esetben pedig – ha szökés közben elkapnának – menthetetlenül haditörvényszék elé állítanának, s mivel statárium van, golyó is lehetne a vége, ráadásul a szökéssel családunknak is ártanánk.

Az átvirrasztott éjszaka után sem illemhelyet, sem vizet nem találtunk az épületben. Amint kivilágosodott, az épület előtti téren (ma: II. Rákóczi Ferenc tér) ötösével felsorakoztattak bennünket, újra hosszasan megszámláltak, miáltal szemmel láthatóan észrevették a szökéseket. A hozzátartozók megpróbálták átadni a csomagokat, ám az őrök szó szerint visszaverték, elzavarták őket, még vizet sem engedtek beadni; „*Szicsasz*!" – hajtogatták, s ekkor tanultuk meg, hogy ez a szó azt jelenti: rögtön. Ezt azonban az oroszok csak mondogatták, további raboskodásunkban sem tartották be soha.

Tolmács útján közölték: senki se merjen kilépni a sorból, szökni ne próbáljon, mert az őrség a legkisebb gyanús esetben használni fogja a fegyverét. Közvetlenül az indulás előtt az őrök a sorakozásnál rendezkedő civilek karjáról letépték a vörös szalagot, viselőiket pedig betuszkolták közénk a sorba, s többé ki sem engedték őket.

Amikor a több mint ezer emberből álló tömeg meglódult, még csak nem is sejtettük, kire mi vár, hány rab éri meg a szabadulás napját, s kiknek hol porladnak majd csontjai a jeltelen sírokban.

A menetoszlop bekanyarodott a Munkácsi utcába. Egy ideig még hallottuk a hozzátartozók sírását, mígnem néhány, a levegőbe leadott lövéssel

a katonák el nem riasztották őket; mégis, közülük többen a gáti pihenőnél is megjelentek a közelünkben.

A menetelést meg kellett tanulnunk, hiszen lépést tartani lehetetlen volt: az emberek hol lemaradtak, hol egymásba torlódtak. Az őrök veszettül ordítoztak, tulajdonképpen nem értettük, hogy miért nem fáradnak bele. A lemaradozókra kiabáltak: „*Podtyánisz*!", („Zárkózz fel!"). Közben szaporán, számolatlanul osztogatták az ütéseket géppisztolytussal és „somroly"-lyal (a puskacső tisztítására használt vas-vesszővel). A sorból vizet inni, kis- vagy nagydolgát elintézni nem léphetett ki senki.

Az a kegyetlenség, ahogyan az oroszok a hozzátartozókat bántalmazták, már a beregszászi sorakozón mélyen felkavart bennünket, ám Jánosiban és Gáton, ahol már rabként mentek végig szülőfalujukon a magyarok százai, annál is megrázóbb jeleneteknek lehettünk tanúi. Megállni, elbúcsúzni nem tudtak, a szétriasztott hozzátartozók is csak a kapukon, kerítéseken keresztül, sírva, hosszú aggódásra, kétségekre ítélve nézhették a gyászos menetet. Máig szemem előtt a kép, ahogy Gáton egy idős anyóka szembeszállt a sátáni hatalommal. Egyetlen fiának, öregkorára remélt támaszának szeretett volna átadni egy kisebb kendőbe kötött élelmet, de az oroszok sorra elkergették, végül az egyik katona nagy erővel megütötte, és az árokba taszította. Kétségbeesetten próbált felállni, de csak a fejét bírta felemelni, és elcsukló hangon ismételgette: „Drága Berti fiam, mit tettek velünk, mit tettek velünk..."

Gát után, egy nagy legelőn, az első pihenő alkalmával újabb negatív élményben volt részünk. Ahogy a sorban álltunk – ötösével –, ugyanúgy kellett leülnünk a lucskos fűre. Más körülmények közt talán gyönyörködni is lehetett volna a látványban, hiszen a reggeli köd már felszállt, a dér elolvadt, és a sok millió fűszál hegyén szikrázott a napfény. Minket azonban sokkal prózaibb dolgok foglalkoztattak: a hosszú menetelés után legfőbb ideje lett volna elvégezni szükségleteinket. Csakhogy az ülősorból sem engedtek kilépni senkit, körülöttünk egymást érték az őrök, két tányéros géppuskát is felállítottak, és lovas kozákok várakoztak készenlétben, hogy az esetleges szökevények nyomába eredjenek. A szükség törvényt bontott: ki-ki elvégezte ülőhelye mellett dolgát, majd elővette az élelmet és evett – már akinek volt mit.

Továbbindulás előtt újra figyelmeztettek: senki ne próbálkozzon szökéssel, ledolgozzuk a három napot, és hazaengednek.

Kora délután mentünk el a munkácsi repülőtér mellett. Azt reméltük, talán itt fogunk dolgozni, de csalódtunk – továbbhajtottak bennünket Munkács felé. Megfogyatkozott a remény, nőttek a kétségek.

Napszálltakor értünk be Munkácsra. A vasútállomás közelében egyik utcában várakozva felejthetetlen esemény tanúi lettünk. Ahogy ott ültünk fáradtan, egyszer csak látjuk: Gyuszi, a faluszomszéd kissé ütődött világjárója szép lassan, gólyaléptekkel kilábol a sorból, fel a járdára, és elképesztő lelki nyugalommal elindul hazafelé a járda szélén álldogáló őrök közt. Ereinkben megfagyott a vér, lélegzetünket visszafojtva vártuk a lövést, amely leteríti Gyuszit. Ő azonban hátra sem nézve, sértetlenül végigkacsázott a hosszú sor mellett, majd fürgébben szaporázva a lépést eltűnt a kanyarban.

A kockaköves utcán ülve még csak nem is sejtettük, hogy éppen azokban az órákban itt, a munkácsi Csillag-moziban Kárpát–Ukrajna Kommunista Pártjának kongresszusa kiáltványban ajánlotta fel a Szovjetuniónak vidékünk Szovjet–Ukrajnához való csatolását.[25] Kereken egy hét múlva ugyanott, szintén az NKVD bábáskodása mellett a Népbiztosok I. Kongresszusa létrehozta Kárpát–Ukrajnát, mint saját minisztériumokkal rendelkező közigazgatási egységet, és ezzel egyidejűleg kimondta annak „újraegyesülését" az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal. (Zárójelben: Kárpátalja nemrég kinevezett kormányzója Ukrajna függetlenné válásának 10. évfordulója előtt kérelmezte a kormánynál, hogy az 1944-es hírhedt kongreszszus ma is élő küldöttjeinek a miniszteri fizetésekkel megegyező összegű nyugdíjat utaljanak ki. A jubileum elmúlt, a megemelt összegű nyugdíjakról semmi hír...)[26]

Munkácson a szállásunk még a beregszásznál is zsúfoltabb volt. A foglyok fele a szabad ég alatt, az aszfaltozott udvaron töltötte a csípősen hideg, ködös-deres éjszakát. Vizet még ekkor sem adtak.

Reggel már többen biztos forrásból tudták, hogy Szolyvára, lágerbe visznek bennünket. Ennek valóban számos jelét láthattuk, mégse akartuk elhinni.

Indulás után a szolyvai útra tereltek. A Latorca völgyében, hegyek közt tartottunk észak felé, s ahogy szűkült a völgy, úgy nőtt bennünk a szorongás. Még pislákolt a halvány remény, hogy talán mégis munkára visznek, alagutakat és hidakat újjáépíteni, holott tudtuk, ahhoz kevés a háromnapi élelem.

Egyre lassabban haladtunk, sokan nem bírták a menetelést. Miközben a Latorca ott kanyargott mellettünk, és számtalan kis patak kristálytiszta vize csobogott a közelünkben – minket továbbra is szomjúság gyötört. A mindinkább szűkülő völgyben nemigen akadt pihenésre alkalmas hely; csak egyszer parancsoltak rövid pihenőt, az út közepén, szorosan egymás mellett ülve.

[25] Kovács Sándor, *Kárpátaljai útravaló,* 22.
[26] *I. m.*

E pihenő alkalmával vallottam be édesapámnak egy titkomat, amely két-három hete nyomta a lelkemet. Történt, hogy egy este szekérderéknyi ruszin legényt szállásoltak be hozzánk. Önként jelentkeztek a szovjet hadseregbe, s vonatközlekedés nem lévén, szekérrel igyekeztek Munkácsra eljutni. Köztük volt egyik ismerősöm, a csománfalvi Döme, egykori huszti gimnazista, akivel 1942 nyarán, mint sokgyermekes család gyermeke, együtt voltam leventetáborban az erdélyi Rónaszéken. Elláttuk a fiúkat vacsorával, megkínáltuk újborral, miután ők szétszéledtek a faluban. Visszatéréskor élénken magyarázták, ki, melyik, hányas számú házat nézte ki magának. Egyikük bizalmaskodva félrehívott, s borgőzös „jóindulattal" megsúgta: sehová ne menjek, ő majd feleségül veszi a húgomat, én pedig cseléd leszek náluk – ne féljek, nem lesz rossz dolgom. Döméhez fordultam magyarázatért, aki elmondta: nekik azt ígérték, hogy a magyarokat kitelepítik, házaikat pedig a hazatérő ruszin frontharcosoknak adják... A családban akkor nem akartam beszélni erről az epizódról, de útban Szolyva felé fölerősödött bennem a szorongás: mi lesz, ha tényleg kitelepítik a férfiak nélkül otthon maradt családokat? Az aggodalom vallomásra késztetett... Édesapám meghallgatott, s utána sokáig szótlanul rótta az utat mellettem. Aztán mély sóhajjal ennyit mondott: „Bízzuk, fiam, az Istenre".

A pokol kapujában

Mire bevánszorogtunk Szolyvára, besötétedett. A köd már korábban leszállt. Nem láttuk, hová vezetnek, csak akkor döbbentünk rá a kegyetlen valóságra, amikor közvetlen közelről felfedeztük a szögesdrót-kerítést. Az igazi feketeleves azonban ezután következett: betereltek – puskatussal ütlegelve beűztek – bennünket egy nagyobb helyiségbe, ahol a túlzsúfoltságtól állni is alig lehetett, a hátsókat azonban még mindig verték, taszigálták befelé, végül ránk zárták a vasajtót.

Ez volt életem leghosszabb éjszakája. Oly szorosan álltunk, hogy a hátizsákomat nagy nehezen le tudtam ugyan venni, de hogy lerakjam, ahhoz már nem volt hely; egész éjjel az ölemben tartottam. Ennél is nagyobb baj volt, hogy senkit sem engedtek ki természetes szükségletére. Még ha el is verekedte magát valaki az ajtóig, ott megrekedt, végül kénytelen volt ott, állva megkönnyebbülni.

Mások meg sem próbáltak eljutni az ajtóig, elvégezték a dolgukat ott és úgy, ahol és ahogy álltak. A bűz egyre kibírhatatlanabb lett, a köd miatt ele-

ve nyirkos ruházat még inkább átnedvesedett a szemünket, torkunkat maró párától. Többen rosszul lettek, de le sem lehetett őket fektetni. Egész éjjel hiába döngettük a vasajtót: az őrök eleinte visszadörömböltek a puskatussal, később pedig fenyegetően a levegőbe lövöldöztek, de segítség nem jött. Akkor tapasztaltam meg, mit jelent visszatartani azt, ami természetes módon kikívánkozik: erősödő feszülést, majd kibírhatatlan fájdalmat, nyilallást... Édesapám nyugtatott, biztatott, igyekezett lelket önteni belém: „Fiam, barbárok hatalmába kerültünk."

Hajnalban a szomszédos épületek felől sorakozó ismerős zaja szűrődött be hozzánk. Kissé fellélegeztünk, remélve, hogy nemsokára minket is kiengednek. Ehelyett azonban váratlanul csend lett, mintha teljesen magunkra maradtunk volna a lágerben. Jó délelőttre járt már az idő, amikor végre kinyílt az ajtó, s a kicsapódó sűrű párafelhővel együtt, egymást taposva kirontott a tömeg a ködbe, tucatnyi elalélt társat hátrahagyva, akik csak most tudtak lefeküdni – a bűzös mocsokba.

Sorakozót vezényeltek, és a dolgára most sem vonulhatott félre senki; sorban állva kellett elvégezni. Hosszan tartó, alapos számlálás után betereltek a „fürdőbe". Az idézőjel azért indokolt, mert a helyiség a legkevésbé sem hasonlított arra, aminek nevezték. Az egyik takarmánytároló helyiségben két benzineshordó alá katlant eszkábáltak, csövét kidugták a kitört ablakon. Benn több füst volt, mint amennyi kiment. A törött ablak alatt a betonon megfagyott a víz, a dermesztően hideg helyiség levegője csak fokozatosan kezdett megenyhülni a meztelen embertömegtől. A ruházatot le kellett adni, berakták a tábori fertőtlenítőbe, amely a nyersfa gyönge tüzétől alig melegedett fel, csakúgy, mint a víz a hordókban. Talán két órát is vártunk meztelenül, a testünkkel melengetve egymást, míg végre egy-egy nyálkás faedénybe belelöttyentettek ötliternyi épp csak langyos vizet – két emberre. Fürdésről szó sem lehetett, még mosakodni is undorító volt a koszos edényből a putriszagú helyiségben.

Máig bennem él az akkori „fürdés" egy másik, sokkal hátborzongatóbb emléke is. Maga a látvány – a százával didergő meztelen emberek látványa – önmagában is nehezen feldolgozható, de még inkább az a morális érzés, amikor szülőfalum köztiszteletben álló férfiait a szemem láttára fosztották meg hajuktól, minden szőrzetüktől, amikor kiserkedt a vér az életlen borotvával dolgozó, brutális szanitéc keze nyomán. Az én erős apám ott állt mellettem, csizmáit az ágyéka előtt tartva, és görnyedten, szaporán emelgetve meztelen talpát a fagyos betonon, engem igyekezett bátorítani, a tekinteté-

vel felmelegíteni. Megszégyenítve, megalázva álltunk ott, kivetkőztetve emberi mivoltunkból, és végképp elveszítve minden reményünket. Már arra is gondoltunk, hogy ezek után nem jöhet más, visznek a kemencébe, vagy így, meztelenül lelövöldöznek bennünket – a kimerítő menetelés, a zsúfoltságban átvirrasztott éjszaka és a „fürdés" kínjai után sokan már ezt se bánták volna.

Hosszú várakozás után visszakaptuk a fertőtlenítéstől nedves ruházatunkat. Ismét felsorakoztattak, megszámoltak, majd bevezettek a láger központi részében álló egyik épületbe. Néhány fiatal földink azonnal felismerte, hogy az egykori 2. hegyivadász-zászlóalj laktanyájában vagyunk – ők annak idején itt töltötték tényleges katonai szolgálatukat.

A 10. számú épület egyik földszinti szobájában helyeztek el minket, amelynek csempével burkolt padlóján, ha nagyon szűkösen is, de aludni lehetett – fekve. Ez a „kényelem" azonban nem feledtette el a vészterhes valóságot: bekerültünk a pokolba.

Tanuljuk a raboskodást

Miután betereltek a szobánkba, az őrök eltűntek, tehát „szabadok" lettünk, mármint a szögesdróton belül. Sürgősen vizet és WC-t kezdtünk keresni. Vizet nem találtunk sehol, az utóbbi pedig ott bűzlött a folyosón, éppen szemközt a szobánkkal, a küszöbig tele mocsokkal, amit többen nem vettek észre idejében, így belegázoltak. Másnap beszegezték az ajtaját, de négy hónap múlva is jelen volt a bűzt, mert nem tisztították ki. Néhányan az épület háta mögött próbáltak könnyíteni magukon, de az őr a toronyból rájuk ordított, majd lőtt is, mert a hely túl közel volt a szögesdróthoz.

Az éjszaka sem telt nyugalomban: nem jutott fekvőhely mindenkinek. Oldalvást, szorosan egymás mellett feküdtünk, akár a heringek a hordóban; ha bárki közülünk a másik oldalára akart fordulni, felzavarta álmából a szomszédját.

Másnap nagyon korán, négy órakor – moszkvai idő szerint hatkor – ébresztettek a lágeri rendészek, akikkel most nyílt alkalmunk „megismerkedni": botjaikkal ütlegelve kikergettek bennünket a sötét udvarra. Miközben ötösével felsorakoztattak, a szokatlan morajlásból sejteni véltük: rengeteg ember gyűlt össze a sötétségben. Mint mindig, a számlálás hosszan tartott, közben csattogtak a golyók a számológépen, amit ugyancsak először volt alkalmunk látni. A végeredmény aligha stimmelt, mert többször újraszámoltak, soron-

ként leguggoltatva a megszámláltakat. A reggeli számlálás után általában a reggelizés következett, ez alkalommal azonban minket visszatereltek a szobánkba, és egyenként vették fel az adatainkat.

Ekkor tudtuk meg, hogy a Benéből elhurcolt 1416 fő közül hetvenhatan maradtunk Szolyván – a többieket már az első éjszaka után továbbhajtották.

Ezután ízelítőt kaptunk a lágeri motozásból. Hátizsákunk tartalmát kiboritották a padlóra, a kenyeret is, és a túlbuzgó rendészek sorra megvizsgáltak mindent. Átkutatták zsebeinket, végigtapogatták ruházatunkat és a lábbelit. Az itt-ott még fellelhető kést, borotvát, órát elvették, gazdájának cserébe bottal fizettek. Hasonló sors várt a papírra, ceruzára, gyufára; ahol dohányt vagy cigarettát találtak, azt is megdézsmálták, mondván, hogy annak mennyisége meghaladja a foglyoknak járó napi adagot. Mindeközben oroszul kiabáltak, káromkodtak, pedig akadt köztük „díszmagyar" is. Végül ismertették a láger belső rendjét: fogadjunk szót, odaadóan dolgozzunk, szökni ne próbáljunk, mert kiirtják a családunkat.

Mire végeztek, reggeli a számunkra nem maradt. Ez az „apróság" nem adott okot arra, hogy munkába ne fogjanak bennünket. A szobában két ügyeletest hagytak, a többit kizavarták latrinát ásni, pár méternyire a mi épületünktől. A meglévő latrinák ugyanis már csordultig teltek, a benti mosdók pedig nem működtek. Két darab 5x5 méter széles, másfél méter mély gödröt ásattak, amelyekre gerendát, azokra keresztben deszkát rakattak. Szeg nem volt, így a rögzítetlen, fagyos deszkák kezdettől fogva csúszkáltak, vagyis a latrina már új korában életveszélyessé vált. Még inkább akkor, amikor idővel a deszkákra kúposan ráfagyott a hó és az ürülék; nem egy legyengült, hidegtől meggémberedett fogoly esett bele a latrinába, ami az itteni körülmények közt a szerencsétlen halálát is jelentette egyben, de erre részletesebben később térek ki.

Új szálláshelyünkön különös dolgokat figyeltem meg. A kérdés, hogy miért veszíti el emberi arculatát az ember a tömegben, napról napra foglalkoztatott. A belágerezés kiváltotta sokkhatás, a testet lecsupaszító fürdő után mintha a foglyok lelke is lemeztelenedett volna, olyanok esetében is, akik pár nappal korábban még az erkölcsiség mintaképei voltak. Naiv módon azt hittem, kissé megnyugszanak a kedélyek, beletörődünk a megváltoztathatatlanba. Nem így történt: a rideg, kényelmetlen összezártságban egyre fokozódott a feszültség. Amikor például ki kellett állítani harminc embert tűzifa készítésére, megoldhatatlannak tűnt a kérdés, ki menjen. Sokan hangoztatták: miért éppen én?! Már-már késhegyig menő vita, veszekedés kerekedett a jobb helyekért is: ne az ajtóhoz közel (ott bűzlik a WC), ne az ablak alatt (ott hide-

gebb van). Dúlt a civakodás a pár ujjnyival szélesebb fekvőhelyekért, miközben rokonok és barátok igyekeztek egymás mellé kerülni a rideg csempepadlón. Tucatnyi jámbor lélek akadt csupán, akik nem vállalták a viszálykodást, inkább a batyujukon gubbasztva, egymáshoz szorulva töltötték az éjszakákat mindaddig, amíg soraink sajnálatosan meg nem fogyatkoztak, s így nekik is jutott fekvőhely; igaz, akkor meg az volt a baj, hogy senki sem akart az elpusztult fogolytársak helyére feküdni. Számomra nagy csalódást jelentett, hogy a falunkban nagy tekintélynek örvendő férfiakból is kiütközött a kicsinyeskedés, az irigység, a gyűlölködés, és számtalan egyéb emberi gyarlóság. Nagyon nehéz volt mindezt akkor – és egész rabságom ideje alatt – lélekben feldolgoznom, megértenem; hajlamos vagyok azt hinni, hogy igazából nem is sikerült.

Az emberi gyarlóság egyik megnyilvánulása volt például az önmegtartóztatás, a kitartás hiánya. Rabságunk kezdetétől fogva nem is annyira az éhségtől, hanem a szomjúság kínjától szenvedtünk. Sokan engedtek a veszedelmes csábításnak, megitták a láger területén talált pocsolyák vizét, az esőcsatornán kicsapódó köd lecsordogáló nedvét, az eső- és hólevet, az első napon pedig a WC öblítőjében felfedezett, állottan-rozsdás löttyöt. Mindennek hasmenés lett a vége, a szervezet még több folyadékot követelt, végül jött a tífuszos megbetegedés, ami menthetetlenül a halálba vezetett.

Ahogy múltak a napok, egyre gyakoribbak lettek a hasmenéses megbetegedések. Az egész csoport helyzete veszedelmesre fordult. A megbetegedett szerencsétlenek egész éjjel a latrinát járták, keresztülgázolva a padlón fekvő társaikon; alighogy megkönnyebbültek, ismét menniük kellett, s mindannyiszor sarat, mocskos havat hordtak be a talpukon. A híg ürülék gyakran a nadrágjukba lövellt, amit kimosni legfeljebb hóval lehetett volna – de a betegségtől reménytelenül legyengült fogoly arra már nem volt képes, meghalt. Volt rá eset, hogy a szerencsétlen elindult az ajtó felé, de a szükség ellenállhatatlan kényszerítéssel már útközben rátört; futás közben letolta a nadrágját, s menet közben végigmocskolta a padlón fekvőket. A hevesebb vérmérsékletűek emiatt verni kezdték, mások a pártjára álltak. Zajos kavarodás, taposás kerekedett ebből, s a zajra megjelentek a rendészek, botütésekkel téve „igazságot": válogatás nélkül ütöttek mindenkit, aki a közelükbe került, de annyira, hogy az áldozat pár nap múlva meghalt.

Az ilyen és ehhez hasonló esetek tanújaként úgy láttam, hogy a hozzám, szívemhez korábban oly közelálló, kedves emberek újra levetkőztek előttem, illetve kivetkőztek emberi mivoltukból, belemosódtak az arc- és léleknélküli, megnyomorított, megalázott, elesettségükben rendkívüli szánalomra méltó

foglyok tömegébe. Az első napok történéseihez tartozik, hogy a három napra tarisznyázott hazai élelem elfogyott, rá kellett fanyalodnunk a lágeri kosztra. Mint már említettem, a reggelit kora reggel, közvetlenül a létszámellenőrzés után adták. Csoportonként kellett volna felállni, de rendet fenntartani – kivált, amíg a románok is velünk voltak – nagyon nehéz volt, sokszor nem is sikerült. A szükségesnél rendszerint kevesebbet főztek – nem jutott mindenkinek. Ezen a szakácsok úgy igyekeztek „segíteni", hogy a kiürülő kondérokba vizet öntöttek, jobb esetben meleget, de általában hideget, egyenesen a Latorcából merítve. Ezáltal a kondér alján lévő, amúgy is nyomorúságos étel felhígult és elhűlt, ami szintén egyik oka volt a gyakori hasmenéses megbetegedéseknek. A lágeri konyháról és a kosztról a későbbiekben bővebben szólok.

A tífusz elleni oltást csoportunkban az első napon megkezdték, mivel ez a betegség akkor már tömegesen szedte áldozatait. Közülünk többen nem engedték magukat beoltani, s erre jó okuk volt, hiszen ugyanazzal a fecskendővel és tűvel emberek tucatjait szúrták meg, az oltás helyének fertőtlenítését mellőzve. Az eredmény: tömeges megbetegedés, az oltás helye másnapra megduzzadt, pár nap múlva pedig tüzelő fájdalmak közt elgennyesedett. Igaz, lehetett választani: a mellbimbó vagy a lapocka alá. Az járt rosszabbul, aki az előzőt választotta, mert az alma nagyságú, keléses duzzanat a mellkason belülre fakadt ki, és magas láz kíséretében pár nap alatt halált okozott. Jómagam édesapám tanácsára a hátamba kaptam az oltást, az is megduzzadt, de hagymával és nyállal összerágott kenyérbéllel borogatva lassan kitisztult – csak egy kisebb göb maradt emlékül.

Ekkor gyászoltuk első halottainkat. Számomra ez azért volt nehéz, mert mind a három osztálytársam volt az elemi iskolában. Halálhírüket a csomagot hozó asszonyok vitték haza. Decemberben újabb öt, ugyancsak fiatal fogolytársunk halt meg. Utánuk pedig, már januárban újabb kettő: a Holozsi testvérpár.

Helyzetünket súlyosbította, a megbetegedéseket fokozta a parancs, mely szerint „egészségügyi megfontolásból" decemberben és január elején mindennap reggel 4 és este 5 óra közt el kellett hagynunk a szálláshelyet, nyitva hagyva az ajtót és az ablakokat; csak a két ügyeletes tartózkodhatott benn, akik rendszerint betegek voltak.

Éjjel nyugodt alvásról szó sem lehetett a fagyos csempén. Ketten-hárman többszörösen összehajtogatták egyikük pokrócát, arra telepedtek, a másikéval sátorszerűen betakaróztak, s egymásra borulva, ülve próbáltak aludni. Én édesapámmal bújtam így össze, a testünkkel melegítve egymást.

A foglyok napközben is fáztak. Még ha ki is ment bárki fáért, hogy a mozgástól kissé felmelegedjen, benn, a lágerudvaron nem fagyoskodhatott egész nap. Menedéket keresett és talált a tíz istálló-épület egyikében, amelyekben csaknem kizárólag hadifoglyok, egykori magyar és német katonák voltak összezsúfolva. Míg a kaszárnyaépületek lakóiról pontos nyilvántartást vezettek, az istállókban – amelyek mindegyikében ezernél is több fogoly szorongott – igen nehéz volt rendet tartani; itt könnyen eltűnhetett bárki a fa- és vízhordás vagy halottszállítás elől. Az istállókban rettenetes bűz, kibírhatatlanul párás levegő terjengett, a padlón mocsokban hevertek a legyöngült emberek, s mindez a ragályos betegségek elterjedését okozta. Már az első napokban találkoztunk besárgult foglyokkal. Betegségük orvosi nevét, faját nem ismertük, ezért neveztük el sárgaságnak.

December elején jómagam is alaposan besárgultam. Orvosság és diéta szóba sem jöhetett, az idősebbek koplalást ajánlottak. Az éhezést azonban nem sokáig bírtam, diétaként megettem a lágeri kosztot, amit édesapám szerzett be számomra. Pár nap múlva megszűnt a sárgaság, s mivel más nem akadt, a hazai csomagból már szalonnát is ettem; édesapám a füstös külsejét, én a belsejét. Három hét múlva ismét sárgultam, és most már a gyomrom is fájt legalább két hétig. Szerencsémre édesanyám a csomagban küldött baracklekvárt, azzal kúráltam magamat cukor helyett, mivel ez utóbbit elkobozták a csomagból.

Még ki sem lábaltam a sárgaságból, kénytelen voltam egy másik, „ragályos" betegséget magamra venni. Január közepétől ugyanis egymás után indították a fogolycsoportokat Szambor felé, gyalogosan. Természetesen el akartuk kerülni az ilyen csoportokba való besorolást. Édesapám kifürkészte, hogy a rüheseket nem viszik. Eldöntöttük, hogy „rühesek" leszünk. De hogyan csináljuk? Ennek is édesapám találta ki a módját: a hasunkat és az ujjaink közét megkentük mosószappannal, majd körömmel erősen, többször megvakartuk. Pár óra múlva mehettünk az orvoshoz, aki azonnal bevágott az elkülönítőbe, a rühesek közé. Mindez három hét szigorú karantént jelentett, de bátran állíthatom, egyben az életet is, hiszen a Kárpátokon keresztül történő gyaloglást, januári fagyban, hóviharban, ráadásul éhen, nem bírtuk volna ki. Földijeink közt, akik nem ismerték „rühességünk" hátterét, bizonyos fokú lenézést váltott ki cselekményünk, ami részben érthető, hiszen a falusi ember számára az is nagy szégyen, ha a kutyája vagy a lova válik rühessé, hát még, ha ő maga. Mindenesetre bevált az ötletünk, túléltük, sőt, példánkat a tél folyamán még tucatnyi falunkbeli követte; pedig az elkülönítőnek nevezett zónában tartották a bőr-, a nemi- és tüdőbetegeket is.

Fogolykarácsony Szolyván, 1944

(Kedves barátom, Holozsi Károly emlékére)

Ma is elszorul a szívem, ha Karcsi barátomra gondolok, akinek életét az alattomos és könyörtelen tífusz 21 évesen oltotta ki a 10. számú épület csempepadlóján.

Benében nőttünk fel, parasztcsaládban, együtt tanultunk a helyi elemi népiskolában, majd hét éven át a Beregszászi Magyar Gimnáziumban. Karcsi végig kitűnő tanuló volt, számomra minden tekintetben példakép. Lelkesen vett részt az önképzőkör, a cserkészcsapat munkájában, tagja volt a Borzsavölgyi vasút mentén fekvő települések szórványmagyarságát látogató regös csoportnak, az iskola labdarúgó-válogatottjának. Az 1943. évi nyári szünetben részt vett a Bereg megye néprajzát kutató, Dr. Koszorús István vezette csoport munkájában Kisharanglábon. Verseket írt, vallásos énekeket és indulókat szerzett, kora ifjúkorától faluja katolikus gyülekezetének kántora volt.

1944 őszén kezdtük volna a gimnázium 8. osztályát, de a sors másképp rendelkezett – a halál iskolája várt ránk. Karcsi két testvérével, én pedig édesapámmal kerültem Szolyvára. Amíg élt, egymás mellett feküdtünk (az ő beteg öccsét hazaengedték), és a közellét megkönnyítette számunkra a sorscsapások elviselését. Rendkívüli zenei adottsággal rendelkezett. Zeneiskolába sohasem járt, de bármelyik prímással felvette volna a versenyt. Hegedűjét a lágerbe is elhozta, amelyre az egész század vigyázott. Esténként, amikor már felengedett kissé a helyiség dermesztő hidege, megdörzsölgette elgémberedett ujjait, kezébe vette a drága hangszert, és a fázós húrokon elsírta vigasztalan, szomorú sorsunkat. Könnyes szemmel együtt dúdoltuk vele a fájdalmasan szép magyar kesergőket, az otthont felidéző mélabús dalokat, nótákat. Közben gyakran elszorult a torkunk, elcsuklott a hangunk, mert bizony számunkra valóban igaz volt a szomorú sor: „Nagymajtényi síkon letörött a zászló…"

Karcsi alakjához elválaszthatatlanul kapcsolódik első fogolykarácsonyunk. A közelgő ünnep még fájóbbá tette helyzetünket, elszakadásunkat az otthontól. Szeretteink a kemény télben, sok viszontagság árán is eljuttatták hozzánk az ünnepi csomagot, de voltak foglyok, akiknek a hozzátartozói ezt nem tehették meg. Igaz, a csomagban minden csonttá fagyott a cudar időben, de állítom, ez volt életem legízletesebb és legpuhább kalácsa, pedig majdnem beletört a fogam… Szentestére, a fahordást kihasználva, fenyőt is hoztunk, hogy legalább az illata idézze fel az ünnepet.

Azon az estén különösen szigorú volt a létszámellenőrzés, nagyon sokáig tartott, s amikor végre a szállásunkra mehettünk, igen nehezen tudtunk kissé felmelegedni. Ekkor Karcsi csendet kért és elmondta *Fogolykarácsony Szolyván, 1944* című, ez alkalomra írt versét. Nem szavalat volt ez; a feszült csendben Karcsi halkan, szívbe markolóan elsuttogta, az este folyamán többször is. Egyetlen szempár sem maradt szárazon, s még inkább könnyeztünk, amikor a hegedű húrjain felhangzottak az otthon melegét idéző kedves dallamok: „Krisztus Urunknak áldott születésén...” Egymást követték az ismerős karácsonyi énekek, a szünetekben pedig többen fennhangon imádkoztak. Aztán felidéztük a régi szentesték emlékeit, s közben szívünk megtelt reménytelenséggel: biztosra vettük, hogy soha többé nem látjuk szeretteinket. Ugyanakkor a karácsony üzenete biztatást is adott elcsüggedt lelkünknek, megerősített hitünkben, hogy az Úr érettünk, a rabságban szenvedőkért is küldte az Fiát e világra.

Karcsi barátom nem tudhatta, hogy ez az utolsó karácsonya. De mintha megérezte volna a közelgő véget, újév után *Felajánlom neked* címmel megírta utolsó versét (lásd a mellékletben). Mindkét említett verse bekerült az *Istenhez fohászkodva... 1944, Szolyva* című gyűjteménybe, amely az Intermix Kiadó gondozásában jelent meg. Ezen kívül a falunkban is sok családnál fennmaradt kéziratban.[27]

Karcsi, a kedves jó barát, a pótolhatatlan beszélgetőtárs, hűséges biztatóm búcsú nélkül távozott el tőlünk. A görög katolikus újév (január 12.) reggelére örökre elaludt. Holttestét a szanitécek vitték el hordágyon, déltájban pedig, több társával együtt, a szürke ló vontatta szekér kivitte a jeltelen tömegsírba. Néhány nap múlva, egy éjszaka a bátyja is meghalt. Mindkettőjük halálát úgy éltem át, mintha a testvéreimet veszítettem volna el.

Az ő fekhelyükre nekem és édesapámnak kellett beljebb húzódni, mivel még mindig kevés volt a fekvőhely. Azzal a gondolattal feküdtem le, hogy utánuk mi következünk édesapámmal – a tífusz ránk ragad. Az Úr azonban megtartott bennünket, másnap önként vonultunk be a rühesekhez...

Kik és hányan voltunk Szolyván?

Pontos adatok a mai napig nincsenek arról, hány civil internált és hadifogoly fordult meg a 2. számú szolyvai gyűjtőtáborban. A rendszerváltás után közzétett különböző adatok sem adnak egyértelmű választ a kérdésre.

[27] *Istenhez fohászkodva... 1944, Szolyva.* Versek, levelek, imák a sztálini lágerekből, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992, 14. és 21. oldal.

E témakörben gazdag anyagot tartalmaz Dupka György és Alekszej Korszun gyűjteménye: *A „malenykij robot" dokumentumokban*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997. (A. Korszun a KGB őrnagya volt, aki a Szovjetunió különböző levéltáraiban végzett kutatásokat az elhurcoltatások ügyében.) Ebben a könyvben a szerzők többek közt közlik, hogy a 4. Ukrán Front tanácsa hírhedt 0036. számú rendeletének végrehajtására tett „intézkedések nyomán a hátország ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok Kárpátontúli Ukrajna területén 15 152 ellenséges katonát és tisztet, német és magyar nemzetiségű hadköteles személyt tartóztattak le és szállítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre."[28] Egy másik jelentésben ezt olvashatjuk: „november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbítottak hadifogoly-táborba... A tisztító akció folytatódik a hátországban."[29] És valóban: egész télen hozták be az elbújt magyarokat, a szórványból tömegesen, kivált a svábokat, Sztálin decemberi parancsa alapján.

A szolyvai lágerlakók létszáma állandóan változott; hozták az új foglyokat és internáltakat, majd továbbhajtották őket Szamborba. Azt feltétlenül le kell szögezni, hogy a mindössze egyetlen zászlóaljnyi hegyivadász számára épített laktanya a kisegítő építményekkel együtt sem tudta befogadni a több ezer foglyot.

Mai szemmel is érdekes visszatekinteni a szolyvai pokolban sínylődő foglyok nemzetiségi összetételére. Az itteni gyűjtőtáborra vonatkozó, a hadifoglyok és internáltak nemzetiségi összetételét számba vevő jelentés adatai szerint 1945. január 3-án a foglyok létszáma összesen 8 998 fő volt, ebből 58 német, 7714 magyar, 7 lengyel, 310 román, 357 csehszlovák, 403 ruszin és ukrán, 149 fő pedig más nemzetiségű. A vasúti helyreállítási munkálatokon 2741 internált dolgozott, köztük 2520 magyar, 180 román, 31 csehszlovák, 10 fő más nemzetiségű. A jelentésből kiderül az is, hogy abban az időben Szolyván a hadifoglyok száma 4029, az internáltak száma pedig 4929 fő volt.[30]

Ki hogyan és miért került a lágerbe?

Minket, magyarokat a háromnapos munka meséjével a szó szoros értelmében félrevezettek; a svábok többsége lényegében ugyanebbe a csapdába esett, jóllehet, őket még később is gyűjtötték a különböző akciók során.

Milyen volt a nemzetiségek közötti viszony a lágerben?

---

[28] Dupka György–Alekszej Korszun, *A „malenykij robot" dokumentumokban,* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997, 73.
[29] *I. m.*, 75.
[30] *I. m.,* 76-77.

A svábokkal kezdem, akiknek túlnyomó többsége Munkácsról és környékéről, más részük Rahó, Királymező, Ilosva és Huszt városokból került ide. Az oroszok szerint ők voltak – németek lévén – a legbűnösebbek: fasiszták. Kivételes szigorral bántak velük, még fáért és vízért sem engedték ki őket a többiekkel. Zárkózottak, csendesek voltak, nem szívesen álltak le beszélgetni. Bizalmatlan magatartásuk érthetőnek tűnt, hiszen a lágerben sok volt a spicli; többen – főként a románok és egyes ukránok – minden adódó alkalommal lefasisztázták és leköpdösték őket. Az ő körletükben rend és tisztaság uralkodott, ők maguk mindig tiszták és ápoltak, frissen borotváltak voltak, s ezzel még inkább ellenszenvet keltettek egyesekben. Egyébként jámbor, egyszerű, istenfélő emberek voltak, a háborúhoz vajmi kevés közük volt – aki közülük vétkesnek érezte magát, idejében elmenekült az oroszok elől. Egyik csoportjuk a későbbiek során együtt dolgozott velünk a Kaukázusban, és precíz munkájukért mindenütt megbecsülték őket. Mi, magyarok együttéreztünk velük, sajnáltuk őket, különösen akkor, amikor megtudtuk, hogy amíg ők itt sínylődtek, családjukat kitelepítették a donbászi bányavidékre. A kárpátaljai svábok a helyi sajátosságoknak megfelelően egyformán jól beszélték anyanyelvűket, a helyi svábot, valamint a ruszin és a magyar nyelvet; az idősebbek ismerték a cseh és szlovák nyelvet is, hiszen húsz évig szintén a csehszlovák államban éltek. A szláv nyelvtudás jelentős előnyt jelentett számukra, mert meg tudták értetni magukat az oroszokkal.

Az igazi németek – főként a hadifoglyok – lényegesen különböztek a sváboktól. Őket lerongyolódva, piszkosan hozták be a frontvonalból. Arrogánsak, fegyelmezetlenek voltak. A lágerben teljesen elhanyagolták magukat: nem tisztálkodtak, miáltal egyre többen betegedtek és haltak meg. Aki adott magára közülük, túlélte Szolyvát; egy csoportjuk követett bennünket a Kaukázusba.

Aki a beregszászi begyűjtésnél szlováknak vagy ruszinnak vallotta magát, hazaengedték. Épp ezért furcsálltuk, hogy a szolyvai lágerben több százra rúgott a szlovákok és ruszinok száma. Ezek többségét a helyi, új hatalmi szervek adták ki az oroszoknak, mint volt magyar katonákat, tisztviselőket, vagy csupán azért, mert rokonszenveztek a magyarokkal. Valóban, akadt köztük hadifogoly katona és munkaszolgálatos, de túlnyomó többségük civil volt.

A magyarok körül, akik 1944-ben szlováknak vagy ukránnak vallották magukat, mára sem igazán csitult el a viták vihara. Az egyik oldal határozottan nemzetárulással vádolja és elítéli őket. A másik oldal viszont arra hivatkozik, hogy csak az életüket igyekeztek menteni, s akadt köztük olyan, aki

a lelkében mindvégig megmaradt hű magyarnak. Más kérdés, hogy a szovjet érában éppen ezeket az embereket lehetett sarokba szorítani, pontosabban rábírni arra, hogy a gyermekeiket ukrán vagy orosz iskolába járassák, mégpedig arra hivatkozva, hogy a törvény szerint az utódoknak követniük kell szüleik nemzetiségét. A rendszerváltás után megnyílt a lehetőség a nemzetiségi hovatartozás visszaváltoztatására, ám az új rendszerben az ilyen törekvéseket nem nézték jó szemmel. (Mára a probléma megoldódott, hiszen a személyi igazolványban nem tüntetik fel a nemzetiséget; viselje azt mindenki a szívében. Mindenesetre jogosnak tűnik a kíváncsiság, hogyan fognak tülekedni az ilyen emberek a magyar igazolványért, amikor életbe lép a kedvezménytörvény.)

Mint említettem, 1945. január 3-án 357 csehszlovák fogoly volt a szolyvai lágerben. Nemzetiségük elnevezését így, összevonva használták, mivel akkor még nem volt külön cseh és szlovák állam. A csehek lenézték a szlovákokat, kigúnyolták nyelvüket, igyekeztek elkülönülni tőlük. Minket, magyarokat sem a csehek, sem a szlovákok nem kedveltek: Horthy-katonáknak csúfoltak bennünket, egy glédába sorolva a németekkel. Általában igyekeztünk kitérni előlük, legfeljebb azzal hergeltük őket, hogy „mikor jön már értetek generál Svoboda?" 1945 januárjában hazaengedték őket Szolyváról.

Érdekes csoportot alkottak a helyi ruszinok, akiket az oroszok sebtiben átkereszteltek ukránnak, mondván: a ruszin nem nemzetiség, hanem csak etnikai csoport. A ruszinok többségének mindez nem volt ínyére, ki is jelentették: nem ezt a keleti testvért, nem ilyen felszabadítást vártak.

Az ukrán csoport összetétele meglehetősen tarka volt: akadt köztük volt magyar katona, munkaszolgálatos, legtöbbjüket a helyi hatóságok adták ki, de volt köztük néhány tucat partizán is, akiket az oroszok egyszerűen lefegyvereztek, majd bevágták őket a lágerbe, ahol gyakori panaszaikat a lágerfőnökség figyelembe sem vette. Január közepén őket is hazaengedték, a szűrőn csak néhányuk akadt fenn mint volt SS-katona vagy az ukrán nemzeti hadsereg lövésze, vlaszovista.

A ruszinok és ukránok többsége lojális volt velünk szemben. Gyakran elbeszélgettünk, az idősebbek felelevenítették az alföldi aratásokat arasznyi szalonnával, hófehér kenyérrel. A volt munkaszolgálatosok visszasírták a magyar katonakonyhát, a komiszkenyeret, mert a lágeri koszt a vegetáláshoz is szűkösen volt elég.

Ma is ellenszenvvel gondolok a ruszinoknak arra a csoportjára – főként a volt partizánokra –, akik mindjárt a kezdetektől beépültek a lágeri rendészek soraiba. Ezek kitűntek különös kegyetlenségükkel, embertelenségükkel,

mérhetetlen aljasságukkal, és nem utolsó sorban a magyarok iránti gyűlöletükkel. Kis híján méteres botokkal felfegyverkezve jöttek-mentek, könnyen eljárt a kezük, sokszor ok nélkül. Magaviseletük miatt sok panasz ment a parancsnokhoz, aki végül maga is megelégelte a sok disznóságot, besoroltatta őket az egyik éppen induló menetoszlopba mint foglyokat – Szamborban kötöttek ki.

Az említett jelentés szerint a szolyvai lágerben 150 zsidót is fogva tartottak. Nem győztünk csodálkozni: ugyan miért kerültek ide, hiszen ők a fasiszta rendszer üldözöttjei voltak. Ezt ők maguk, a szerencsétlen, lerongyolódott munkaszolgálatosok sem értették. Tény, hogy a frontvonalban estek fogságba – hadifogolyként terelték őket a lágerbe. A parancsnokság folyton azt ígérte, tisztázzák ügyüket, és utána elengedik őket. Erre, mint említettem, 1945 januárjában került sor, mégpedig Mehlisz tábornok, a 4. Ukrán Front Tanácsa tagjának 1945. január 11-én kelt, 0016. számú parancsának értelmében. A szigorúan titkosnak minősített dokumentumban a tábornok elismerte: „A frontnak a hátország védelmével megbízott csapatai tévesen tartóztattak le embereket. Ezeket nem internáltaknak, hanem tévesen letartóztatottaknak kell nevezni"; ezzel egyidejűleg utasítást adott az érintettek szabadon bocsátására.[31]

Ezt a parancsot egészen másképp értelmezte Mocsalov állambiztonsági őrnagy, az NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó Főparancsnokságának vezetője; kiadta saját rendelkezését, amely szerint szabadon kell bocsátani: „a) a szláv nemzetiségű személyeket; b) a zsidókat; c) a 45 éven felüli magyarokat; d) a kommunistákat; e) Kárpátontúli Ukrajna egyes vállalatainak szakembereit."[32]

Ez az utasítás nem vonatkozott azokra a foglyokra, akiket már korábban a Szovjetunió belső területeire tereltek, illetve szállítottak.

A zsidókra visszatérve el kell mondanom, ők a lágerben különleges bánásmódban részesültek. Külön elkerített kis zónában, az egykori tiszti lakásokban laktak, ahol szintén a padlón és hidegben aludtak, de nem betonon, hanem parkettán. Munkára nem engedték ki őket. Az első napokban mint írnokok dolgoztak, de nem feleltek meg az elvárásoknak, így menesztették őket. Az egészségügyiseknél azonban véglegesen megrekedtek. Akadt köztük orvos, közülük kerültek ki a szanitécek, a betegápolók – a hullaszállítókon kívül. Ők ellenőrizték a tisztaságot a helyiségekben, végezték a tífusz elleni védőoltásokat. Hozzánk, magyarokhoz lenézően, ellenségesen viszonyultak.

[31] *I. m.*, 87.
[32] *I. m.*

Amikor hírhedt „védőoltásaik" nyomán százszámra betegedtek meg a foglyok, különösen felforrósodott ellenük a közhangulat, hiszen miattuk sokan pusztultak el emberfeletti kínok közt már az első hónapban. A tömeges elhalálozás adott alapot a széles körben elterjedt hiedelemre, hogy a zsidók ily módon, bosszúból akarják kiirtani a magyarokat. Olaj volt a tűzre, amikor az egyik fehérköpenyes „orvosban" a fancsikai útkaparót ismerték fel.

Az értelmesebb, higgadtabb vérmérsékletű magyarok tudták, mindez csupán a véletlenek egybeesése, s hogy mindannyian ugyanazon pokol tüzébe vettettünk; mi több, a zsidók lerongyolódva, megromlott egészségi állapotban kerültek a lágerbe, mi pedig viszonylag jól felöltözve, egészségesen, s még csomagokat is kaptunk otthonról.

A románok közül igen kevesen és gyengén beszélték a magyar nyelvet, nem is nagyon kommunikáltunk velük. Én például sohasem tudtam meg, voltaképpen hogyan kerültek közénk. A ruházatukból képtelenség volt megítélni, hogy civilek-e vagy katonák: német, magyar és román katonai egyenruha darabjai keveredtek rajtuk a civil öltözékkel. Elhanyagolt külsejű, kötekedő, erőszakoskodó, összeférhetetlen, ráadásul enyveskezű társaság volt az övék. Ők voltak a szakácsok, s amíg az övéik jól nem laktak, más náció nem férkőzhetett a kondér közelébe. Nemcsak velünk, a más nemzetiségűekkel is arrogánsan viselkedtek – így, fasisztaellenességüket deklarálva akartak érdemeket szerezni az oroszok előtt. Dolgozni sem akartak: fáért, vízért nem jártak, temetni sem voltak hajlandók. A parancsnokság az első januári menettel túladott rajtuk, elküldték őket Szamborba.

Végül, de nem utolsósorban essék szó a cigányokról. Velük kapcsolatban több életre szóló élményem maradt. Ők nem fogolytársaink voltak. Ellenkezőleg: nagyidai „nemes" őseikhez hasonlóan nekik is fegyvert adtak a kezükbe, milicistáknak nevezték ki magukat, és a kisebb csoportokat ők kísérték ki munkára. Tudtuk róluk, hogy ők is a fasizmus áldozatai, illetve üldözöttjei, mégis alaposan meglepődtünk, amikor a láger kapuján kívül az orosz őrök visszafordultak az őrszobára, minket pedig rábíztak a cigányokból verbuvált karszalagos-fegyveres civilekre. Komikus társaság volt: ápolatlan, züllött, borostás arcok, ráadásul egyikük hátsó fele a nadrágból, másikuk pucér nagylábujja a rossz lábbeliből kandikált ki. Némelyeknek már volt agyonviselt orosz katonanadrágja, az egyiknek lapos tetejű kozák sapkája is, kereszttel a tetején. Sovány vállukat mélyen lehúzta a fegyver – német lovassági männlicher –, a derekukon dupla tölténytáska lógott, ami az egyik girhes vitéznek a tojásait verte menet közben. Talán hajlamosak lettünk volna nevetni rajtuk, ám

ők, éber és bátor kísérőink, egyszer csak olyan éktelen ordítozásba kezdtek, hogy szinte megijedtünk. Oroszul vezényeltek indulást – amúgy az oroszt ők sem értették –, zuhogott a *„davaj, davaj”*, kicifrázva egy-egy káromkodással (*„joptvojumaty*!”), és persze a puskatust is „üzembe helyezték”. Már-már futva kellett haladnunk, szerencsénkre ők hamarabb elfáradtak. Amikor felértünk a hegyre, mindenki a vállára emelt egy fahasábot, és máris indultunk vissza a lágerbe. Ekkor az egyik fiatal cigány odaugrott hozzám, oroszul káromkodva lerántotta vállamról a hasábot, s rámutatott egy nagyobbra, hogy azt vegyem fel. Édesapám mellettem állt, ráemelte a maga fahasábját a kísérőre, szemmel láthatóan készen arra, hogy menten agyonüsse a fickót. Számomra óráknak tűntek a másodpercek, amíg farkasszemet néztek egymással. Végül a „vitéz” jobbnak látta meghátrálni, mivel észrevette, hogy a cimborái nem támogatják, de a foglyok közül egyre többen csoportosultak köréje. Félúton a láger felé pihenőt rendeltek. Le kellett ülnünk a magunkkal hozott fadarabokra. Ekkor két őr felszólította az egyik idősebb fogolytársunkat, hogy kövesse őket. A bokrok közé mentek. Néhány perc múlva a szerencsétlen embert mezítlábasán, az arcán kék véraláfutásokkal hajtották vissza. Az út hátralévő részét futva kellett megtennünk. Másnap már a kozáksapkás cigány feszített az elrabolt csizmában. Az eset után minden lehetőséget megragadtunk arra, hogy elkerüljük a fahordást, valahányszor észrevettük a cigánykísérők sorakozását a kapunál.

Fa- és vízhordásra általában a századparancsnokunk jelölte ki az embereket. Vízért nem szívesen mentünk, mert a szekéren vagy szánon zötykölődő hordóból ránk löttyent, ráadásul a szekeret igencsak nehéz volt tolni vagy húzni a Latorca partjáról dombnak felfelé. Inkább a fahordást vállaltuk, bár az erdő eléggé messze volt. Útközben egy patak mellett megpihentünk, s ilyenkor ittunk a tiszta vízből, megtöltöttük kulacsainkat, megmosakodtunk, esetleg a kapcáinkat, alsóneműnket is kimostuk. Mindez természetesen a kísérők jó- vagy rosszindulatán múlott.

Fahordáskor a kabátunk alatt mindig sikerült becsempészni egy maréknyi száraz ágat, rőzsét, amelynek tüzénél aztán vizet forraltunk teának, az otthonról kapott élelemből pedig lebbencs- vagy rántott levest főztünk. Ez egyébként tilos volt, egyes rendészek bizony szétrugdosták a tüzet, s nagy szerencsének tartottuk, ha ilyenkor nem vették el a csajkát, és nem kísértek be az őrszobára, ahol verés várt volna. Érdekes, hogy a rendészek másik része viszont nem vette észre a tűzrakást – vagy nem törődött vele.

Otthonról kapott csomagjaink átvételével, aprólékos ellenőrzésével és továbbításával eleinte egy-két orosz katona bíbelődött. Késsel a kezükben sorra

kutattak mindent, darabokra szabdalták-tördelték a kenyeret, ugyanazzal a késsel belepiszkáltak zsírba, lekvárba és befőttesüvegbe (amelynek aztán kifolyt vagy megfagyott a leve, mire kézhez kaptuk). Mivel a csomag egyre több lett, a cigányokat beosztották a katonákhoz segítségül; aztán hamarosan teljesen rájuk bízták az egészet – kecskére a káposztát. Rövid kiskirálykodás után éppen ez lett a vesztük.

A hozzátartozóknak igen sok fáradságába került, amíg a csomagokat eljuttatták Szolyvára. Arról nem is beszélve, hogy otthon sokszor az utolsó, a kölcsönkért élelmet, ruhafélét rakták azokba, közösen fogadtak szekerest, akit az a veszély fenyegetett, hogy fogatát útközben elkobozzák a kóbor katonák, a prédára éhes partizánok. A csomagok a szekéren, mellette rémült feleségek, lánytestvérek gyalogoltak hatvan kilométeren át esőben, hóban, fagyban, dermesztően hideg téli éjszakákon, hogy minél előbb odaérjenek szeretteikhez.

A csomagokat a főkapun belül kialakított várakozó zónában rakatták le. A kiéhezett, didergő foglyok sokasága ott állt a zónát övező drótkerítés túlsó oldalán. A cigányok ráérősen szemügyre vették a „hozadékot", idegtépő lassúsággal betűzték és kiáltották ki – sokszor elferdítve – a címzettek nevét. Néhány „tekintélyesebb" csomag gazdája nevét „elfelejtették" kikiáltani. Ha a címzett éppen akkor nem volt jelen, sose kapta meg a csomagját, mert másodszor már nem szólították annak átvételére: a csomag az ellenőrző katonák vagy a cigányok zsákmánya lett. Az olyan csomagokat, amelyeknek címzettjei már meghaltak, vagy tovább vitték őket Szolyváról – nem adták vissza a hozzátartozóknak; néhányat megtévesztés szándékával bevittek a sorházba, ám a betegek abból nem részesültek, felfalták a szanitécek.

Az ellenőrök száma folyton nőtt, egyre több cigány sógora, komája került a csapatba, s mindinkább szemtelenebbül kezdték megdézsmálni, ellopni a csomagokat. Levelet ugyan tilos volt a csomagokban küldeni, emiatt képesek voltak az egészet elkobozni, mi azonban általában mindig tudtuk, mi van benne: a víz- vagy fahordók csempészték be a leveleket, bennük a csomag tartalmának felsorolásával, vagy jó idő esetén a hozzátartozók egyszerűen bekiabáltak a szögesdrótkerítésen keresztül. Eleinte főleg a cukor, a dohány, a szalonna és a kolbász tűnt el a csomagból, később már alsó és meleg ruhanemű is. A hozzátartozók pedig legfeljebb a cigányoknál tehettek panaszt, akik az őrszobára kísérték és meg is verték a panaszost.

A pohár akkor telt be, mikor a tábori főtolmács az egyik cigányon felismerte saját gyapjú vadászharisnyáját és báránybéléses télikabátját. Nyelvtu-

dása révén elérte a parancsnoknál, hogy az egyébként is megsokasodott panaszok miatt számoltassák el a cigányokat. A parancsnok aztán fejükre olvasta valamennyi gaztettüket: az eltűnt holmikat, a vetkőztetéseket stb. Az ítélet kegyetlen volt: a cigányokat besorolták közénk a lágerbe, csak a rendészek mentették meg őket a lincseléstől.

Hogy a történtek után milyen a viszonyom a cigányokkal? Rég volt, elmúlt, egyébként is nagy a világ, elférünk benne. Biztosan tudom, az akkori helyzet tette őket olyanokká, amilyenekké váltak. Nincs bennem gyűlölet, bosszúvágy irántuk, de felejteni képtelenség: a keserű „élmények" ugyanis egész életre szólnak, különösen, ha fiatalon van részünk azokban.

Az otthoni csomag életet mentett

A férfiak nélkül otthon maradt asszonynép sorsa is kilátástalanul keservesen alakult. Mindenkinek fájt, hogy a férfiakat lágerbe vitték, és talán ki is végzik őket. Még inkább elkeseredtek, amikor hírét vették, hogy egy részüket tovább vitték Szolyváról. Mi lesz velük téli ruha nélkül? – aggodalmaskodtak a feleségek, az édesanyák.

Mindeközben a falvakban részegeskedő orosz katonák, kóbor partizánok tartották rettegésben a védtelen nőket. Sok családban elfogyott a kenyér, a tüzelő, s még mindig vadásztak az elbújt férfiakra.

A gyönge feleségeket, édesanyákat és lánytestvéreket az aggódás, a féltés ösztönözte hosszú gyaloglásra a hideg télidőben, hogy segíthessenek raboskodó szeretteiken. Az út két napig és egy éjszakáig tartott, a látogatók igyekeztek korán reggel megérkezni a lágerhez, hogy még a csomagosztás előtt szót válthassanak a foglyokkal, átkiabálva a kerítésen. Ez nem volt könnyű, hiszen kívül az őrök igyekeztek elkergetni az asszonyokat, belül a rendészek botozták minél messzebbre a foglyokat az átkozott szögesdrótkerítéstől. El lehet képzelni, mekkora fájdalmat érezhetett egy-egy feleség vagy lánytestvér, akinek azt kellett hallania, hogy akihez annyi viszontagság közepette jött, már nincs a lágerben, mert továbbvitték, vagy ami még kegyetlenebb: meghalt.

Makacs állhatatossággal keresték azt a helyet, ahol közelebb lehetett menni a kerítéshez, ahonnét messzebb volt az őr; amíg amaz odaérkezett, már néhány mondatot átkiáltottak, és legalább messziről meglátták egymást. A mi épületünk mellett egy kisebb üres kápolna állt. Annak a háta mögött adódott leginkább alkalom ilyesmire. Olykor akadt őr a toronyban – hiszen neki is

volt anyja –, aki szándékosan más irányba nézett, hagyta „beszélgetni" (10-20 méternyire egymástól) az összetartozókat a süvítő szélben, hófúvásban; míg a szuperéber rendészek a botjaikkal el nem zavarták a foglyokat. Néha sikerült kőhöz kötött vagy hógolyóba gyúrt levelet váltani ilyen módon, ám sok levél nem ért célba – gyöngének bizonyult a női kar. Viszont akadt olyan bátor asszony, aki borral megtöltött kulacsot repített be a férjének.

Februárra kissé megritkult a foglyok tömege, és mintha a fegyelem is meglazult volna. A szigorúság sem volt a régi, most már csupán két katona kísért ötven fahordót. Ennek köszönhetően alakult ki a gyakorlat, mely során a csomaghozó asszonyok az erdei útnál vártak bennünket, és ott adták át a csomagokat. Természetesen a katonákat is megkínálták, főleg innivalóval és dohánnyal. Ilyenkor kissé meg is mosakodhattunk, alsót válthattunk. Naponta két csoport ment fáért, s íratlan szabály volt, hogy azok kerülnek a csoportba, akikhez látogató érkezett; a kimaradtak sem jártak rosszul, mert megkínálták őket az otthoni élelemből.

A csomagokkal kapcsolatban egyik emlékezetes élményem – a már említett, csonttá fagyott kalácson kívül, amelybe majdnem beletört a fogam – 1944 decemberére datálható, mert édesapám még velem volt. A kapott csomagban, más hazai finomságok közt, örömmel fedeztem fel egy kisebb üveg befőztet, amely – legnagyobb csodálkozásomra – nem volt felbontva; valahogy elkerülhette az ellenőrök figyelmét. Azonnal kinyitottam, és egy jó kanálnyit mohón bekaptam belőle. Mit mondjak: elakadt a lélegzetem. Lenyelni nem tudtam, kiköpni sajnáltam. Kiderült, az én leleményes édesanyám leöntötte a befőt levét és helyette szeszt töltött rá. Kimondhatatlanul becsesnek bizonyult számunkra ez a szesz, úgy is vettük be reggelenként, mint az orvosságot: egy-egy kanállal, amíg tartott belőle.

Egy másik „élményem": épphogy letisztult rólam a sárgaság, mikor egy üvegben sült libamájat küldtek, libazsírral leöntve. A fél májat zsíros, jéghideg kenyérrel, fiatalos étvággyal azonnal megettem, és a patakból hozott vízből jót ittam rá. Csak ezután kezdtem érezni, hogy baj lesz. Nem tévedtem: két nap múlva ismét besárgultam.

Az utolsó csomagra a legnehezebb emlékezni. Napfényes virágvasárnap volt, a láger összes foglyát menetoszlopba sorakoztatták. Elindultunk. A város végén egy mélyedésben kanyarodott el az út, amikor egyik társam oldalba bökött, mondván: „Te, apád ott áll, nézd csak!" Mire odanéztem volna, már repült felém egy csomag, szőttes kendőbe bugyolálva. Apámat csupán egyetlen pillanatig láttam, hiszen a földre esett csomagot igyekeztem megszerezni.

Még hallottam a kiáltását: „Isten veled, fiam! Vigyázz magadra!" Mire visszanéztem, alakja beleveszett a kísérő hozzátartozók tömegébe, amit az őrök levegőbe eresztett lövésekkel riasztottak el.

A csomagok láttán az oroszok elámultak. Alig rejtett irigységgel szemlélték a taligakerék nagyságú, arasznyi magas, fehér, magyar kenyeret, vastag szalonnát, kolbászt, sonkát (otthon az asszonyok levágták a hízókat a férfiak nélkül is), lekvárt, befőztöket, a félméteres, aranyló dohányleveleket. Rá kellett döbbenniük: nem olyan koldus ez a vidék és dolgos népe, mint ahogy azt a szovjet propaganda beléjük sulykolta.

Több mint fél évszázad múlva tudtam meg, hogy a csomag-ügy annak idején felgyűrűzött egészen a 4. Ukrán Front és az NKVD parancsnokságához. A már említett Mocsalov őrnagy, aki korábban szemet hunyt a szolyvai láger parancsnoka, Jermilov százados ténykedése felett (miatta éheztek a foglyok), 1945. január 13-i levelében ezeket írta beosztottjának: „...Személyesen ön és az önnek alárendelt állomány igen kevés gondot fordít a hadifoglyok élelmezésének megszervezésére... A hiányos ellátást ön továbbra is azzal magyarázza, hogy a foglyok sok csomagot kapnak... Csak rövidlátó emberek figyelmét terelhetik el a csomagok, hiszen azok nem érkeznek rendszeresen, csak időközönként, és csak kiegészítik bizonyos mértékben az egyes internáltak élelmezését. Meg kell érteni, hogy a gyűjtőtáborban mintegy 5 ezer hadifogoly van, akik nem kapnak csomagot, hogy nem mindegyik internált kap csomagot."[33] Ugyanis „[n]aponta 5 tonna kenyér helyett még 3 tonnát sem sütnek. Január 9-én a hadifoglyoknak nem osztottak ki kenyeret, helyette ellátmányként lisztet kaptak."[34] Ehhez csak annyit tennék hozzá: gyakran még azt sem.

Hősöket megillető tiszteletet és hálát érdemelnek a szeretteikért aggódó édesanyák, akik a csomagjaikkal százak és ezrek életét mentették meg a biztos haláltól.

A szolyvai láger területe és helyiségei

Az egykori 2. magyar királyi hegyivadász zászlóalj laktanyája a város szélén, a Latorca folyó fölött egy kies dombon volt. Az 1939-es visszacsatolás után épült a kor igényeinek megfelelően. A benne állomásozó alakulat feladata a vereckei átkelő és környékének védelme volt. Néhány benei fogolytársunk

[33] *I. m.*, 60.
[34] *Uo.*

(akik egykor itt töltötték katonai szolgálatukat) elmondta, hogy Észak-Erdély visszafoglalása után a zászlóaljat Uzonba helyezték át, ide más alakulat került. A laktanya főkertésze annak idején Filep János volt. Azok az emberek, akik korábban itt szolgáltak, fájó szívvel nézték az épületek lepusztulását.

A láger központi részét az U alakban elhelyezkedő laktanya- és istállóépületek, valamint a tágas gyakorlótér körülkerítésével kialakított terület képezte. Ehhez két kis zóna és a főbejáratnál egy még kisebb, az úgynevezett kontrollzóna csatlakozott. Kívülről az egész területet kb. két és fél méter magas, egymástól ugyanolyan távolságra, párhuzamosan futó kettős szögesdrótkerítés övezte. A kerítések között felásott, felgereblyézett földsáv húzódott, mellette gyalogút az őrjárat részére. Ezen belül a zónákat szintén ilyen magas, egysoros kerítés választotta el egymástól. A külső kerítés kiszögelléseinél őrtornyok álltak gépfegyveres katonákkal és fényszórókkal, amelyek nem világítottak, mivel az áramszolgáltatás még nem állt helyre.

Az egykori takarmányraktárakból, műhelyépületekből és élelmiszervermekből kialakított fogadó zóna észak felől csatlakozott a főzónához. Ide terelték be az újonnan érkező fogolycsoportokat (a vermekbe is), majd fürdés és fertőtlenítés után a központi zónába; ám volt rá példa, hogy egy-egy csoport csak az éjszakát töltötte itt, másnap már továbbhajtották más lágerek felé.

Nyugat felől az egykori tiszti lakások és a kisegítő-szolgáltató létesítmények helyén alakították ki az úgynevezett speciális zónát, amelyet kerítéssel több kisebb részre osztottak. Ennek az volt a jellegzetessége, hogy míg a többi zónában kiirtottak minden fát és egyéb növényt, itt meghagyták azokat. Itt kapott helyet a kísérő őrség (nem azonos a láger őrizetét ellátó őrséggel), valamint a fertőző betegek, eleinte a zsidó és szláv hadifoglyok, internáltak is.

A fogadó zóna fürdőjében folyt a foglyok egészségügyi „feldolgozása": hajukat, egyéb szőrzetüket lenyúzták. Mint már említettem, az egyik betonpados szénatartóban néhány benzines hordóban melegítették a vizet, a falból kibontott téglákból hevenyészett katlanok fölött. A füstöt az esőcsatorna csöveiből rittyentett vezetéken próbálták kivezetni, nem sok sikerrel, így az igencsak marta a fagyos betonon meztelenül didergő, fürdésre és a fertőtlenítőbe dugott ruházatra várakozó foglyok szemét. Megjegyzendő, hogy a fürdőben is működött a „kiskapu": miután a foglyokat megnyírták, egy-egy szál cigarettáért vagy néha csak egy jó szóért cserébe meg lehetett úszni a fürdést – kiengedték az embert a „lekezeltek" közé. Az itt dolgozó foglyok igyekeztek minél gyorsabban letudni az amúgy is haszontalan munkát. Nem volt könnyű dolguk nekik sem, hiszen a Latorcáról hordott vizet nedves, nehezen égő

fával kellett (volna) felmelegíteniük rengeteg ember számára. Az őrök szintén szemet hunytak a dolog felett, hiszen türelmetlenül várták, hogy bekísérhessék és átadhassák csoportjukat a nagy zónában.

Az átadás hosszas számlálás közepette történt, ráadásul a fürdés néha nem fejeződött be napvilágnál. Ilyenkor a foglyokat visszaterelték a fogadó zónába, és kezdődött minden elölről. Egy-egy nagyobb csoportot napokig fürösztöttek, mire mindenki bekerült a központi zónába. A mi kis csoportunknak szerencséje volt, estig végeztek velünk. A személyenkénti adatfelvétel nálunk a megérkezés másnapján, a szálláshelyünkön történt meg, más csoportok esetében viszont a kapunál, bebocsátáskor.

Nézzük, mi volt a központi zóna épületeiben.

Az 1. számú laktanyát (itt, a zónán belül) drótkerítéssel különítették el a többitől. Ide fogoly be nem léphetett. A kiskapunál éjjel-nappal fegyveres őr állt – itt rendezkedett be a lágerparancsnokság. Munkára sorakozva gyakran megálltunk előtte. Nem éppen idillikus világ lehetett odabenn: általában kiabálás és káromkodás hallatszott ki. Gyűlölettel néztünk erre az épületre, mert belőle a terror, az elnyomás, a halál szelleme áradt felénk.

A 2. számú laktanyaépületben működött a lágeriroda a jellegzetes orosz bürokráciával, áttekinthetetlenséggel. A névsorokat foglyok vezették, csaknem hetenként újat készítettek a századokról. Ők állították össze a következő „*etapra*" (menetre) kijelöltek névsorát, amit aztán a sorakozásnál figyelembe sem vettek; mások szerepeltek a listán, mások kerültek be a menetoszlopba. Mi is megvesztegettük az írnokokat hazai szalonnával, dohánnyal. Cserébe előre figyelmeztettek, ha menet készült. Ha tehették, kihagytak bennünket a névsorból, s ha nem lehetett, akkor legalább tudtuk, mikor lesz az indulás, és akkorra igyekeztünk elrejtőzni valamelyik ki nem jelölt században vagy az istállók bábelien zsongó tömegében.

Bevallom, már akkor és azóta is furdal a lelkiismeret, mert nem egyszer magam is elbújtam, így helyettem más ment el; talán egy sokgyermekes családapa, esetleg fiatal férj, aki még alig élt együtt a feleségével, netán idős özvegyasszony egyetlen gyermeke, támasza... Igen, mást hajtottak el helyettem a biztos halálba a januári jeges hófúvásban. Csakhogy akkor a félelem, az élniakarás, a menekülés állati ösztöne irányította cselekedeteimet!

A 3. számú épületben a hadifogoly tiszteket helyezték el. Náluk ágyak is voltak, igaz, takaró nélkül. Fűtés ott sem volt. Munkára nem kötelezték őket, de önként kijárhattak dolgozni. A legénységi állománnyal és a civil foglyokkal nem tartottak kapcsolatot. A létszámellenőrzéseknél ők voltak az elsők,

s mindjárt be is mehettek a körletbe; nekünk viszont meg kellett várnunk, amíg az egész tömeget végigszámolták, általában többször is, mert a végeredmény a legritkább esetben stimmelt. A fogoly tisztek százan lehettek, betartották a rangidősséget. Az NKVD és a SZMERS (kémelhárító szervezet) tisztjei gyakori vendégek voltak közöttük, de egyiküket sem vitték el.

A civil internáltak közül többen bejelentették, hogy ők szintén tisztek voltak, így őket is áthelyezték a 3. számú épületbe. Sokan azonban jobbnak látták elhallgatni a múltjukat. A tisztek is a lágeri konyháról étkeztek, naponta kétszer, de külön; néha cukrot és dohányt is kaptak. Január vége felé, a vesztegzár feloldása után felsorakoztatták a menetoszlop élére, és elhajtották őket Szamborba.

A 4. számú épületben működött a konyha. Az egykori hegyivadász alakulat konyhájának kondérjai mellé még jó néhányat beállítottak, de ha mindet telefőzték, akkor sem volt elegendő a sok ezer fogolynak. Hányán is lehettünk? Mocsalov őrnagy egyik jelentésében a következőket írta Krivenkónak, az SZSZKSZ NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyével Foglalkozó Felügyelőség főnökének: „A 2. sz. HGH (*Hadifogoly Gyűjtőhely – H. L.*) lágerben, ahol kb. 20 000 hadifogoly zsúfolódott össze… akik többsége fertőzött volt, előfordultak tömeges bélhurut- és flekktífuszos megbetegedések."[35]

Kenyér és főtt étel általában a foglyok százainak nem jutott. Előfordult, hogy nem sütöttek, nem is főztek – nem volt hozzá alapanyag. Az étkezés reggel és este történt. A kiosztásnál hatalmas káosz uralkodott, „aki bírja, marja" alapon. Az erősebbek elverték a kondéroktól a gyengébbeket, akik éhen maradtak, és így még inkább legyengültek. A rendészek nem tudtak, de nem is nagyon akartak rendet tartani – ők külön konyhán étkeztek. Eleinte leginkább a románok basáskodtak: amíg ők jól nem laktak, másokat nem engedtek a kondérhoz.

A főtt étel egyébként csapnivalóan hitvány volt: borsó, bab, daraféleség hántolatlan árpából, zabból, kezdetben répa. Az árpadarából gyúrt gombócos leves már szinte ínyencségnek számított, már ha akadt a csajkában egy-két gombóc; ezt neveztük csim-bum levesnek. A kondérok tartalmának vízzel történő folyamatos felhígítása miatt sok fogolynak csak lé jutott, ami óhatatlanul hasmenést okozott.

Mi, beneiek általában ritkán fanyalodtunk rá a lágeri kosztra. Kenyéren és szalonnán kívül a leleményes otthoniak küldtek kész rántást, édes köménnyel fűszerezve (gyomorfájás ellen), zsírban pirított tarhonyatésztát, saját pörkölé-

[35] *I. m.,* 80.

sű árpakávét cukorral. Ezekből igyekeztünk legalább kétnaponta meleg ételt főzni magunknak. Amikor a konyhán nem főztek, a foglyoknak korlátlan mennyiségben adtak forralt vizet. A hidegben ez is jólesett, mi azonban a szintén otthonról kapott kamillából, hársfavirágból, borsmentából és kakukkfűből finom gyógyteát főztünk benne, a leforrázott rántásból, tarhonyából pedig levest készítettünk.

Emlékeztetnék Mocsalov őrnagy szavaira, amikor azt írta, a lágerünkben nem mindenki kapott otthonról csomagot. Bizony igaza volt, hiszen még a beneiek közt is voltak ilyen emberek. Velük természetesen megosztottuk a hazait, emellett igyekeztünk úgy is segíteni rajtuk, hogy többen beálltunk a sorba lágeri ételért, s azt nekik adtuk. Emlékszem, az egyik idősebb benei boltos is ott kosztolt; agyba-főbe dicsérte a korpagombócos csim-bum levest, ám igencsak kíváncsi volt arra, otthon a disznai megennék-e.

A konyha fölötti szinten volt a rendészek szállása. Hogy mennyire ellenszenves alakok voltak, már utaltam rá. Tény: rendes ember nem állt be közéjük. A lágeri kondérból, de a tisztekkel együtt étkeztek.

Sajnos, mindannyiunk szégyenére, két falunkbeli is felcsapott rendésznek. Mind a kettő kommunista volt. Az idősebb ötven körül járhatott, amolyan mindenhez értő ember hírében állt. Még a cseh érában lépett be a pártba, de ötgyermekes családja lévén, annak idején ONCSA-házat kapott a magyar államtól, s akkoriban úgy tűnt, végképp hátat fordított elvtársainak. Most újra felébredt benne a „Vörös", elvtársai pedig visszafogadták. A fiatalabb már a harmincas években ifjúkommunista volt, az illegalitásban szervezkedett, dolgozni sohasem szeretett. A front átvonulása után mind a ketten milicisták lettek; a lágerbe is úgy kerültek, hogy parancsnokuk őket irányította rendfenntartásra a begyűjtésnél, ahol aztán őket is besorolták a foglyok közé, méghozzá háromnapi élelem nélkül. Az idősebb restellte a dolgot, lehetőleg elkerülte falubelijeit a lágerben. A fiatalabb viszont elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy leszámoljon egyesekkel. Már az első napokban bottal hajtotta az embereket munkára. Egyik barátomra különösen fente a fogát, és meg is találta az alkalmat, hogy megverje. Miért? Mert 1942-ben egy bandában kubikoltak, de Jani, a rendész, ott is folyton lődörgött és agitált. A barátom rászólt, hogy dolgozzon inkább, s a szóváltás hevében be is húzott neki. Ezt torolta meg a lágerben. Megvert másokat is – tehette, különösen az első napokban –, az agyonijesztett embereknek eszükbe sem jutott tiltakozni, ellenállni. Két hét múlva, az elsők közt halt meg a Jani unokaöccse. A beneiek a szemére vetették, hogy miatta halt meg, hiszen megtehette volna, de nem se-

gített rajta. Januárban mindkettőjüket hazaengedték a többi kommunistával. Az idősebb egész életére csömört kapott az oroszoktól, a fiatalabb azonban továbbra is nyalt, spicliskedett, aljas maradt.

A halálgyár

Az 5. számú épület félelmetes hely, a borzalmak világa volt. Kétszer jártam benne a saját lábamon, mikor a rühesekhez „óhajtottam" bekerülni.

Volt itt orvosi rendelő várószobával (amit az orosz nyelvű felirat kezelőszobának nevezett), néhány kórterem, sőt, az egyik ajtón a Gyógyszertár felirat díszelgett, a másikon: Izoláló. Ez utóbbiba sem a saját lábán ment az ember, és nemigen került ki onnan élve.

A kórtermek házilag eszkábált dikóin két-három beteg hevert matrac, lepedő, párna és takaró nélkül; legfeljebb a kabátjukkal, köpenyükkel takarózhattak be, ha azt nem lopták le róluk még a barakkban, vagy akkor, amikor behozták őket a „kórházba".

Rémregénybe illő dolgok történtek itt.

Gyógyításról szó sem lehetett: az orvosi és ápolói személyzet arra alkalmatlan volt, hiányoztak a legalapvetőbb gyógyszerek, fertőtlenítés, víz, világítás sem volt a fűtetlen termekben.

Ezt az épületet messzire elkerültük, nehogy megfertőződjünk, egyszer láttam az egyik kórtermet, akkor is pár pillanatra – szörnyű látvány volt; azt hiszem, pár napnál hosszabb ideig még az egészséges ember sem bírta volna ki benne. Csak elképzelni próbálhattuk, mi folyik odabenn. A „végterméket" azonban (az onnan kikerülő halottakat) láttuk. A híressé vált szürke ló naponta szállította szekéren a hullákat, kezdetben a városi temető külön parcellájába. Eleinte külön sírokba temették a holttesteket, majd tömegsírokba, keresztet nem állítottak: semmi jel nem mutatta, kik nyugszanak a sírban. A halottakról a lágerirodán sem vezettek nyilvántartást, a legközelebbi összeíráskor legfeljebb kihagyták őket az élők névsorából.

A hozzátartozóknak nem adtak hivatalos írásbeli értesítést a halálesetekről – azt a későbbiekben polgári per útján kellett kiharcolni, ami évekbe került.

A tömeges elhalálozást a lágeri körülmények közt lehetetlen volt megállítani. A fertőzés terjedésének millió lehetősége volt. Minket például már az első napokban megfertőztek, amikor ugyanazzal a tűvel injekciózták végig az egész csoportot. Volt, aki a tűszúrás nyomán keletkezett kelésbe,

mások a tífuszba, vérhasba, sárgaságba haltak bele. Szinte összefüggő ürülék- és pocsolyatenger volt az egész terület. A kórházban edény sem volt, a szanitéc egyetlen csajkából, egyetlen kanállal etetett meg tucatnyi beteget. A betegeket nem fürdették, még csak nem is mosdatták. Eleinte az elhunytak karjára ragtapaszt helyeztek a nevükkel, később már ettől is eltekintettek. A fogolytemetőt áthelyezték egy domboldalra, nem messze a lágertől; itt már csak tömegsírba temettek, egész télen. (Az egykori sírok fölött ma benzinkút üzemel.)

A halottak elföldelését a foglyokkal végeztették. A hullaszállítás a szanitécek kötelessége lett volna, ők azonban a rendészekkel összejátszva a foglyokra hárították azt is, rákényszerítve őket a holttestek fel- és lerakodására. Két ízben magam is részesültem ebben az „élményben": december elején elkaptak, a kórház hullakamrájához vonszoltak, ahol már ott állt három hozzám hasonló szerencsétlen. Előállt a szekér a szürke lóval, mellette a kocsis, három köpenybe burkolózva; dereka kötéldarabbal átkötve, fején rongyos bárányбőr-sapka. Mint az alvilági Kháront, őt sem váltotta fel senki. A kamrában hét holttest hevert, a legkülönbözőbb pózokban: ahogy a halál görcsbe markolta őket. A látványtól szinte kirázott a hideg, dermedten néztem a szerencsétleneket. A félhomály ellenére is igyekeztem nem nézni a szemükbe, nehogy véletlenül ismerősre találjak közöttük. Úgy tűnt, bárhová állok, mindenütt megüvegesedett szemük mered rám. A rendészek nem adtak időt hosszas nézelődésre. Négyen négyfelől fogtuk meg a merev testeket. Az járt jobban, aki a lábhoz került, hiszen ott könnyebb volt a fogás, mint a meztelen felsőtesten. A kezünkre nyálkás mocsok ragadt, már-már kicsúszott belőle a test, amely hányingert keltő bűzt árasztott. Leírhatatlan erőfeszítés árán végeztünk a feladattal. Ezúttal egyébként szerencsém volt, mert nem kellett kimennünk a temetőbe, ott ugyanis már dolgozott egy fogolycsoport. Futva menekültem, igyekeztem minél messzebb kerülni a kórháztól, közben havat kapkodtam az útról, azzal próbáltam lemosni a mocskot kezemről, sikertelenül: órák múlva is éreztem a nyálkásságot, napokig a bűzt.

Belágerezésünk előtt halottat nemigen láttam, még az elhunyt hozzátartozóimat sem néztem meg. Szolyván aztán szemtanúja lettem fiatal barátaim halálának, de az mégis más volt: nem kellett őket megérintenem, mások zárták le a szemhéjukat. A hullarakodás után viszont nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy megfertőződtem, rövidesen elpusztulok, engem is ugyanígy visznek majd ki a szürke lóval... Édesapám egy ideig nem tudott a történtekről, de észrevette rajtam a gondot, a levertséget, így elmondtam neki. Ő az-

tán nyugtatott, biztatott. Nélküle sokkal nehezebb lett volna feldolgoznom ezt a szörnyű élményt.

A másik hasonló eset januárban történt, amikor édesapámat már hazaengedték a 45 éven felüliekkel. A láger még mindig zsúfolt volt, a betegségek mellett a hideg idő is szedte áldozatait. Ez alkalommal nyolcan akadtunk fenn a rendészek hálóján, szaporábban ment a „munka", ám kétszer kellett fordulni. Szánon vittük a hullákat, s hogy hányat, arra már nem emlékszem. Bedobáltuk azokat a nagy gödörbe, amelyben már hevert néhány holttest, hóval beverve. Mord tekintetű kocsisunk leereszkedett a gödörbe, nagyjából glédába rendezte a meztelen, merev testeket. Az elhantolás a kemény fagy miatt lehetetlen volt. Az őrök káromkodtak egyet, aztán futva visszahajtottak a lágerbe.

1945 februárjának végén, március elején kissé megenyhült az idő. A félig betakart vagy takaratlan holttestek oszlásnak indultak, kibírhatatlan bűzt árasztva az egész környékre, így a láger területére is. Kihajtottak bennünket, hogy fedjük be a gödröket. Ez nem volt könnyű, mert a fagyos föld a nappali gyönge melegben csak vékony rétegben engedett fel, s az kevés volt. Ágakat tördeltünk, avart és száraz kórót gyűjtöttünk, azzal próbáltuk betakarni a tömegsírt, kevés sikerrel; a bűz még akkor is terjengett, amikor – március 18-án – útnak indítottak minket a szanoki lágerbe. (Zárójelben jegyzem meg, hogy azóta Szolyván minden év nyarán felüti fejét a tífusz, mind a mai napig. A szovjet időkben ezt titkolták, mert a hír tönkretette volna a környék gyógyvizeire épített idegenforgalmát. Zárt vízvezetékre, csatornázásra viszont nem volt, nincs pénz.)

Az ilyen és ehhez hasonló „élményekkel" évtizedek óta élek együtt. Időközben – különösen a rendszerváltás óta – sok új információt szereztem a történtekről, mai szemmel tehát másképp látom és ítélem meg az akkor átélteket; a szovjet levéltárakban feltárt jelentések, utasítások új fényt vetnek az eseményekre és azok hátterére. De korántsem megnyugtatóan, sőt, olykor felháborítóan. Mélyen megdöbbentett és felháborított például a már említett Mocsalov őrnagy egyik jelentése, amelyben azt állítja, hogy „a fertőző betegségeket járványügyi szempontból hátrányos vidékekről, többek közt a Beregszászból, Munkácsról, Ungvárról jött hadifoglyok és internáltak hurcolták be a lágerbe."[36] Remeg a bensőm, amikor ezt olvasom. Micsoda cinizmus, micsoda hazugság! Megérkezésünkkor már dühöngött a lágerben a vérhas és a tífusz. Különben miért döfködték volna belénk a nem védő, inkább halált hozó oltást már az első napon? És vajon nem ők tereltek bennünket két nap

[36] *I. m.,* 37-38.

és két éjjel egyetlen csepp ivóvíz nélkül? Vajon nem az ő „kulturális" fürdőjükben kapták el a hasmenést sok százan, fél napig meztelenül toporogva a betört ablakú helyiség lucskos-jeges betonpadlóján? Hosszan sorolhatnám a szemrehányó kérdéseket, de inkább álljanak itt a tények. Újra Mocsalov jelentését idézve, amelyet egyenesen Moszkvába, az NKVD parancsnokságához küldött, s amelyben többek közt ez áll: „a 2. sz. Hadifogoly Gyűjtőhely (*azaz a szolyvai láger – H. L.*) 1944. december 14-től 1945. január 1-ig a járványok miatt vesztegzár alatt volt."[37] Nemrég pedig arról olvastam, hogy Munkácsról a 4292. számú tábori járványügyi kórházat már december 4-én sürgősen Szolyvára helyezték át. A járvány megfékezéséhez ez sem volt elég, a felső vezetés kénytelen volt tehermentesíteni a tábort: a januári havazások idején több ezer foglyot tereltek át a Kárpátokon gyalogosan a szambori és a hírhedt boriszovi zöld lágerbe.

Borbélyok, szabók, suszterek

A 6. számú laktanyaépületben kaptak helyet. De milyen szolgáltatásokról lehetett szó a halál árnyékában?

Először a borbélyokkal ismerkedtünk meg, amikor a fürdőben kicibálták a hajunkat és egyéb szőrzetünket. A borotva ejtette sebek elfertőződtek, sokáig okoztak fájdalmas kellemetlenséget. A későbbiek során, a rendtartásnak megfelelően, tíznaponként volt kötelező a fürdő, nyírással és borotválkozással, az előbbi azonban rendszerint elmaradt, mert nem győztek elegendő vizet melegíteni a sok ezer fogolynak. A tábori fertőtlenítő kapacitása annál is kisebb volt. Jómagam például Szolyván egyetlen egyszer, 1944. november 21-én, a megérkezéskor voltam fürdőben, de akkor sem fürödtem meg, hiszen a fejenkénti 2-3 liter víz ahhoz kevés volt; legközelebb csak Ocsamcsirában fürödtem meg, 1945 áprilisában. Ahhoz, hogy a fürdőt elkerüljük, elegendő volt megnyiratkozni és leborotváltatni a szőrzetet. Ezt a borbélyok szívesen végezték el a szobánkban vagy a folyosó sarkában; persze, mindkét helyen egyformán hideg volt. Mihozzánk előszeretettel jöttek, mert tudták, hogy a hazaiból nekik is leesik némi eleség. Így csapódott hozzánk S. János nyíregyházi borbély: szerzett magának civil ruhát, benei lakosként íratta be magát a névsorba. Mindvégig velünk maradt, Benébe jött „haza", majd onnan szökött át a már lezárt határon.

[37] *I. m.,* 81.

A borbélyok után fontossági sorrendben a suszterek következtek. Javítgatták volna a tönkrement lábbelit, ha lett volna mivel. Különösen sok munkájuk lett, amikor kisebb-nagyobb csoportokban visszahozták a lerobbant, megbetegedett foglyokat a vasútépítő brigádokból, amelyek a Volóc fölötti alagutakat, viaduktot építették újjá, és a vasúti síneket állították át a nagyobb orosz nyomtávra. Újra Mocsalovot idézem: „A Volóc–Munkács közötti vasútvonal helyreállítására a 45. és 46. sz. vasúti brigádnak 1944. november 19-én a 2. sz. szolyvai gyűjtőtáborból 5430 hadifoglyot és internáltat adtak át."[38] Arról, hogy milyen állapotban kerültek ezek az emberek vissza Szolyvára, álljanak itt a tények, megint csak Mocsalov jelentéséből: „1944. december 4-én *(tehát két hét múltán – H. L.)* a 46. sz. vasúti brigádból visszaküldtek 594 főt, akik közül 373 fő beteg, 209 rendkívül legyengült, 5 lázas beteg, 25 bélhurutos, 32 rühös, 102 főnek feltörte lábát a lábbeli, 150-en mezítlábasan érkeztek. A brigádban 43-an megfagytak."[39] Mocsalov őrnagy tucatnyi hasonló jelentést küldött Voronov ezredesnek, az NKVD illetékes parancsnok-helyettesének. Az egyik, már januári keltezésű jelentésben rámutatott az okokra is: „... A parancsnoknak a foglyokkal szemben tanúsított felelőtlen magatartása... Nem gondoskodtak a megfelelő körülményekről (rendszerint szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben tartották őket); nem nyújtottak orvosi segítséget, jóllehet a katonai alakulatoknak ezekre a célokra gyógyszereket utaltak ki; a hadifoglyokat nehéz munkára használták; az egyes számú norma szerint kaptak ellátást. (*Ez volt a legalacsonyabb norma, a munkát nem végző foglyok számára szabták meg – H. L.*)"[40] Ha maga Mocsalov ilyennek látta az internáltak helyzetét, el lehet képzelni, mit jelentett ez a valóságban. Igaz, akkor mi csak azt tapasztaltuk, hogy gyarapodott a betegek száma, akik csak akkor mentek a kórházba, ha kényszerítették vagy már vitték őket; egyre sűrűbben közlekedett a szürke ló. Nekünk szerencsénk volt, két nappal azután kerültünk Szolyvára, mikor a vasúti brigádokat már elvitték.

A suszterekre visszatérve: sem új, sem használt lábbeliből származó alapanyaguk nem volt, semmit sem kaptak a főnökségtől. Legfeljebb a halottak lábáról lehúzott bakancsot használhatták, ám azt általában őket megelőzve ellopták a szerencsétlenekről. Gyakori látvány volt a rongyokba burkolt lábú rab, főként hadifogoly, akinek jó lábbelijét már a fogságba eséskor elvették az

[38] *I. m.,* 50.
[39] *Uo.*
[40] *I. m.,* 53.

oroszok. Mindezek ellenére a suszterekénél viszonylag könnyen lehetett rossz lábbelit jobbra cserélni.

Édesapámnak is így sikerült beszerezni számomra a már kopottas civil cipőért cserébe – megtoldva némi szalonnával – egy pár vasalt katonai bakancsot. Hogy a szuszterek honnan szerezték? Mindenesetre nem tisztességes úton. A szanitécek lehúzták a betegek lábáról vagy ellopták tőlük, és átadták nekik, ők aztán kissé kiadjusztálták, s eladták élelemért, dohányért. Néha azt hazudták, hogy valaki ellopta a műhelyből, holott ők adták el. Más esetekben az éhező hadifoglyok egyike-másika kérte a szuszterek közreműködését a cseréhez, egy kis élelem reményében.

A szusztereket kihasználták az orosz katonák is. Eleinte a tisztek, majd a közkatonák is velük javíttatták a lábbelijüket, később pedig a rabolt, magyar keményszárú bokszcsizmákat alakíttatták át roggyant szárú „*harmoskára*".

Hasonló körülmények közt dolgoztak a szabók is, főként az orosz tisztek, altisztek egyenruháját adjusztálva. Mocsalov decemberben a következőket jelentette feletteseinek: „A 2. sz. hadifogoly gyűjtőtábor egyáltalán nem rendelkezik a ruházat javításához szükséges anyaggal és felszereléssel."[41]

Ezért nem javították a foglyok ruházatát. Viszont – némi élelemért, dohányért – a lopott vagy a halottakról maradt katonaköpenyekből civil szabású kabátot kreáltak; pokrócból varrtak mellényt, kesztyűt és „*usankát*".

A 7., 8., 9. és 10. számú laktanyaépületekben hozzánk hasonló civil internáltakat szállásoltak el. A tíz épület külsőleg semmiben sem különbözött egymástól. Mindegyik egyemeletes volt, a belső beosztás már különbözőképpen alakult. Mint említettem, mi a 10. számú épületben kaptunk helyet; négy nap híján négy hónapig éltünk itt. A laktanyaépületek az istállókhoz képest luxusépületeknek számítottak, hiszen ezeken az ajtók és ablakok épségben megmaradtak, be lehetett zárni azokat. Ágy vagy priccs egyikben sem volt, a csempepadlón kellett feküdnünk. A helyiségben hideg, de legalább száraz volt. Itt is jellemző volt a zsúfoltság, különösen eleinte, de többé-kevésbé rendet lehetett tartani. A főként magyar internáltakból álló kontingens összetétele nem változott. Kialakult egy belső rendtartás, főként a tisztaság vonatkozásában. Ha ki is mentünk munkára, ügyeletes mindig maradt a szobában, és oda idegen be nem léphetett. A takarítás az ügyeletesek dolga volt, igaz, a padló feltörléséhez nem volt víz és súrolórongy; egyetlen eszközük a nyírfa seprű volt, amihez fahordáskor lopták be a gallyat, vagy száraz kórót. A lágerben és környékén adódó munkákat (fa- és vízhordás, sepregetés, hó

[41] *I. m.,* 80.

eltakarítás, istállótakarítás, sírásás és elhantolás) általában az említett négy épület lakói, vagyis a civil internáltak végezték; a munkáért jobb koszt járt volna nekik, de mindvégig maradt az 1-es norma szerinti fejadag.

Az istállók sötét világa

Az istállók (összesen tíz) a tágas gyakorlótér laktanyákkal szembeni oldalán álltak. Valamikor a hegyivadászok málháit szállító öszvéreket tartották bennük. Kb. 30-40 méter hosszú, 8-10 méter széles, cseréppel fedett épületek voltak, bennük középen betonozott út, annak két oldalán barázdaszerű bemélyedés a húgy elvezetésére, attól mindkét oldalon hídlás vastag deszkákból. A falakon szénáztató rácsok, alattuk vályúk. Az épületek mindkét végén széles és magas, kétszárnyú kapu.

Az istállókban – a laktanyaépületektől eltérően – különös világ uralkodott. Nem túlzás: mindegyikükben gyakran ezernél is több ember zsúfolódott össze, főként hadifoglyok. A tömeg, óriási káoszt okozva, éjjel-nappal mozgásban volt, a moraj soha nem szűnt meg. Sötétség és bűz honolt bennük, az ajtót egy percre sem lehetett bezárni, kivéve a hátsót, mivel azt erősen beszegezték (a közelében húzódott a szögesdrótkerítés). A hasmenésben szenvedő foglyok százával jöttek-mentek, az erősebbek elfoglalták az ajtótól távolabbi, szárazabb helyeket, s könyörtelenül kiverték maguk közül a gyengéket, a betegeket, akik az ajtóhoz közeli nedves és hideg helyekre kerültek; még itteni nyomorúságos helyüket is elfoglalták mások, amíg kimentek a latrinára. Mit tehettek az ilyen szerencsétlenek? Ők is elfoglalták szerencsétlenek helyét. Lett is civakodás, néha verekedés. A gyengébbek a betonra szorultak, mellettük megfagyott vizelet csillogott a barázdában.

Sok legyengült fogoly nem bírt kimenni a latrinára, benn, az ajtó közelében vagy a helyiség közepén végezte el a szükségét; az ürüléket széttaposták és széthordták. Takarításról itt szó sem lehetett, illetve az oroszok úgy oldották meg, hogy ideiglenesen kiürítették az istállót, lakóit más épületbe, a többi fogolyhoz zsúfolva. Aztán egy éjszakára kinyitották mindkét kaput, szellőztetni. Reggelre megfagyott minden, hiába sepregettük nyírfa seprűvel a padlót, az bizony nem lett tisztább. Olykor-olykor akadt kevés klóros víz, azzal locsoltuk a temérdek mocskot. Mindezek után egy éjszakára bezárták a kapukat, majd reggel visszaterelték a foglyokat. Kezdődött minden elölről.

Mint említettem, az istállók valamelyikében magam is gyakran kerestem és találtam menedéket a rendészek elől, mikor munkára hajtottak a hidegben, vagy amikor a szállásunkat naphosszat szellőztették. Ide rejtőztünk akkor is, amikor várható volt, hogy minket szintén besorolnak a januári hóviharban Szambor felé indított menetoszlopba. A főnökség ugyanis sohasem tudta, kik és hányan vannak egy-egy istállóban; a hatalmas tömegben egyszerűen lehetetlen volt elvégezni az összeírást. Próbálkoztak ezzel a rendészek, de hamar feladták: nem tudtak mit kezdeni a sok éhes, didergő hadifogollyal, akiknek már minden mindegy volt. A halál éppúgy megváltásnak tűnt számukra, mint a betonpadlón agonizáló legyengülteknek, betegeknek. Minden reggel tucatjával hordták ki a halottaikat. Létszámellenőrzéskor legfeljebb a foglyok fele tudott kívánszorogni, a többieknek jártányi erejük sem maradt, százával hevertek a padlón a másnapi hullajelöltek. Az istállók lakóinak egészségesebbjei igyekeztek minél hamarabb bekerülni a menetoszlopba, csakhogy kiszabaduljanak ebből a pokolból.

Ma is jól emlékszem a láger legkisebb épületére, az egykor Szent Imre nevére felszentelt kicsinyke kápolnára. Parányi sziget volt az embertelenség és istentelenség háborgó tengerében. A mi érkezésünkkor már csupaszon állt, megfosztva díszeitől, de ritkán volt üresen; legtöbbször három-négy fogoly (több nem is fért volna el) térdelt benne, hol a szél ellen kerestek mellette menedéket. Megérkezésünk után pár nappal vésett és karcolt szentképek jelentek meg a falain. A rendészek hiába vakarták le azokat, újabbak jelentek meg.

A kápolna kapcsán egy (tragi)komikus eset is eszembe jut. Az egyik vastag nyakú kálvinista ugyanis olykor túl sokáig térdelt és imádkozott a kápolna hideg padlóján. Rájöttünk: azért buzgólkodik, hogy ne zavarják ki fát hordani. A rendészek ugyanis békén hagyták a kápolnában imádkozókat. Később a földink szemére vetettük, hogy amíg ő alakoskodott, a testvérbátyját aznap kétszer hajtották ki fáért, őmiatta.

E fejezet végén szólok kissé részletesebben arról, hányan is voltunk mi, beneiek a szolyvai lágerben.

Ahogy azt már 1989-ben (amikor megtört a jég, s egyáltalán beszélni lehetett a nyilvánosság előtt is az elhurcolásokról) összeszámoltuk, falunkból 141 férfit vittek el. Az első éjszakát a fogadó zónában töltöttük, másnap hajnalban 65 falunkbelit tovább hajtottak Szambor felé; hetvenhatan maradtunk. Látva a borzalmas helyzetet, már az első napokban megkezdődött a menekülés a biztos halál elől. Három, mindössze tizennyolc éves társunknak óriási szerencséje volt: testalkatuk, gyenge fizikumuk okán hazaengedték

őket. Később elengedtek egy epilepsziást, egy tüdőbeteget, egy púposat, valamint más betegségben szenvedőket, összesen 11 embert. A lágerben folyt a toborzás különböző hadseregekbe. Dálnoki Miklós Béla hadseregébe csak a volt tiszteket és altiszteket vették be, az egyetlen kivétel egy tanító volt. Mivel a zord télidőben gyalogosan hajtották őket Debrecenbe, az utóbbi jobbnak látta, ha megszökik. Hazament, ahol a kutya sem ugatta meg. A csehszlovák hadseregbe három földink jelentkezett. Mindegyikük neve szlávosan hangzott, kissé gagyogtak is a csehek nyelvén, lévén egykori katonái a csehszlovák hadseregnek. Ezúttal ők is otthon kötöttek ki, mert állítólag a szovjetek megtiltották, hogy Kárpát–Ukrajna területéről embereket toborozzanak a cseh hadseregbe. Más vélemények szerint viszont lefizették a tiszteket, megraktak számukra egy autót borral az elmenekült vitézek pincéiből.

Legzajosabb a szovjet hadseregbe történő toborzás volt. A ruszin nemzetiségű foglyok érdekes módon nemigen tülekedtek, így a magyar internáltak közt folyt az agymosás. A görögkatolikus vallású magyarokat külön előadáson győzködték, hogy ők a vallásukat tekintve elmagyarosított ruszinok, tehát ott a helyük a fasiszta magyarok ellen harcolók táborában. Betaníttatták velük az *Otcsenás*t (Miatyánkot) ószláv nyelven. Ezt kellett elmondaniuk a sorozóbizottság komisszárjai előtt, s már fel is vették őket az „üdvhadseregbe". A mi csoportunkban viták folytak. Az egyik oldal azzal érvelt, hogy a lágerben a halál vár ránk (akkor már valóban volt néhány halottunk), a fronton pedig van esély arra, hogy élve hazakerülnek. A másik oldal a szemükre vetette, hogy elárulták nemzetüket, családjukat, magyar véreik ellen fognak harcolni. Végül is hat földink vette magára a szovjet hadsereg egyenruháját. Egyik fiatal barátunk édesanyja megőrült, amikor megtudta, hogy a fia szovjet katona lett. A hat önkéntes közül egyetlen egy tért haza – a többiről soha semmiféle értesítést nem kaptak a hozzátartozók. Kárpótlásról szó sem lehetett. 1945 januárjában a beneiek közül hazaengedtek kilenc foglyot, a 45 éven felülieket, köztük édesapámat, egy magát szlováknak valló férfit, egy cigányt és a már említett kommunista rendészt. Márciusra harmincketten maradtunk, ennyien indulunk Szanokba.

A szolyvai pokol végnapjai

1945 márciusának elejére a szolyvai lágerben – a korábbi állapotokhoz viszonyítva – kevés fogoly maradt. Több ezer embert elhajtottak Szamborba, a központi lágerbe. A Kárpátokon keresztül megindult a széles nyomtávú vasúti forgalom, ami lehetővé tette a beteg foglyok elszállítását is a katonai

és lágeri kórházból. Ezek a fejlemények nagyon elkeserítettek bennünket, hiszen abban reménykedtünk, hogy minket már hazaengednek. Rá kellett döbbennünk: ha a betegeket sem engedték el, mi, az „egészségesek" még kevésbé számíthatunk a szabadulásra.

Utolsó két hetünk a lágerben javarészt az erősen bűzlő tömegsírok beföldelésével telt el. Nem sokra haladtunk, mert éjjelente még fagyott, s dél lett, mire kissé felengedett a föld; estig mindössze pár óra hosszat dolgozhattunk. Közben újabb menetoszlopot készítettek elő az induláshoz, s legfőbb gondom az volt, hogy abból mindenáron kimaradjak. Balga módon azt reméltem, több menet már nem lesz, és aki itt marad, hazaengedik. Az oroszok biztattak is. Ezt tették két éven keresztül: „*Szkoro domoj*!" (Hamar hazamentek!) Végül is sikerült kimaradnom, de haza nem engedtek. Sőt, a helyzetünk bizonyos mértékben rosszabbodott, hiszen kevesebben voltunk, munka meg annál több. Jobban hajtottak bennünket. A sírok beföldelése mellett a gyakorlótér eltakarítása okozott nagy gondot. Itt a tél folyamán sok ezer fogoly végezte el a szükségét, hiszen létszámellenőrzés közben senkit nem engedtek ki a sorból a latrinára. A temérdek ürüléket széttaposták, a hó beverte, megfagyott, nem csináltak belőle gondot. Akkor kezdődött a baj, mikor olvadni kezdett a hó, és egyre több mocsok került a felszínre, járványos megbetegedéssel fenyegetve. Feltételezésem szerint éppen az újabb járvány veszélyétől való félelem lehetett az oka a szolyvai gyűjtőtábor felszámolásának. Nyírfa seprűkkel terelgettük a büdös habarékot a befagyott lefolyók és a latrinák felé, de nem győztük; maradt abból a mi távozásunk után is.

Minden jel arra mutatott, hogy indulás lesz. Az írnokok megerősítették: mindenki megy, kiskapu a maradáshoz nincs. Felfigyeltünk arra, hogy az őrség is mintha készülne valahová. Végül azt is hallottuk, hogy a menetoszlop számára már élelmet vételeztek. Korábban erről sosem volt tudomásunk.

Összeírták az egész csoportot. Nem tehettünk mást, belenyugodtunk a továbbindulásba. A tény, miszerint kikerülünk ebből a pokolból, még vigasztalónak is tűnt. Ráadásul tudtuk, hogy jön a tavasz, majd a nyár, tehát akárhová visznek, nem a télbe megyünk.

Átkelés a Duklai-hágón

1945. március 18-án, vasárnap indítottak útnak bennünket. A város szélén egy pillanatra láttam édesapámat, sikerült bedobnia a sorba egy kis hazait. Végtelenül jólesett, hogy láthattam. Új erőt adott. Sokáig úgy éreztem, mint-

ha éppúgy velem együtt menetelne, mint egykor Szolyva felé. Nem egyedül volt, vele jött a szomszédunk is, akinek a fia mellettem lépkedett a sorban, ő is kapott csomagot. Nagyon jókor jött az utánpótlás-eleség, még a vagonban is majszolgattuk.

Polenánál eltérítettek Perecseny felé. Ebből arra következtettünk, hogy nem Szamborba visznek, hiszen oda Vereckén keresztül visz az út. Még az a verzió is felvillant bennünk, hogy talán a perecsenyi lágerbe visznek át, nem a Kárpátokon túlra. Aztán magunk mögött hagytuk Perecsenyt is, megállás nem volt, legfeljebb éjszakára. Utunk a Duklai-hágón keresztül vezetett.

Ha manapság arra járnék, talán lenyűgözne a romantikus táj szépsége. Akkor azonban, nagy költőnk szavaival élve, csak csodáltuk, ámde nem szerettük. Számunkra, síkvidékieknek érdekes látvány volt a számtalan völgy és orom. A déli oldalakon olvadt a hó, az északiakon még látszottak a nagy hófúvások nyomai, a patak sem vetette le jégpáncélját. Éjjel még fagyott, nappalra az út térdig érő jeges kásává változott.

Közvetlenül a hágón szereztem sokadik, egész életre szóló kellemetlen élményemet. Reggel az őrök kirendeltek néhány ruszin parasztot, hogy apró termetű, borzasan hosszú szőrű lovak vontatta szánjaikon a tartalék élelmet szállítsák a menetoszlop után. A reggeli órákban nem is volt fennakadás, amikor azonban olvadni kezdett a jég, dió nagyságú lucskos kása lett belőle, amelyben a szánok elsüllyedtek, a lovak pedig megálltak. Gazdáik hiába biztatták, a szalmán telelt gebék nem mozdultak. Az oroszok a ruszinokat és a lovakat szidták, majd verték ezeket is, amazokat is, eredménytelenül. Még ha neki is próbált lódulni néhány szerencsétlen pára, pár méter után sorra kidőltek. Meglehet, az oroszok féktelen ordítozása is közrejátszott ebben, amitől a lovak megijedtek. Gazdáik sohasem kiabáltak rájuk ilyen hangosan.

A kísérő fegyveresek – muszka leleményességgel – kitalálták, hogy mi, foglyok vigyük a lovakat. Elkaptak néhány embert, köztük engem is, a ló hasa alatt átvetettek egy katonaköpenyt, amit mindkét oldalon egy-egy fogoly emelve tartott, így vittük előre a „paripákat". Amíg emeltük, hajlandók is voltak menni, de mihelyt lazítottunk kissé, abban a percben eldőltek, hol az egyikünkre, hol a másikunkra. Leírhatatlanul keserves ember- és állatkínzás volt ez. Ráadásul az őrök folyton hajkurásztak, nehogy lemaradjunk a menetoszloptól. Hiába: estig bizony messze lemaradtunk, annak ellenére, hogy a hágó északi oldalán már kora este felfagyott, a lovak könnyebben lépkedtek, a támogatásról viszont nem voltak hajlandók „lemondani".

Öreg éjszaka volt már, mire bevánszorogtunk a szállásunkra. Vacsorát nem kaptunk, helyünk is szűkösen akadt. Holtfáradtan, kívül-belül vizesen, nagy nehezen találtam magamnak parányi helyet a zsúptető poros-pókhálós zugolyában. Száraz hely volt, de ülni alacsony, feküdni rövid. Szó szerint csak kuporogni tudtam, el is zsibbadt hamar a lábam. Kirugdostam a szalmatetőn egy lyukat és kidugtam rajta. Egyszer csak odalenn ordítani kezdtek az őrök, és a levegőbe lőttek. Rájöttem, hogy miattam van a kalamajka: azt hitték, szökni akarok. Behúztam a lábam és hamarosan eltűntem onnan. Ezt jól tettem, mert jöttek az oroszok lámpával, és faggatták a fekvőket, ki csinálta a nyílást. Választ nem kaptak, én visszamentem a helyemre. Még hallottam, amint egymást váltották fel az őrök, aztán elaludtam. Reggel, még sötétben arra ébredtem, hogy a lábam kinn van a tetőn. Alig tudtam ráállni. A nadrág csonttá fagyott rajta, ázott bakancsom is kőkeményre dermedt. Úgy éreztem, mintha nem is lenne lábam; könnyű volt a járás, de botladoztam a fagyott bakancsban. Órák múlva kezdtem egyáltalán érezni a lábamat, egyre fájóbban.

A hágóval kapcsolatos másik élményem nem a tájhoz, hanem az ott látható háborús nyomokhoz fűződik. Az olvadó hó alól sorra bukkantak elő a német Tigris és Ferdinánd, az orosz T-34-es harckocsik, egyik az oldalára fordulva, a másik teljesen hanyatt heverve, egyik kiégve, a másik szétnyílva, mint a hájas tészta. Még hóval félig telt hatalmas bombatölcsérek, a lövészárkok szélén lőszer ládaszámra, felfordult autók, szekerek, ágyúk. Német és orosz katonák hullái, leírhatatlan pózokba dermedve. Elgondoltam: mi lehetett itt, amikor dörögtek a fegyverek? (Később tudtuk meg, hogy a Duklai-hágón Svoboda generális csehszlovák hadserege vívta csatáját, amelynek kötelékében harcoltak azok a kárpátaljai ruszin önkéntesek, akik 1939-1941-ben a kommunista agitáció hatására átszöktek a Szovjetunióba. Mint feltételezett kémeket, ott elítélték és Szibériába száműzték, 1943-ban viszont onnan szedték össze őket a cseh hadseregbe.)

Megdöbbentett, mélységesen lesújtott a háború nyomainak látványa. Azon töprengtem, hogy mindezt emberek találták ki és vitték végbe. Emberek miatt pusztultak el emberek milliói, és – meditáltam szomorúan – ma is milliók szenvednek, mint mi is.

Amikor felértünk a hágó tetejére és mögöttünk maradt a szülőföld, a haza, majd megszakadt a szívem. Nem tudtam másra gondolni: ki tudja, meglátjuk-e még valaha, milyen lesz, kié lesz, ha egyszer talán mégis hazasegít bennünket az Isten?

Hosszas merengésre, gondolkodásra azonban nem volt idő. Az őr veszettül ordított, káromkodott mellettem, már kétszer is bordáimra sújtott a puskatussal. Nehezen lélegeztem, szúrt az oldalam. Erőmön felül cipeltem, húztam-vonszoltam hegynek felfelé a borzas, büdös gőzzel párolgó mokány lovat. Minél jobban elfáradtam, annál inkább rám nehezedett az átkozott gebe. Szememet marta az izzadság, megtörülni nem tudtam, hisz foglalt volt mindkét kezem. Körös-körül ezernyi erecske csörgedezett, lábam alatt tocsogott a híg jégkása, de inni nem adtak, a nyelvem beragadt, az ajkam kicserepesedett. Mindez nem számított, nem volt megállás, állandósult az ordítozás: *„Davaj! Davaj! Joptvojumaty!"*

Pénteki nap volt, Krisztus szenvedéseire gondoltam...

Vasárnap begyalogoltunk Szánokba.

A szanoki pokolban

Alkonyatkor érkeztünk meg. A Szan folyó két partján fekvő városkából nem sokat láttunk. Másnap néztünk jobban körül. A láger udvaráról látszottak a felrobbantott híd lábai, a túlsó parton a vasútállomás romjai, s általában a romos épületek, ameddig a szem ellátott.

A láger a folyó fölötti kisebb emelkedésen feküdt. Állítólag még a németek építették. Kéttucatnyi földszintes és emeletes, egykor fehérre meszelt fabarakk. Itt is kettős szögesdrótkerítés futott körbe, közöttük gereblyézett földsáv, azon belül méternyi magasságú hurkák, szintén szögesdrótból. Meghatározott távolságokon belül őrtornyok álltak géppisztolyos őrökkel, fényszórókkal.

A barakkok közötti térségeket hatalmas, borzalmas látványt keltő pocsolya borította, kikerülni sehol sem lehetett. Lábbelink állandóan sáros-büdös volt, megtisztítani és megszárítani nem tudtuk. A pocsolyát a rabok behordták az épületekbe, még a padlásra is. Ha aludni akartunk, abba kellett belefeküdnünk.

A hosszú menetelés után azt reméltük, a lágerben majd kipihenjük magunkat. Nem így történt. Az átvételi létszámellenőrzés a teljes besötétedésig elhúzódott, aztán vacsora nélkül szétengedtek bennünket; a napi élelmet egyszerre, még reggel kiosztották. Szerencsére akadtak szolyvai ismerősök, akik egy-két héttel korábban érkeztek ide. Nagy nehezen találtunk egy üresnek látszó padlást, de az is tele volt emberi ürülékkel. A sötétben úgy-ahogy kitakarítottuk és lefeküdtünk. Nem érkeztünk elaludni, máris ránk tört egy

lengyel-ukrán-orosz nyelven ordítozó társaság. Gátlástalanul kizavartak bennünket, még veréssel is megfenyegettek. A fél éjszakát kereséssel töltöttük: több helyen egyszerűen kivertek, végül egy koszos kamrafélében ülve vártuk meg a reggelt, amely hamar eljött, még sötétben, hiszen itt is moszkvai idő szerint hat órakor volt az ébresztő.

Miközben a pocsolyában felsorakoztattak létszámellenőrzésre, minket, újoncokat többször is más helyre állítottak be. Számlálás után kezdődött a reggeli étkeztetés. Mint említettem, az egész napi élelmet egyszerre adták ki. Kaptunk fejenként 40 dekagrammnak mondott csirizes, keserű feketekenyeret és félliternyi zavaros moslékot, eddig számunkra ismeretlen szagú zsiradékkal, amelynek csak a szagát érzékeltük az ételen. Muszáj volt megenni, mert a hazai már elfogyott, és itt már nem számíthattunk csomagra otthonról. A szomjúság is gyötört bennünket, vízvezeték ugyanis a lágerben nem volt. A kerítés közelében, jókora árok-féle mélyedésben zavaros hólé folyt, kényszerűségből azt ittuk. Az eredmény: sokan hasmenést kaptak tőle.

Mindjárt másnap fürdőbe kellett sorakoznunk. Régi társaink arra igyekeztek rábeszélni, hogy szökjünk meg a sorból. Ennek több oka is volt. Egyrészt sok időbe telt, amíg sor került a csoportra. Jóelőre le kellett vetkőzni, a ruházatot csomóba kötni, és meztelenül várni a fürdésre, amihez koszos teknőben itt is pár liter vizet adtak csupán. Aztán ismét meztelenül várni ruházatunkra a fertőtlenítőből, ahol még több lett benne a tetű. Megjegyzem, mi addig a tetűt még nem ismertük, pontosabban: nem hagytuk magunkat eltetvesedni. Itt más volt a helyzet. Ha valaki rosszul kötötte össze a ruházatát, el is búcsúzhatott tőle, mert nem kapta vissza. Arra is volt példa, hogy némely élelmesebb fogoly meztelenre vetkőzve beférkőzött a várakozók közé, és egy jobb kinézetű ruházat-batyura rámondta, hogy az övé. A valódi tulajdonosa hiába kiabált, tiltakozott, senki nem sietett a segítségére. Az így megszerzett ruházatot egy óra múlva már áruba bocsátották a *zsulikok*[42]. Ezzel a fogalommal – *zsulik* – itt találkoztam először. Volt alkalmam látni, amint fényes nappal az utcán elveszik a civilek kabátját, pokrócát, sapkáját. Bandákba tömörültek, a rendészek tehetetlenek voltak velük szemben, vagy éppen összejátszottak velük. A *zsulikok* az átlagnál jobb ruhákban jártak, jó kondícióban voltak, hasonlítottak a manapság látható kopaszokra. Féltem tőlük, főleg attól, hogy elveszik a pokrócomat és a kabátomat. Igyekeztünk csoportosan járni, összetartani, kerülni őket.

[42] zsebtolvajok

A létszámellenőrzés és az étkezés után különböző munkák tartoztak a napirendhez: takarítás a helyiségekben, az udvaron, vízhordás az említett árokból a konyhára és a fürdőbe, valamint a fahordás. Ez utóbbi külön is megérdemel néhány szót. Szolyván a fahordás tűrhető munka volt, jó időben szinte kisebb kirándulásnak számított. A rab saját maga választotta ki az ölfahasábot, erejéhez mérten. Itt kétméteres rönköket kényszerítettek két fogoly vállára, tekintet nélkül azok fizikai állapotára. Az út is meredek volt, az őrök különösen könyörtelenek voltak, mivel pár nappal azelőtt megszökött egy rab. Csaknem futva kellett megtenni az utat, és ha valaki elesett, addig verték, amíg fel nem állt.

Sok fogoly legyengült, különösen a hadifoglyok közt, akik még ősszel estek fogságba, s itt húzták ki a telet, nehogy a tél közepén Szibériába kerüljenek. A lágerkórház külön zónában, több barakkban működött. Sok fogoly meghalt itt is, de nem feltétlenül a szemünk láttára, mint Szolyván: a szanitécek éjjel hordták ki a hullákat az erdőben ásott tömegsírokba.

Kik voltak Szánokban? Szolyváról három csoportban több mint hatezer magyar és sváb internált, valamint német és magyar hadifogoly érkezett ide. Azelőtt is voltak itt hadifoglyok: lengyelországi svábok, ukrán nacionalisták, olaszok, franciák, zsidók stb. (Egy Iszovics nevű pesti zsidó a mi csoportunkhoz csapódott, róla később még szólok.) Szerencsére mi csak öt napot töltöttünk a szanoki lágerben, így nem kerültünk közelebbi kapcsolatba ezekkel a nációkkal. Időtálló emlékeink talán csak a nyugat–ukrajnai vegyes társaságról maradtak, akik közt akadtak egykori katonák a fasiszta Vlaszov-hadseregből, az ukrán nacionalista hadsereg lövészei, sokrétű politikai söpredék; arrogáns, összeférhetetlen népség volt ez, még önmaguk közt is ellenségeskedtek.

Szanoki raboskodásunk ötödik napján úgy tűnt, ránk mosolygott a szabadulás reménye. A benei csoport egy részét reggel kihajtották az erdőre fáért, köztük engem is. Visszajövet, amikor beléptünk a kapun, már tekintélyes hosszúságú ötös sor állt, köztük a mi benei társaink. Kiabálták, hogy menjünk mi is azonnal sorakozni. Nekünk se kellett több: nem vittük a fát a fürdőig, ledobáltuk az egyik barakk háta mögött, és futottunk a sorba, sikeresen beilleszkedtünk a mieink mellé. Egyetlen benei sem maradt Szánokon. Mert valóban menetoszlop készült. Megjelentek a kísérő őrök, új, nyári egyenruhában. Elzavarták a bámészkodókat, rendezték a sorokat, hosszasan számolgattak, végül a hosszú menetoszlop kivonult a kapun. Újabb őrök csatlakoztak hozzá, és ami rögtön feltűnt: néhány kutya is. Ilyet korábban nem tapasztaltunk.

Többórás erőltetett menet következett a Szan folyó mentén, előbb a folyás irányában lefelé, a túlsó oldalon pedig felfelé. A lágerből már előző nap láttuk a vasútállomáson álló hosszú szerelvényt. Oda hajtottak bennünket, de mivel a közúti híd romokban hevert, kb. tíz kilométert kellett kerülnünk a vasúti híd felé, mégpedig úttalan utakon, a part menti fűzfabokrok és ligetek közt. Eszményi hely volt a szökésre. Éppen ezért siettették az őrök káromkodva, ütlegeléssel a kimerült rabokat.

A szökés meg is történt, de nem a füzesben, hanem fenn a magas hídon. A sínpár közötti deszkapallón egyesével, futva kellett áthaladnunk, és egy német katonai egyenruhás fogoly a híd közepén levetette magát a mélyben hömpölygő folyóba. Mi akkor már a túlsó parton voltunk, onnan figyeltünk fel a lövöldözésre, s látni véltük, amint a vízből valami egy pillanatra felbukkan, majd eltűnik. Megrázó látvány volt. Nem tudhattuk: szerencsétlen sorstársunk valóban a szabadulást látta esztelen tettében, vagy a biztos halált kereste a jeges vízben? A meglepett őrök mindenesetre utána engedtek néhány sorozatot, aztán még gyorsabb iramot diktáltak számunkra. Ekkor már több mint egy hete múlt, hogy megfagyott a lábam, s azóta nem volt alkalom levetni a bakancsomat; a nedves-sáros lábbelibe beledagadt a beteg láb, minden lépésnél fájdalmasan tüzelt, nyilallt. Nem győztem kivárni, hogy bekerüljek a bedrótozott ablakú vagonba, ahol végre – reméltem – kipihenhetem magamat.

Utazás a bizonytalanba

A szerelvényt mindkét oldalról újabb őrök vették körül, újabb kutyákkal. Ott álltunk egymásba karolva – ahogy az egész utat megtettük –, így számláltak meg bennünket elölről hátrafelé, majd fordítva. Végül csoportonként behajtottak a vagonokba.

A tehervagon „berendezése" a szokásos volt: az ablakokon szögesdrót-rácsozat, rajtuk a belső fém nyílászáró bezárva, az ajtótól két oldalra, középmagasságban deszkából ácsolt fekvőhelyek, emeletszerűen elrendezve; lenn, az ajtó mellett bádogból kialakított csatorna-szerűség az ürülék kivezetésére, ám annyira szűk keresztmetszetű, hogy a rázkódás miatt, félig guggoló helyzetben igen nehéz volt „beletalálni". A mi vagonunk talán még a cári időkből származhatott, menet közben igencsak rázkódott, a kerekei nyikorogtak. Attól féltünk, valamelyik kanyarban felborul velünk.

Nekünk, beneieknek a beszállásnál nagy szerencsénk volt: egy újabb csoport élére kerültünk, elsőkként jutottunk be a vagonba. Valaki közülünk

elkiáltotta magát: „Felülre, emberek!", mire mindannyian, egymást segítve felkapaszkodtunk a felső fekvőhelyekre. Ott tisztább volt a hely, melegebb is, és nem járt keresztül rajtunk senki, ráadásul le tudtuk engedni az ablakot záró fémlemezt, és a szögesdrótrácsozaton át kinézhettünk a szabadba; igaz, ez némi veszéllyel járt, mert lakott területen, vasúti átjárókon haladva a civilek nem csupán bekiabáltak („Fasiszt! Hitler kaput!"), hanem sárral és kővel is megdobáltak.

A mi vagonunkba 94 foglyot szuszakoltak be. Rajtunk, civileken kívül akadt néhány magyar és német hadifogoly is. Az első éjszakán nem sokat haladt a szerelvény, de kit érdekelt: annál inkább kipihentük magunkat, végre száraz helyen, ahol kinyújthattuk a lábunkat, legalábbis mi odafenn, mert alattunk bizony szorosabban voltak, különösen az ajtók közelében okozott kellemetlenséget a huzat és a WC-cső.

Másnap reggel Iszovics, a volt zsidó munkaszolgálatos, mint egyetlen „antifasiszta", önhatalmúlag kinevezte magát vagonparancsnoknak. Kiválasztotta segédeit is, majd velük külön helyet foglalt el a felső polcon, másokat lezavarva onnan. „Avató" beszédében feltétlen engedelmességet követelt, fenyegetőzve, hogy gondja lesz ránk: „Pesti strigó vagyok, hogy tudjátok, piszkos fasiszta magyarok. Csak érjünk a tetthelyre, úgy megdolgoztatlak benneteket, hogy vért fogtok vizelni!" Mindezt megtoldotta a jutasi altisztektől eltanult cifra káromkodásokkal. A fenyegetés azonban nagyjából csak hang maradt, mert Iszovics nem mert szembeszállni a túlnyomó többségben lévő magyarokkal; a kajából is csupán annyit kapott, mint a többi fogoly, egyszóval ő is éhezett és szomjazott.

Két-három naponként kaptunk enni, főleg sárfekete árpakenyérből készült kétszersültet, ami keserű, dohos és többnyire penészes volt. Romlott, mállófélben levő sós halat talán háromszor kaptunk az úton, kenyér nélkül. Vizet szintén ritkán adtak, két-három vödörrel 94 emberre; ha a szerelvény sokáig vesztegelt valamilyen vizesárok közelében, esetleg megduplázták a vízadagot. Emlékszem, Baku mellett annyira olajos vizet kaptunk, hogy nem tudtuk meginni.

Jómagam az éhezés és a szomjúság mellett más bajjal is küszködtem. Mint említettem, a Duklai-hágón megfagyott a lábam. Nyolc nap telt el azóta, a bakancsot lehúzni nem volt alkalom, pedig a fagyás helye igencsak fájt és viszketett. Társaim azzal vigasztaltak, hogy a viszketés a gyógyulás jele. A vagonban már az első reggelen, keserves kínok közt levetettem a bakancsomat, s rémülten láttam, a kapcával együtt több helyen lejött a bőr is, annak nyomán

pedig sárgán levedzett a genny. Az egyik fogolytársam rántásért cserébe adott síkport, jobb híján azzal szórtam be. Egész úton szárítgattam a lábamat, éjjel a kabátommal betakarva, nappal takaratlanul. A nappalok már melegek voltak.

A rántást, amit a síkporért adtam, édesanyám küldte még Szolyvára, azon kívül volt még kevés zsírban pirított tarhonyám, pár maréknyi házi készítésű árpakávé és néhány deka só; ezeket szopogattam, amikor nagyon éhes voltam, a kínzó szomjúság miatt pedig az ujjam hegyén nyaltam egy kis sót. Az árpakávét elosztottam falubelijeim közt, akik Szánokban elkapták a hasmenést a szennyes hólétől. Az utazás végéig minden hazai eleség elfogyott, csak az üres tarisznya maradt meg, mely kalandos hányattatásaim során haláig elkísért.

Naphosszat néztünk kifelé az ablakon. Rengeteg lerombolt falut és várost, hidat és vasutat láttunk, a mezőkön még ott hevertek a szétlőtt haditechnika roncsai. Minket azonban az a kérdés foglalkoztatott, hogy vajon hová visznek. „Csak nehogy Szibériába!" – fohászkodtunk gondolatban. Reményeink napról-napra vaskosodtak, hisz a szerelvény makacsul dél-délkeleti irányba tartott, alkalmanként huzamosabb ideig vesztegelve. Áthaladtunk Ukrajna déli részén, Don-Rosztovon, és egy hajnalban megcsillant mellettünk a Kaszpi-tenger. Innen délnek fordult a vonat, nem sokkal azután feltűntek a Kaukázus hegyvonulatai. Ezen a vidéken már tavasz volt, nem látszottak a háború nyomai, buján zöldellő tájakon haladtunk át. Végül, bő kétheti vonatozás után megláttuk a Fekete-tengert. Megkönnyebbülten sóhajtottunk fel, annak örömére, hogy nem Szibériába kerültünk. A félelem kisördöge azonban továbbra is ott motoszkált a gondolatainkban, azt sugallva, hogy innen bármikor és könnyen átvihetnek oda.

A mi vagonunkban a fent leírtakon kívül nem történt semmi különös. Feltehetően azért, mert a magyarok voltak többségben benne, és igyekeztünk békésen szót érteni egymással. Az étel és a víz szétosztásakor előfordultak ugyan kisebb súrlódások, de azzal vigasztaltuk magunkat, hogy a keveset az Isten se tudja igazságosan elosztani. Az állandó fekvés, a kimerítő rázkódás, a hosszú veszteglések, a kényszerű összezártság természetesen mind-mind fárasztó volt.

A Fekete-tenger partján

Ha jól emlékszem, 14 napi utazás után, Grúziát átszelve érkeztünk meg Ocsamcsirába. Ez a kisváros akkor – a Grúz Köztársaság kötelékében – az Ábház Autonóm Köztársasághoz tartozott. A Fekete-tengertől mindössze néhány kilométerre feküdt, a Szocsival azonos partszakaszon.

Örömmel és reménykedve szálltunk ki a vagonból: vége az éhezésnek és a szomjazásnak, ráadásul meleg éghajlatú vidékre kerültünk. Olyan gyengék voltunk, mint az őszi legyek. Kiszáradva, legyengülve, lesoványodva, borostásan kászálódtunk ki a szerelvényből, sok embert kézen fogva kellett lesegíteni a magasan álló vagonból a földre. A szerelvény összes utasát leszállították, közülük nyolcszázat leszámoltak, a többit visszaterelték a vagonokba és továbbvitték. Ekkor két emberünk elszakadt tőlünk, másutt sorakoztak.

A városi közfürdőbe vezettek bennünket. A betegeket kézen vittük. A fürdőben – nagy ámulatunkra – fateknőben ugyan, de több vizet adtak, sőt, repetázni is lehetett, ráadásul kaptunk fél gyufásdoboznyi nagyságú, szurokfekete színű szappant is. Törülköző ugyan nem volt, de a melegben hamar megszáradtunk, amíg ruházatunkra vártunk a fertőtlenítőből. Tény, hogy az itteni fertőtlenítőben komoly munkát végeztek: pakurával fűtöttek, alaposan átforrósították a ruháinkat. Talán mondanom se kellene, hogy a fürdő nagyon jólesett számomra, hiszen utoljára öt hónappal azelőtt fürödtem, még otthon. A helyi borbélyok emberségesen, érzéssel nyírtak és borotváltak meg bennünket, a szőrzetet nem bántották. Ami pedig a legörvendetesebb és legemlékezetesebb volt: a foglyok végre tiszta ivóvizet kaptak, és annyit ihattak belőle, amennyi jólesett.

Az itteni konvoj fiatal sorkatonákból állt, talán még tizennyolc évesek sem voltak. NKVD-s sapkában, hosszú köpenyben jártak, amelyben néha hasra estek a nagy igyekezetben; ugyancsak hosszú lábszártekerőjük szintén a legváratlanabb pillanatban bomlott ki és csavarodott le, akadályozva őket a mozgásban. Ezek a katonák a kaukázusi hegylakó nép fiai voltak, orosz nyelven legfeljebb a parancsszavakat értették meg. Annál inkább értettek a káromkodáshoz és a verekedéshez – a legkisebb semmiségért is ütöttek. Hosszú szuronnyal ellátott, még a cári időből származó puskájukat a kezükben hordták, mert ha vállra vették, a földig ért. Ottlétünk egész ideje alatt egyszer sem tudtunk beszédbe elegyedni velük.

A láger egy mocsaras síkságon feküdt, patakokkal övezve. Itt is volt szögesdrótkerítés és négy őrtorony, fényszórókkal. A szerelvényről leszállított nyolcszáz foglyot két hatalmas, hodályszerű barakkban helyezték el, amelyekben ötszintes priccsek voltak. Az egészségügyi épület külön állt, a konyha és az étkezde, de még a latrina is deszkával volt körülkerítve.

A legértékesebb számunkra az a vascső volt, amely a lágerudvar közepén állt, és éjjel-nappal kristálytiszta ivóvíz folyt belőle; végre ihattunk eleget, később pedig, a már-már trópusi melegben mosni, mosakodni és fürödni is lehetett mellette.

Mindannyian orvosi vizsgálaton estünk keresztül, aztán a kondíciótól függően külön csoportokra osztottak bennünket. Sokan kerültek be a kórházba, ahol ugyan nem sok orvosságot kaptak, de legalább tiszta helyen fekhettek, és külön kosztot kaptak, hogy felerősödjenek. Mindezek ellenére itt is haltak meg foglyok, de nem a civil internáltak, hanem a német hadifoglyok közül.

Az étkezés már az első napon meglepetés volt számunkra. Naponta háromszor adtak enni, főként búza-, árpa- és hajdinakását. Reggel és este a kása sűrű volt – cseréptálban kaptuk –, hozzá húsz deka tűrhető ízű árpakenyér, négy darab kockacukor járt. Ebédre ugyanolyan kásából egy ritkább és egy sűrűbb fogás volt a menü, ismét húsz deka kenyérrel. Hogy C-vitamint is kapjunk, a levesbe beleaprították egy babérhoz hasonló bokor leveleit és fiatal hajtásait, de szedettek velünk káposztalevelet is, ami a betakarítás után a torson maradt; azt is bele tették a levesbe. Az étel tetején vörös színű zsiradék úszkált, számunkra szokatlan ízzel és szaggal.

Megérkezésünk után tizenkét napig karanténban tartottak, orvosi megfigyelés alatt. Naponta felsorakoztattak, megszámláltak, az orvos végignézte a félmeztelen foglyokat, főleg a gyengébbeket. Azután egész nap az udvaron napoztunk, kimostuk a ruhánkat, ami hamar megszáradt az áprilisi napsütésben. Az udvarról sokszor elgyönyörködtünk a Kazbek hegység havas csúcsában, amely hol fehéren csillogott teljes valójában, hol felhőkbe burkolózva eltűnt, máskor pedig csupán gallért öltött a felhőkből; csak a csúcsa tündöklött, szinte félóránként változtatva ábrázatát. Csodás látvány volt.

Dél közeledtével a meleg elől behúzódtunk a barakkba, de nem volt kedvünk lefeküdni a matrac nélküli, csupasz deszkapriccsekre.

Két hét elteltével, szigorú őrizet alatt munkára vittek a lágerhez közeli, a mi tiszai füzeseinkhez hasonló bambusznád-ligetbe nádat vágni. Figyelmeztettek, hogy vigyázzunk, mert mérges kígyókra találhatunk. A sűrű bokrok közt helyenként térdig érő tocsogóban dolgoztunk, párás forróságban; millió szúnyog csípett meg, mart, mászott a szemünkbe. Az életlen fejszével és fűrésszel nem sokra haladtunk – a bambusz kemény –, ezért az őrök ordítozva próbáltak gyorsabb munkára kényszeríteni minket. Emlékezetes látvány volt az a kőkorszaki taliga, amelyen a levágott bambuszt egy abház elszállította. A taliga másfél méternyi magas kerekeit vastag deszkából kiszabott cikkekből erősítették össze faszegekkel, s ugyancsak vastag fatengelyen helyezték el. A raktér lapos volt, s a járművet két rúd közé fogva egy lomha bivaly húzta, gazdája serény nógatása közepette. A szegény jószág egy ideig békésen tűrte gazdája hegyes isztikéjét, a legyek, böglyök csípéseit, aztán megelégelte a

dolgot: egyenesen az út menti nagyobb pocsolyába navigált és látható kéjjel elnyújtózott abban, fittyet hányva a rakományra, amely felborult, és ott úszkált a tócsa tetején. Nem kevés időbe telt, míg az abház férfi, derékig gázolva a pocsolyában, kikiabálta, azaz kiszurkálta makacs állatát a gödörből.

Szerencsére a bambuszvágás csak pár napig tartott, afféle bemelegítő volt. Utána ötszáz embert – aki munkaképes volt – kihajtottak a közeli Riani folyó medrét szabályozni. Itt párosával, egymástól kb. másfél méterre állítottak fel bennünket, s az volt a dolgunk, hogy egyikünk jobbra, a másik balra lapátolja a kiásott kavicsot, homokot vagy iszapot, kinek mi jutott. Az így keletkezett árok naponta szélesedett és mélyült, s amikor elérte a kívánt méreteket, újabb szakaszba állítottak. Brigádmódszerben dolgoztunk, és ha az egész brigád túlteljesített, valamivel több kenyeret kaptunk. Idővel az erősebbeket kiválogatták: elvitték őket követ hordani, partot erősíteni.

Ezután a tengerpartra jártunk, ahol homokot és kavicsot raktunk vasúti kocsikra. Reggelente a lágerből szigorú őrizet alatt az állomásra mentünk, ahol a szerelvény végén álló néhány zárt marhavagonba tuszkoltak bennünket. Az ajtót ránk zárták, majd a 40-50 vagonból álló szerelvényt betolatták közvetlenül a tengerpartra. Ott, a girbegurba iparvágányokon a nyitott kocsikat széttolatták egymástól tízméternyire; a kijáratnál álltak a marhavagonok, néha a mozdony is. Az volt a dolgunk, hogy az alacsony oldalú kocsikat telelapátoljuk homokkal, kagyló- és csigaház-törmelékkel. Egy vagonhoz 2-6 embert állítottak, annak nagyságától függően. Igyekeznünk kellett, hogy délre megteljenek a vagonok, és ki érkezzenek azokat vontatni, mert jött a dagály, a víz elöntötte a síneket; előfordult, hogy a sín megsüllyedt, a vagon felborult, magával rántva a mellette levőt is.

Nem volt ez könnyű munka, különösen azoknak, akik a kavicsos részlegre kerültek. Jómagamnak mindig sikerült elkerülni ezt a részleget. Főként két körülmény okozott kellemetlenséget: a tűző nap, amit a lábunknál csillogó víztükör még inkább fokozott, valamint a szomjúság. A lágerből ugyanis nem vihettünk magunkkal vizet, hiszen nem volt hozzá edényünk, különben is túlságosan felmelegedett volna. Szomjúságérzetünket csak fokozta a kristálytiszta tengervíz látványa. Hiába figyelmeztettek, egyesek nem tudtak ellenállni a csábításnak, jót ittak a kesernyés-sós vízből, de a lenyelt folyadék hamarosan alul-felül visszautat keresett és talált magának, igencsak kellemetlen érzés mellett.

A napsugárzás ellen a vagon alatti árnyékban kerestünk menedéket, de az őrök csak rövid időre engedték meg ezt a „luxust". Örökre emlékezetes

élmény volt viszont a kellemes lubickolás a tengerben. A part enyhén lejtett, nyolc-tíz méterre is be lehetett lábalni, azon túl pedig jót úszni a gyengén hullámzó, enyhítő habokban. „Micsoda szerencse: otthon majd elmondhatjuk, hogy fürödtünk a Fekete-tengerben, napoztunk szűziesen tiszta, forró homokjában!" – gondoltuk. Ráadásul éhesek sem voltunk, legfeljebb szomjasok. A part menti bozótosból csordogált ugyan néhány erecske, de aki azok sárgás színű, büdös vízéből ivott, okvetlenül hasmenést kapott. Kihirdették, hogy a mozdonynál lehet forró vizet vételezni, és csakis azt szabad inni. Oda azonban el is kellett menni, mégpedig a kilométernyi hosszú szerelvény tenger felőli oldala mellett, az őrök viszont nem nézték jó szemmel az ilyen járókelőket; némelyikük elnézte, a másik visszafordította őket. A mozdonyvezető odafentről, a fülkéből nyitotta meg az alul lévő csapot, és a nagy nyomással lezúduló forró víz óhatatlanul megégette a fogoly kezét, lábát. Nem is szívesen jártunk oda vízért, inkább tűrtük a szomjúságot.

A tengerparti fürdőzésnek hamar vége lett, mivel két társunk megszökött, s az után tilos volt a vízhez közelíteni. Eleinte mi magunk igyekeztünk minél hamarabb telerakni a vagonokat, hogy több időnk legyen a fürdésre, most már az őrök siettettek, és mihelyt végeztünk, egy nyájba tereltek bennünket a marhavagonok közelében; a forró homokon ülve kellett várnunk a mozdony érkezését. (Tudni kell, hogy azon a tájon május-júniusban már hétágra süt a nap, nehezen elviselhető hőséget árasztva.) A vagonok alatti árnyékba nem volt szabad behúzódni. Az már szökési kísérletnek számított.

A fürdőzés mellett volt egy másik, emlékezetesen pozitív oldala a tengerparti munkának. Itt egyéni teljesítményben dolgoztunk, a kialakult körülmények miatt kénytelenek voltunk túlteljesíteni. Éppen ennek láttuk hasznát: ahány normát teljesítettünk, annyiszor 60 deka kenyér, annyiszor négy darab kockacukor, 30 gramm tojáspor és ugyanannyi finomra vágott cigarettadohány volt a jutalmunk. Nem is nagyon volt szükség arra, hogy hajkurásszanak bennünket a munkán: mindennap legalább két normát, de ha sok vagont adtak be, olykor négy normát teljesítettünk. Rendszerint este kaptuk meg az előző napi túlteljesítés utáni adagot. Már annyira „urak" lettünk, hogy meg sem ettük a számunkra meghagyott, de a forróságban megposhadt kását; tojásporból omlettet készíttettünk a szakácsokkal, egész este zöld teát ittunk sok cukorral. Ezen kívül sok halat is kaptunk, hordóba sózott, 2-4 cm-es apróhalat. A magyar ember ízlésétől messze állt ez a moslékszerű lében fürdő, nem éppen kellemes szagot árasztó, olykor málladozó produktum. Kezdetben a konyhán, adagonként osztották ki a szakácsok, de a foglyok

többsége azonmód a latrinára vitte, vagy még útközben eldobálta az udvaron. Aki próbálta megenni, először megtisztította a fejétől és farkától, apró uszonyaitól, és kenyérrel majszolta a méregerősen megsózott halat, annak hulladékát pedig szétszórta az udvaron. A következmény: legyek sűrű fellege jelent meg, a bűzről nem is beszélve. Ezt látva a főnökség úgy döntött, hogy a hordók tartalmát fejestől-farkastul ledarálva „tálalják", ami szó szerint értendő: már nem adagolták, hanem egy hordóban kitették a masszát a konyha elé, és ki-ki szabadon vehetett belőle, étvágya szerint.

Mint említettem, ebédet a munkahelyre nem hoztak, azt este kaptuk a vacsorával együtt. A túlteljesítésért hal is járt, s mi darált halat vittünk magunkkal a tengerpartra, ami munka közben jól is esett, de mérhetetlenül fokozta a szomjúságérzetet. Alig győztük kivárni, hogy beérkezzünk a lágerbe, és kielégítsük szomjúságunkat.

A tengerparti munka megszűnése után különböző, kisebb munkákra osztottak be bennünket. Egy alkalommal a tucatnyi fogolyból álló csoportunk az erdőre ment, fát szállítani a közeli vasútállomásra. A köhögő, prüszkölő „*polutorka*"[43] – az első szovjet ötéves tervek autógyártásának torzszülöttje – csoportunk felét egyenesen az állomásra, másik felét az erdőbe szállította. Én az erdőbe kerültem. Meglepetésünkre egy NKVD-s nő vigyázott ránk: csinos, húsz év körüli, bájos, szőke szláv szépség nadrágban-zubbonyban, műbőr csizmában, a fején tányérsapka, vállán szuronyos puska. Elmondta, hogy Ukrajnából evakuálták, önként jelentkezett katonának, a szüleiről nem tud semmit. Bátorítóan mosolygott ránk, kedves volt hozzánk, látszott rajta, hogy sajnál bennünket. Ő volt az egyetlen őr, aki szóba elegyedett velünk egész addigi rabságunk ideje alatt. A „nyugatiak" széptevését – már amennyire a hiányos nyelvtudás megengedte – csicseregve fogadta, ám ez a fejlemény nagyon nem tetszett mongolos képű sofőrünknek. Egy alkalommal a lány a tisztás szélén, egy fatönkön ült, hosszú puskáját a lába közé fektetve. Megérkezett az autó, amelynek vezetője bravúros kanyarral pontosan a lány lábánál akart megfordulni, de a kocsi jobb első kereke elsodorta a puskát, miközben a szurony mélyen felsebezte a lány combját. Ömlött a vér. A lány elájult, és mi is rémülten néztük a jelenetet, amint a száraz avar mohón issza magába a vért. Szerencsére akadt köztünk egykori frontharcos, aki a lány derékszíjával próbálta átkötni a combot a seb fölött, de az végül egy kötéldarabbal sikerült, amit a sofőr adott. Feltettük a lányt az autóra, két társunk fogta, bevitték a városi kórházba.

[43] másfél tonnás teherautó

Ott maradtunk őrizet nélkül, és törtük a fejünket, mitévők legyünk. Induljunk el hazafelé gyalogosan? De hiszen messze vagyunk a lágertől, útközben elfoghatnak, mint szökevényeket. Maradtunk. Már szürkült, amikor zöldsapkás határőrök ránk találtak. Mivel szökevényeknek véltek, meglehetősen durván bántak velünk. Bekísértek a parancsnokságukra és bezártak egy sötét helyiségbe. Reggel kihallgattak, felvették a jegyzőkönyvet, de csak estére jött értünk két őr a mi lágerünkből. Másnap nem engedtek ki munkára. Megérkezett egy idegen NKVD-s tiszt, beült a parancsnok szobájába, és egyesével kihallgatott bennünket. A kihallgatottakat egyelőre nem engedték vissza a lágerbe. Főleg azt firtatták, hová tűnt az őr puskája. Kiderült, hogy a szerencsétlen baleset utáni pillanatokban egyik fogolytársunk lekapta a fegyvert a lány lábáról, és gépiesen eldobta, a puska pedig a bokor alatti avarba esett, ami félig azonnal betakarta. Meg is találták, mikor a vétkes sofőrt kivitték a helyszínre, rekonstruálni a történteket. Ha nem találták volna meg, minket bíróság elé állítottak volna, csoportos szökés előkészítésének vádjával, amit a fegyver „eltulajdonításának ténye" jelentős mértékben súlyosbított volna. Így megúsztuk háromnapi fogdával.

A megrázkódtatás után igencsak jól jött számunkra egy szinte kirándulásnak nevezhető kiruccanás. Húsz embert felültettek egy teherautóra, és a gyönyörű tengerparti vidéken – Batumin, Szuhumin keresztül – elvitték egy állami gazdaságba. A mord arcú őrök nem zavartak meg abban, hogy elgyönyörködjünk a buján zöldellő tájban, a számunkra eddig ismeretlen növényzetben, a ragyogóan kék tengerben, a dombokon messzire húzódó gyümölcsösökben, a végtelen teaültetvényekben.

Az állami gazdaságban több száz hektáron termesztettek diót. Az ottani dió két dologban különbözött az itthonitól: két-háromszor nagyobbra nőtt, és emberi fogyasztásra alkalmatlan volt. Egyik földink, aki annak idején a tengervízből is „jót" ivott, most sem tudta megállni, hogy meg ne egyen néhány diót. Még mutatta is, mennyire gusztusosan fehérek a gerezdek. Csakhogy a „lakomájának" gyomormosás lett a vége, és a szakállas felcser bizony nem bánt vele kesztyűs kézzel.

Az állami gazdaságban dolgozva már az első órákban feltűnt, hogy lépten-nyomon civil őrökbe botlunk, vállukon a legkülönbözőbb típusú, ósdi mordályokkal. Hamarosan megtudtuk, a gazdaságot hadiüzemmé nyilvánították, mert az itteni dióból olajat sajtolnak a repülőgépgyártó ipar számára – ez magyarázta a fokozott biztonságvédelmet. A munkások sokféle kaukázusi nációból verbuválódtak, néhány helyi lakos kivételével valamennyien

hozzánk hasonló internáltak voltak, a gazdaság területét nem hagyhatták el. Pénzt nagyon keveset kaptak, a közös konyhán étkeztek. Ha ebédig nem teljesítették a normát, csak levest kaptak. A második fogás általában köleslepény volt. Együtt kosztoltunk velük, de túlfűszerezett, rendszerint savanyú és csípős ételeik nem voltak éppen ínyünkre.

A végtelen ültetvényeken homokos talajt kapáltunk, gyomot irtottunk. Nem volt nehéz munka, a normát könnyen teljesítettük, csak a lágeri ivóvizet hiányoltuk, mert az itteni ihatatlan volt. Napközben gyakran pihengettünk, és a tengerhez közeli vidéken többször is megáztatott bennünket egy-egy, a tenger felől felfutó felhő. Ilyenkor néha a közeli pajtába menekültünk, ahol alkalom adódott arra, hogy bizalmasan elbeszélgessünk az egyébként hallgatag munkásokkal. Kiderült, túlnyomó többségüket családostul telepítették ki. A gyermekeket állami intézetekbe, az asszonyokat szibériai kolhozokba vitték. Kérdezték, hogy nálunk is oroszok vannak-e, mert ha igen, akkor ránk is ilyen sors vár. Elborzadva gondoltunk arra, hogy a mieinket is képesek kitelepíteni, éppúgy, ahogy minket elhurcoltak; s hogy ránk is ez a toprongyos, mezítlábas jövő vár...

Az ocsamcsirai emlékeim közé tartozik két ember alakja. Egyikük a korábban már említett vagonparancsnok, Iszovics, aki antifasisztának vallotta magát, minket pedig azzal fenyegetett, hogy ha a keze alá kerülünk, vért fogunk húgyozni. Nos, ez nem jött be neki, azon egyszerű oknál fogva, hogy a lágerparancsnok nem ismerte el a fasisztaellenességét. Nem volt tisztában a valódi körülményekkel, saját előítéletei alapján döntött. Képtelen volt felfogni, milyen antifasiszta lehet az, aki a fasiszták oldalán ásta a lövészárkot a szovjetek ellen. Miért nem szökött át, mint sokan mások? Különben is, a zsidók sok kárt okoztak a szovjeteknek a háború előtt. Iszovics mindezek ellenére továbbra is igyekezett a parancsnok kegyeibe férkőzni, de csak annyit ért el, hogy edénymosogató lett a konyhán, takarító a kórházban; emellett felcsapott besúgóvá.

A másik alak a lágerparancsnok. 30-40 év közötti, termetes, szőke orosz vagy ukrán férfi, aki pedantériájával, kölnivíz-felhőjével az egykori román tisztekre emlékeztetett. Mivel fél szemét Magyarországon vesztette el, irántunk ellenségesen viselkedett. A külsejére hiú volt, de még buzgóbb igyekezettel fitogtatta tudományát a szovjet rendszerről, amiről „a barbár magyaroknak fogalmuk sincs, pedig itt az ideje, hogy megtanulják, mert országukat hamarosan testvéri keblére fogadja a legyőzhetetlen Szovjetunió". Vasárnaponként és néha munka után is beszédeket tartott a szovjet életmód fölénye-

iről, a front állásáról. Szavait tolmács fordította. Tőle értesültünk a háború végéről, s arról, hogy Csehszlovákia lemondott Kárpátaljáról Ukrajna javára. Ekkor felvetettük előtte, hogy a történtek után minket biztosan hazaengednek, mire ő hevesen tiltakozott, mondván: „Tíz év alatt sem építitek újjá, amit leromboltatok".

Hála Istennek, nem őrá volt bízva a sorsunk. Június végén a kárpátaljai foglyokat elkülönítették, munkára sem vitték ki. Pár nap múlva kb. négyszáz embert ültettek vonatra, egyetlen tiszt és segédje kíséretében azzal, hogy megyünk haza. Az útra fejenként egy darab kétkilós, kerek fehérkenyeret, két darab egykilós amerikai disznóhúskonzervet kaptunk, valamint két vödröt ivóvíz vételezésére.

De a haza még messze volt…

Úgy is írhatnám, hogy ismét „átvertek" bennünket. Háromnapi végtelenül boldog, ennek megfelelően vidám hangulatú utazás után Tbilisziben, a grúz fővárosban szerelvényünket NKVD-s katonák vették körül, erőszakkal kiszállítottak és fürdőbe vittek minket. Azzal ámítottak, hogy fürdés után folytatjuk utunkat hazafelé. Mi tagadás, elhittük, hiszen a vagonokban előttünk lovakat szállítottak, és a deszkapadló még nedves volt a lóhúgytól, sőt, a lótrágyát is mi kotortuk-sepertük ki beszálláskor. A szennyes padló ideális táptalaja volt a bolháknak, felettébb el is szaporodtak, nyugodtan ülni sem lehetett tőlük, nemhogy aludni. Napközben emiatt többnyire a vagon tetején, vagy a szerelvény nyitott platójú kocsijain ücsörögtünk, miközben a vonat lépésben haladt a meredek hegyi kaptatókon; volt időnk leugrani róla, és vizet meríteni a számtalan patakból, forrásból.

A tbiliszi fürdőben csak a bakancsot és a derékszíjat hagyták nálunk, minden egyéb ruházatot beraktak a fertőtlenítőbe. Ott egyik társunk, a „bádogzászlós" segédkezett. A csúfnevet még Szolyván kapta, amikor kinevezte magát zászlósnak, konzervdobozból rangjelzést vágott ki és varrt fel magának. „Hősünk" úgy befűtött, hogy kigyúlt a fertőtlenítő, és egy csoport ruházata elégett. Nem lehetett tudni, emiatt-e, de tény, hogy mindenki „új" ruhát kapott: halottakról, sebesültekről lehúzott orosz katonai egyenruhát, tele lyukakkal, rosszul kimosott vérfoltokkal. Az én nadrágom csak lábszárig ért, a bebújós zubbony (*gimnasztyorka*) ujja a könyökömig. Sovány nyakam úgy meredezett ki a gallérból, mint puckos verébfióka a tojáshéjból. Alsóruhát nem adtak, de katonaköpenyt kaptunk, és bakancs helyett *csunyit*, hasított

gumiabroncsból készült saruféleséget; valójában egy gumilap volt ez, egyik végén a sarkok, dróttal összehúzva. A drót rövid járkálás után rendszerint eltört, jártunk tovább mezítláb.

A fürdőből huszonöt fős csoportokban, vadonatúj Studabacker típusú amerikai terepjáró gépkocsikon, már sötétben abba az egykori luxus iskolába szállítottak, amely a cári időkben női líceum volt. Másnap reggel néztünk körbe alaposabban. Háromemeletes, impozáns épület volt, széles folyosókkal, tágas termekkel, fényesre vikszolt padlóval. Egy volt a baj: se priccs, se konyhai felszerelés nem volt. Az udvaron deszkahalom, néhány tekercs huzal, egy kupac bontott tégla, pár kondér és fazék hevert; mind ránk várt, arra, hogy – szerszám nélkül – priccseket készítsünk magunknak és felszereljük a konyhát. A latrinát szintén mi ástuk ki. Mivel az épület egy dombon állt, a városi vízvezeték vize az alacsony nyomás miatt nem jutott fel, így a völgyből, nagy fazekakban hordtuk a vizet. A legmeglepőbb az volt, hogy az udvart övező szögesdrót-kerítésen rések voltak, jó alkalmat kínálva a szökésre, ráadásul a bejáratnál fegyvertelen őr posztolt, őrtornyok pedig nem voltak.

A kerítés körül egész nap nagy tömeg bámészkodott, az őr nem győzte elzavarni az embereket. Két hétig karanténban tartottak, munkára nem hajtottak bennünket. Élénk kereskedelem alakult ki a lakossággal: ügyesebb társaink ötkopejkásokból és alumíniumkanálból, különböző kavicsok segítségével kis kereszteket és gyűrűket remekeltek, s azokért élelmiszert, dohányt kaptak cserébe. Orvos volt ugyan, de vizsgálat nem, a kórházba senki nem került be.

A karantén után az udvaron válogatták ki az embereket különböző munkákra. Nagy választék nem volt, hiszen a két hét alatt alaposan lefogytunk. A munkára alkalmas foglyokat kisebb csoportokban vitték el. Aki nem dolgozott, megkapta ugyan a szójalisztből kotyvasztott tejszerű levest és a valamivel sűrűbb második fogást ugyanabból a szójalisztből, de kenyérből csak 40 dekát.

Nekem nem volt szerencsém, nagyon rossz munkára kerültem. Kb. húszas létszámú csoporttal vittek Tbiliszitől hatvan kilométernyire, egy 800 méter magas fennsíkra, amelyet száz méternél is mélyebb, rendkívül keskeny, zegzugos szakadék tagolt több részre. Az egyik kisebb völgyben volt az üzem, ahol alabástromot égettek. A felső részben a nyersanyagot őrölték, aztán beleöntötték a kb. negyven méter hosszú, lejtős égetőkemencébe, alul pedig kiengedték a kész alabástromot. Benn az üzemben, az égetőkemencék mellett

nem lett volna nehéz a munka, de estére annyira poros lett az ember, hogy a szülőanyja sem ismert volna rá, a rossz levegőről nem is beszélve. Én inkább a nyíltszíni fejtést választottam. A bánya pár kilométerre feküdt az üzemtől. Az enyhén vajszínű agyagos kőzetet kézi erővel termeltük ki, és teherautóra raktuk. A hosszan húzódó, kb. két méter magas falat az alján, fekvő helyzetben, csákánnyal alá kellett vájni egy méternyi mélyen, majd két-három méteres szakaszokra tagolni hasonló bevágásokkal. Végül vasrudakkal addig ütögettük a szakasz felső részét, amíg az többtonnás darabokban le nem szakadt. Ezután ugyanazokkal a rudakkal igyekeztünk olyan darabokra aprózni a tömböket, amelyeket fel bírtunk tenni az autóra. A sietség oka az volt, hogy az anyag a levegőn hamar megkeményedett – másnap például már lehetetlen volt széttörni. Munka közben nagyon zavart az állandó erős szél, amely szemünkbe hordta a port. Július volt, mégis fáztunk az alacsonyan járó felhők alatt. A napsütés azon a tájon ritka vendég volt.

A másik kellemetlenséget a sakálok okozták: ott kóboroltak a bányagödör körül, hol csoportosan, hol egyesével. Gyakran órákig ültek mozdulatlanul, és a szemüket nem vették le rólunk. Munka után alighogy eltávolodtunk a bányától húsz-harminc méternyire, máris ott voltak, acsarkodva estek egymásnak, az éhes foglyok sovány ürülékén marakodva.

Szálláshelyünk az üzemmel szembeni dombon állt, méternyi magas cölöpökön, amelyek közt tombolt a szél, befújt a padló ujjnyi széles résein, ráadásul éjszakánként a sakálok is ott civakodtak. Az árnyékszék is cölöpökön állt, magas padló vezetett hozzá, s bizony, este vagy éjjel csak kettesével-hármasával mertünk odamenni. A vadak reggelre mindig tisztára nyalták.

Az étkezéssel is bajok voltak. Kenyeret és szójalisztet hetente egyszer-kétszer hoztak az alkalmi fuvarozók, akik alabástromért jöttek. Két fegyvertelen őr vigyázott ránk, egyikük a szakács volt. Ők is velünk kosztoltak: előbb ők ettek, csak aztán mi, abból, ami maradt.

Ekkoriban állandó hasmenés gyötört, orvosság pedig nem volt. Útban Ocsamcsirából a zsíros húskonzervvel és a vasút menti patakokból merített vízzel rontottam el a gyomromat, ráadásul allergiás voltam a nyálkás szójakotyvalékra. Éjjel is gyakran ki kellett mennem, mindannyiszor felébresztve társaimat, akik elkísértek. A vizet, amit az üzemből, kétszáz méterről hordtam egy konzervdobozban, literszámra ittam. Reggelig nem volt elég. Nagyon legyengültem, folyton fáztam, száradt a szám, az ajkam kicserepesedett és mélyen behasadozott, vérzett, s végül már lázam is volt. Az őrök azzal vádoltak, hogy szimulálok, és könyörtelenül kizavartak dolgozni.

Hiába kértem, hogy vigyenek a lágerbe, hátha ott meggyógyítanak. Erről hallani sem akartak.

Egy napon aztán munkahelyet cseréltem az üzemben dolgozó idősebb társammal. Itt melegebb volt, mint kinn a bányában, s akkor beugrott az ötlet: visszaszököm a lágerbe. Éppen megraktunk egy autót még meleg alabástrommal. Letakartuk ponyvával, a sofőr elment az iratokat rendezni, én pedig egy alkalmas pillanatban felmásztam a kocsira és elrejtőztem a ponyva alatt. Ledőltem a meleg porhalomra. Pokoli helyzetbe kerültem, hiszen a könnyű por kavargott a ponyva alatt, s ha felemeltem, hogy friss levegőhöz jussak, a huzat még inkább felkavarta. Már Tbilisziben jártunk, amikor feltűnt, hogy az autó sokáig áll. Kikukucskáltam, s lassan összeállt a kép: kisiklott egy villamos, dugóba kerültünk. Vettem a bátorságot és leszálltam az autóról. Rögtön mindenki rám bámult, ami nem csoda, hiszen tetőtől talpig hófehér-porosan úgy néztem ki, mint egy marslakó. A sofőr azonnal tudta, hogy szökevénnyel van dolga, mutogatott is visszafelé. Attól féltem, hogy átad a rendőrségnek, de nem tette. Megkérdezte, hová megyek, s amikor megmondtam, hogy a lágerbe, mert beteg vagyok, pártfogómmá vált; a járókelőknek elmagyarázta, ki vagyok, honnan származom. Pár perc múlva a bámészkodók közül többen fánkot vettek nekem az utcai árustól, egy bőbeszédű férfi pedig ajtó közeli kioszkból hideg sört hozott befőttes üvegben. Aztán a barátommá lett sofőr úgy vette az irányt, hogy könnyen visszataláljak a lágerbe.

Ott azonnal meg akartak fürösztení, de fürdő nem volt, még víz sem. Leballagtam a völgybe az utcai vízcsaphoz, és a hűvös időben nagyjából megmosakodtam. Hajamba, szemöldökömbe és pilláimba csomósan belekötött a gipszszerű por; napokba telt, amíg letördeltem, kimorzsoltam. Betettek az elkülönítőbe, adtak húsz deka kenyeret, négy darab kockacukrot és kétdekányi vajat. Mohón megettem mindet, de ezzel csak növeltem a bajomat, mert a harmadik emeletről kellett kijárni az udvari latrinára. Egy alkalommal bizony szégyenbe estem – nem érkeztem ki idejében. Amikor Karcsi bácsi, a Munkács-Várkulcsáról elhurcolt idős sváb fogoly, aki szakácsként dolgozott a lágerben, megtudta, hogyan jártam, kezébe vette sorsomat, gyógyításomat. (Fiát annak idején elvitték önkéntesnek a németek, a fronton halt meg, s Karcsi bácsi bennem az elveszített fiát látta.) Kenyéradagomat szinte szénné égette, és porrá törve egész nap ezt adagolta nekem, kanállal. Vizet nem adott. Másnap folytatódott a por adagolása, de már kaptam hozzá egy-egy kanál teát, amit az égett kenyérből főzött. Enni nem kívántam, szüntelenül

száradt a szám, a nyelvem megduzzadt; csak a vizet óhajtottam, de Karcsi bácsi csak teát volt hajlandó adni, fokozatosan növelve az adagot. Hála Istennek és neki, nagy nehezen magamhoz jöttem, talpra álltam.

A városi vízműveknél

Hogy ne kerüljek ismét rossz munkahelyre, Karcsi bácsi beajánlott sváb társainak csoportjába, akik a városi víztisztító üzemnél nagyméretű medencéket építettek vasbetonból. Naponta kijártak, de ha betonozni kellett, éjjel-nappal dolgoztak, hogy ne szakadjon meg az öntés. Olyan periódusban kerültem hozzájuk, amikor új medence acélvázát drótozták. Szokatlan munka volt számomra, a tűző napon majdnem leszédültem a magas állásról, de a szerencse itt is rám mosolygott. Nem messze tőlünk politikai elítéltek mélyítették a folyó medrét, szigorú őrizet alatt. Két vödörben hordtam nekik az ivóvizet a 200-300 méternyire levő szivattyúállomásról. A grúz társadalom színe-java lapátolta itt a kavicsot. Nagyon hamar befogadtak. A gimnáziumban elsajátított, zsenge latin és német nyelvtudásom segítségével szót értettünk, megtaláltuk a közös érintkezési pontokat: 1848, Kossuth, Zichy Mihály, *A tigrisbőrös lovag*, Tamara királynő... Kikérdeztek a családomról, az otthoni helyzetről, az internálás utáni sorsomról. Bizalmukba fogadva megkértek, hogy a kb. három kilométerre fekvő falu bazárjából dohányt, kukorica- vagy köleslepényt, egyéb élelmet hozzak nekik. Rám nem vigyázott senki, a sváb brigád őrség nélkül járt munkába, és én hozzájuk tartoztam ezután is. A közelben gyümölcsösöket és szőlőskerteket fedeztem fel; átúsztam a keskeny kanálist, bő zubbonyomat teleszedtem gyümölccsel. Egyszer megkergetett a csősz, de a politikai foglyok őrei védelmükbe vettek, még meg is fenyegették a csőszt. Attól kezdve ők biztattak lopásra, természetesen a sápot le kellett adni nekik. A folyó partja mentén húzódó táblán éppen érőfélben volt a kukorica. Abból is szedtem, aztán a politikaiak felében megsütötték, le is fejtették, azt szemelgettem egész nap. Vittem belőle a lágerbe is, ahol két marék kukoricáért egy porció kenyeret vagy cukrot kaptam. Ily módon sikerült rövid időn belül feljavulnom, megerősödnöm, és ez lett a bajom.

A téglagyárban

Amikor a parancsnokság egy nagyobb csoportot szervezett a városszéli téglagyárba, engem is besoroltak. Szállásunk az egyik elhagyott, égető körkemencében volt, tető nélkül, egyetlen bejárattal és egy ablakkal. A világítást egy szál izzó

szolgáltatta az egyik kanyarulatban, ezért másutt félhomály uralkodott. Emeletes ikerpriccseken aludtunk, és – fogságunk ideje alatt először – gyapothulladékból készült, tüllel fűzött matracot és paplant kaptunk, ami a későbbiekben ideális tanyának bizonyult a tetvek számára. Víz a szálláson nem volt, az üzemből hordtuk.

Középkori módszerekkel, kézzel vetettük a téglát. Az egyedüli technika a villanymeghajtású agyagkeverő és a vezetékes víz volt. Egy formázó asztalhoz két embert állítottak. Az asztal elé borított agyagot fellapátoltuk, majd homokban megforgatva cipókat formáltunk, amelyeket erőteljes mozdulattal a formába csaptunk, széles vasdarabbal simára vágtuk a tetejüket, mind a négynek egyszerre. Ezután a forma tartalmát a mögöttünk levő sima területen gyors mozdulattal kiborítottuk. Ha nem voltunk eléggé gyorsak, az agyag elferdült, selejt lett belőle. A napi norma 800 darab tégla volt, ezt azonban nem lehetett pontosan megszámolni és a munkát abbahagyni. Ha a sárszállító csillét bővebben megterhelték, 500-600 tégla is kijött belőle, tehát kettőből ezernél több. A sarat félóránként meg kellett locsolni, különben a naptól és a széltől megkérgesedett, szintén selejt lett belőle. Azzal biztattak, hogy ha túlteljesítjük a normát, hamarabb hazamegyünk. Ez is egy volt a hazugságaikból, hiszen nem vezettek nyilvántartást a teljesítményünkről, jobb kosztot sem adtak, csak folyvást hangoztatták: *„Davaj, davaj! Szkoro domoj!"* Egyre gyakrabban fordult elő, hogy eltűntünk, hagytuk a sarat megszáradni. Másnap persze nekünk kellett a frissel átgyúrni vagy csillébe rakva kivinni a szemétre. Azoknak sem volt könnyű dolguk, akik a nyerstéglát rakták a kemencébe, vagy a forró téglát szedték ki. Volt „szerencsém" kipróbálni mindkét munkát. A nyerstéglát taligákon toltuk a kemencébe, ahol egy örmény mester rakta glédába az égetés alá. Itt nem volt megállás, a napi normának meg kellett lennie, hiszen a tűz nem állt le, ment körbe. A berakó öreg mester gépiesen rakta napi több ezer darabját, közben a grúz nacsalnyikot szidta. Beszélni eleve alig tudott, mégis leállt veszekedni vele, és amikor mérgében végképp elakadt a szava, egykori férfiasságának elhervadt maradékát kotorta elő a nadrágjából, azt mutogatta örökké mérges főnökének. Nem volt családja a szerencsétlennek, a kemence melletti hodályban, egy tyúkólnyi nagyságú kuckóban lakott, a földre dobált rongyokon aludt, összes vagyona egy rozzant szék, azon egy cserépkorsó és egy csupor volt. Amint keze alá adogattam a téglát, gyakran láttam tetveket kapaszkodni fésűt sose látott, bozontosan hosszú szakállában, poros üstökében. A kirakodás még nehezebb munka volt. 90-100 darab téglát kellett a fakerekű, nyikorgó taligán kitolni. Hőség és nagy por volt itt, szorított az idő, minél előbb ki kellett üríteni a kamrát a berakás alá. A téglát rögtön

autóra raktuk, és néha akadt egy-egy jószívű kliens, aki kenyeret, gyümölcsöt hozott, az ilyeneknek soron kívül rakodtunk.

Ehhez a nehéz munkához a hatvan deka fekete kenyér és az amerikai szójaliszt nagyon kevés volt. Csupán két fegyvertelen katona őrzött bennünket, így könnyen kiszökhettünk a városba. Tapasztaltuk, hogy a lakosok sajnálnak bennünket, „*bednih csehszlovák plennih*", azaz „szegény csehszlovák foglyokat"; szívesen adakoztak, már ahogy azt a háború utáni jegyrendszer megengedte nekik. Mi mondtuk magunkat csehszlovákoknak, mert a magyar népnévre sokan negatívan reagáltak, a „fasiszta" jelzővel kapcsolták össze; a csehszlovák pedig akkor éppen a jó oldaláról volt aktuális, hiszen „lám, önként lemondott ott, távol Grúziától, valamilyen területről a Szovjetunió javára". Nekünk pedig csak az volt akkor fontos, hogy adakozzanak, legyen mivel kiegészítenünk a kevés élelmet. Felcsaptunk „profi" koldusoknak. Eleinte az utcán tartottuk a kezünket, később becsöngettünk a lakásokba. Ha nem is sok, de mindig akadt száraz kenyér, maradék lepény, egyéb ételmaradék, néha dohány, sőt pénz is. Ezt az „ipart" aztán nemcsak munka után, hanem napközben is „űztük". Olykor valamilyen munka is akadt a civilek házainál, olyankor a téglavetést mellőztük, meg is száradt a sár a tűző napon. Villamosra ültünk, átszállásokkal betarháltuk az egész várost, újabb és újabb városrészeket fedezve fel.

Este aztán, a szálláson a fogoly kirakta zsákmányát, elővette háromliteres szójás fémdobozát, beleaprította a kenyeret, vizet öntött rá. megkeresztelte az utcai árustól vásárolt egy-két deci sziruppal, megkeverte az egészet, és az este folyamán, beszélgetés közben „benassolta".

Az őrök nem nézték jószemmel „üzelmeinket", különösen egyikük, egy ferdeszemű. Ha elcsípte a foglyot, eleinte képes volt éjszakára karcerbe zárni. Később okosabb lett: megsarcolta a visszatérőket – pénzt vagy jobb élelmet követelt tőlük. Persze, túljártunk az eszén: párosával mentünk a szállás felé, egyikünk vitte mindkét tarisznyát, s amíg a másik szóval tartotta a kapunál álló őrt, addig a hátsó kerítésen át csendben belopózott.

A koldulásnál gondot okozott az erősen használt, rongyos orosz katonai egyenruha, amit viseltünk. Magyarázkodnunk kellett, miért nem csehszlovák egyenruhát hordunk. Azzal gyanúsítottak, hogy orosz dezertőrök vagyunk.

Tetvek fogságában

Tetűt a téglagyári munkáig ritkán láttunk. Emlékszem, Ocsamcsirában velünk volt néhány, öregnek látszó lengyel fogoly, azok közt is két fajta. Egy ré-

szük – valamilyen vallási szekta tagjai – bűnnek tartották bármilyen élőlény elpusztítását, ezért nem tisztálkodtak, a lelki tisztaságot hirdették. Ültek a barakk küszöbén a napon, és kifordított ruházatukban tetvekre vadásztak, de nem ölték meg azokat, hanem szerteszét dobálták a földön. A másik csoportból három hasonló külsejű öreg is ott ült, de ők az elcsípett „partizánt" – mármint a terveket – a fogaikkal összeroppantották, majd nyelvükkel az alsó ajkuk szélén felsorakoztatták. Undorító látvány volt, ahogy taknyuk-nyáluk összefolyt a „tetűkalárison".

A téglagyári munkásoktól felszedett tetvek igencsak elszaporodtak a matracainkban és paplanjainkban. Hetente egyszer, vasárnaponként kijárt hozzánk egy orvosnő, aki megígérte, elvisz bennünket a fürdőbe. (A szállásunkon fürdésre nem volt lehetőség, még ivóvízhez is csak úgy jutottunk, ha hoztunk magunknak a szójás dobozokban, mosakodni a telepen tudtunk.) Valóban, egy vasárnapon el is mentünk a fürdőbe, de akkor a fertőtlenítő nem dolgozott. Legközelebb már igen, sikerült fertőtleníteni a ruházatunkat, ám a tetvek tenyésztelepe a matracokban és a paplanokban megmaradt, s azokból visszamásztak a ruháinkba. Esténként tehát mi is vadásztunk; meztelenül feküdtünk le. S ha megérezték a testünkön mászó tetűt, hirtelen felfordítottuk a paplant, de legjobb esetben is a pocakos élősködő hegyes popsiját láttuk csupán, megfogni már nem érkeztünk.

Egyesek rájöttek, hogy a tetű értelmes lény: ha sima felületre teszik, a csendben elindul egy hang felé. Nos, megkezdődött az edzés, felkészülés a tetűfuttatásra. Az asztallap furnérját szappannal fényesre dörzsölték, megvonalazták a futósávokat. Aztán eljött a verseny estéje, amely csúnya verekedésbe torkollott. Eleinte minden rendben ment: a hat résztvevő felrakta „paripáját" a kijelölt sávba – halálos csendben –, majd a szemközti oldalon hívni kezdte. A tetvek szépen el is indultak, egy közülük különösen serényen, már túljutott a fél pályán, amikor az egyik neveletlen néző jó hangosan a nadrágjába durrantott; az éllovas persze azonnal abba az irányba fordult, nem hallgatott többé a gazdája szavára. A póruljárt versenyző rögtön nekiesett a vétkes nézőnek, pofon csapta, de már segítők és védők is beavatkoztak, szaporán csépelték egymást. Szerencsére valaki elkiáltotta magát: „Leesett a tetűd az asztalról!" Erre mind elcsendesedtek; néhányan az értékes „csikót" kezdték keresni, mások szégyenkezve-mosolyogva bámultak egymásra: ilyen szamárság miatt összeverekedni, micsoda szégyen a falura! Valamennyien atyafiak voltak. Nem is rendeztek több versenyt.

A tetű-sztori „poénja" azonban tavasszal csattant. 1945-46 tele igen enyhe volt Tbilisziben. Néhány éjjel ugyan esett kevés hó, de a délelőtt fo-

lyamán el is olvadt. A citrom ott sárgállott a fákon, hó alatt, s mellette már árasztotta jellegzetes illatát az új termés virága. A gyárban agyagot készleteztünk a következő szezonra: a hegyoldalon szaggattuk le és átlapátoltuk, hogy porhanyós legyen. Zokni és kapca nélkül fázott a lábunk a gumisaruban, ezért kevesebbet koldultunk. Beszorultunk a szállásra, vártuk a tavaszt. De még inkább szerettünk volna megszabadulni a tetvektől. Sokan kidobálták a matracukat és a paplanjukat, a csupasz priccsen aludtak, katonaköpennyel takarózva. Az orvosnő továbbra is ígérgette a fürdőt, orosz szokás szerint szajkózva: „*Zavtra, zavtra!*" (Holnap, holnap!). Már márciusban jártunk. Egy szép, napsütéses vasárnap délelőtt a kemence oldalának támaszkodva élveztük az áldott meleget, mint a legyek. Ekkor megérkezett a mi doktornőnk, de alig ismertünk rá. Mintha egy divatlapból lépett volna ki: lábszárig érő, mesésen búzavirágkék tavaszi kabátot viselt szélesen elálló gallérral, tarisznya nagyságú, elálló zsebekkel, a fején szintén kék kalapot csokros szalaggal, magas sarkú piros cipőt, alatta vadgalambszínű selyemharisnyát. Persze, azon nyomban agyondicsértük a ruházatot, no meg viselőjének jó ízlését, mire ő elárulta, hogy hazajött a férje Germániából, ahol titkos helyen szolgált a háború után. Szóba került a fürdő is, de megint csak ígéretet kaptunk. Ekkor egyik fogolytársunk – pesti újságíró, szerbes névvel és kinézettel, aki megszökött Ocsamcsirából, de elfogták – néhányunkat félrehívott. A barakkban letett egy üres gyufásdobozt az asztalra, hogy rakjunk bele minél több tetűt. Ez könnyen ment, hisz abból nem volt hiány; kis idő múlva már csak úgy nyüzsögtek benne az apró nyavalyások. Kinn aztán mi eltereltük az orvosnő figyelmét, a társunk pedig becsempészte a félig nyitott dobozt annak tágas zsebébe. Nemsokára egymás után másztak felfelé a szép színű posztón az ajándék-vendégek; már-már elérték hátára csüngő dús fodrait, amikor sorra eltűntünk, mert nem bírtuk tovább nevetés nélkül. Igaz, örökre eltűnt a doktornő is, többé nem láttuk. A tetvek maradtak.

Téli esték a kemencében

Nem akarok nagy szavakat használni, de tény, hogy a lágerben töltött hosszú téli estéknek volt bizonyos varázsa. Elismerem, a kívülállónak nehéz elképzelni, mennyire gazdag kincsestárat hoztak magukkal a különböző életkorú, más-más helységekből származó emberek, akik közt a hozzám hasonló fiatalok avatatlannak számítottak. Bizony sokszor elcsodálkoztam

azon, mennyi igazság, paraszti bölcsesség, józan világlátás és felfogás nyilvánult meg az egyszerű, nemegyszer naiv beszélgetésekben.

Minden falunak megvan a maga mese-, történet- és hiedelemvilága, babonái, és akadnak emberek, akik sorsa a megszokottnál változatosabban, érdekesen alakult. Először a katonaviselt férfiak – ők voltak többségben – meséltek a katonaéletről, frontélményekről, aztán sorra jöttek az érdekes események egy-egy falu életéből; ezeket megvitatták, levonva az erkölcsi tanulságot. Voltunk néhányan, akik az egykor tanult verseket, kedvenc regényeink tartalmát mondtuk el. A már említett pesti újságíró napközben humoros szövegeket ötlött ki, azokat leírta, esténként pedig felolvasta. Máig csodálattal emlékszem vissza arra az egyszerű falusi férfira, aki a mesék, érdekfeszítő históriák egész sorát mondta el az esti csendben: a priccsen fekve hallgattuk a félhomályban, és közben úgy aludtunk el, mint a kisgyermek.

Az esti gyülekezés sokáig tartott. Egyesek vacsorázni sem mentek, a téglagyárból egyenesen a városba indultak koldulni, mások vacsora után. Majd csak dolguk végeztével, később szállingóztak vissza a szállásra. Kiürítették tarisznyájukat a priccsre, és osztályozták a szerzeményt: a még friss kenyeret eltették másnapra, a szárazabbat szirupos vízzel elkészítették vacsorának. Folyt a cserekereskedelem, kenyérért dohányt, cukrot, pénzt, gyufát kínáltak. Az „alapvaluta" a húszdekás kenyéradag volt.

Amíg enyhe volt az idő, késő éjszakáig kinn ültünk a kemence előtt, a csillagos ég alatt, s amikor hűvösebbre fordult, beszorultunk a kemencébe. Fűtés ott sem volt, de az alacsony, szűk helyiséget mihamarabb telefújtuk meleg leheletünkkel. A szolyvai télhez képest ez itt nyaralásnak tűnt.

A tizenegy hónapos téglagyári együttlét alatt kialakult köztünk bizonyos rangsor, amelynek elején a felső téglagyárban dolgozó, többségükben idősebb emberek álltak. A lenti gyárban a fiatalabbak és a gyengébbek vetették a téglát. Míg a fentiek munkavezetője, egy idősebb örmény, emberségesen bánt a munkásokkal, a lenti, egy izgága grúz, embertelen hajcsár volt. A fentiek közt szorosabb volt a kapcsolat, jobban összetartottak, a tekintélyük is nagyobb volt. Én az alsó gyárban dolgoztam, s persze sokszor szembekerültem Valikóval, a munkavezetővel; egy ízben karcerbe is akart csukatni, de az őrparancsnok jól ismerte, rám káromkodott és elengedett.

A téglagyári estékre gondolva, máig elevenen él emlékezetemben Szilágyi Imre tiszabecsi körjegyző alakja. Hogy ő milyen módon került közénk annak idején, ha egyszer a hírhedt 0036. számú határozat az anyaország terü-

letére, így Tiszabecsre sem vonatkozott? Nos, annak idején a Tisza innenső partján fekvő Tiszaújlak túlbuzgó kommunistái fegyveres csapattal átkeltek a szemközti Tiszabecsre, és ott összeszedtek egy népes csoportot, élükön a körjegyzővel; csónakokon áthozták és átadták őket az oroszoknak. Imre bácsi így került Szolyvára, majd velünk együtt Tbiliszibe – falubelijeitől már Szolyván elszakadt.

Ahhoz, hogy minden részletre aprólékosan kiterjedő, hiteles portrét írjak Imre bácsiról, hivatásos írónak kellene lennem. Mégis megpróbálom, az iránta érzett tisztelet kötelez erre.

Elfogásakor Imre bácsi már közel járt az ötvenedik életévéhez, de a 45 éven felüliekkel nem engedték haza Szolyváról, mert anyaországi volt. A legidősebb köztünk, ami önmagában is tekintélyt parancsolt. Szolyván ismertem meg, amint egy halott honvéd fölött imádkozott a hangyaboly módjára nyüzsgő-zsongó istállóban. Közepes termetű férfi volt, rövid, fekete kabátjában, ugyancsak rövid szárú csizmájában, fején fekete kucsmával. Később még párszor láttam őt a szolyvai pokolban, végül Tbilisziben, a téglagyárban kerültünk közel egymáshoz: tizenegy hónapon át a szomszédos priccs volt a fekvőhelye.

Külsejével a Móricz-művek alakjaira emlékeztetett, olyannyira, hogy ha azóta is meghallom Móricz Zsigmond nevét, rögtön Imre bácsi alakja tűnik fel előttem. De nem csupán külsőleg hasonlított Móriczra: életfelfogását, világnézetét és humanizmusát tekintve is azonosnak láttam az íróval. Dús fekete bajusza, komoly-határozott tekintete, csendes természete, megfontoltan alapos beszédmódja, jóakaratú becsületessége tekintélyt parancsolt. Széleskörű tudással bírt, mindenhez hozzá tudott szólni – számomra a vele töltött idő jelentette fogságom legértékesebb részét.

Mi a fogságban távolról sem voltunk tisztában a magyar társadalom valós helyzetével, ráadásul Kárpátalján évekig az 1938-39-es visszacsatolás euforiájában éltünk, a szovjet megszállás jeges zuhany volt számunkra. A kialakult helyzetből semmilyen kivezető utat nem láttunk, Imre bácsi felvázolta előttünk a háború előtti magyar politikai helyzetet, voltak elképzelései – sajnos, sötétek – a lehetséges fejleményekről. Mindemellett sokszor beszélt a történelemről, földrajzi témákról, családi életről, irodalomról, még a szexről is. Nem szakelőadások voltak ezek, csupán egyszerű beszélgetések. Imre bácsi jól ismerte a *Bibliá*t, vasárnaponként vagy ünnepek alkalmával történeteket mesélt abból; sok zsoltár és dicséret szövegét kívülről tudta a református énekeskönyvből, közös énekléseink alkalmával ő diktálta azokat. Ilyenkor imád-

kozott is, s mindig azzal fejezte be, hogy az Úr szabadítsa meg valamennyi rabságban sínylődő szolgáját.

Második karácsonyom a lágerben

Az 1945-ös esztendő karácsonyát Tbilisziben töltöttük. A tél enyhe volt, agyagot bontottunk a hegyoldalon, és a csepergő esőben latyakossá vált az agyag, a csunyi lépten-nyomon beleragadt, a kapcánk egész nap vizes volt benne.

Az ünnep előtti nap reggelén már rosszul éreztem magam: megfáztam a nyirkos időben. Ennek ellenére kihajtottak munkára. Eltökéltem, hogy okvetlenül elmegyek koldulni, mert minden tartalékom elfogyott, egyetlen darabka kenyér sem maradt a tarisznyámban. Nem sokkal ebéd után el is indultam, de a ferdeszemű őr észrevett, utánam kiabált. Annyira elkeseredett voltam, hogy semmit sem bántam már, nem törődtem vele, pedig karcer várt rám; csak azért is elmentem, hogy az ünnepre összekolduljak valamit.

Ezúttal nem szegődött hozzám a szerencse. A ködös időben alig járt ember az utcán, valószínűleg ők is az ünnepre készülődtek a lakásokban. Az egyik ismerős helyre csengettem be, nagy reményekkel, de hidegen fogadtak; nem hívtak be, mint máskor, tanácstalanul álldogáltam, miközben odabentről morgolódást hallottam: „Ma sem hagytok békén!" Megfordultam és elmentem, még boldog ünnepet kívánni is elfelejtettem. Két-három másik helyen hasonlóképpen jártam; a „vendéglátók" arcára volt írva, hogy elrontottam az ünnepvárás hangulatát. Ha készítettek is ünnepi kalácsot, nyilván úgy vélték, azt nem fogják egy koldus kedvéért megszegni.

Nem erőltettem a koldulást tovább, egyébként is esteledett már, éles szél kezdett fújni. Nem akartam villamosra várni, gyalogosan vágtam neki az útnak a sínek mentén, apró szemű sűrű esőben. Akaratlanul is hazagondoltam, magam előtt láttam a szentestére megterített asztalt, körülötte a családot – csak az én helyem üres –, aztán hallani véltem az érkező kántálók hangját: „Szabad az Isten fiát dicsérni?" Végül az ablak alatt képzeletemben felhangzott a karácsonyi ének: „Krisztus Urunknak áldott születésén". A kántálók bejöttek a házba, rigmust mondtak, megkínálták őket borral és kaláccsal, aztán sok áldást kívánva, vígan távoztak...

Egyre erősebben elszorult a torkom, könnyeim összefolytak az arcomba csapó esővel. Erőlködve próbáltam ellenállni, de olyan sírógörcs rázta a testemet, hogy menni sem bírtam. Bevánszorogtam egy építés alatt álló házba, leroskadtam az egyik sarokba, lucskos lábamat behúztam a hosszú, átázott

köpeny alá. Miközben a szél besüvített a nyílásokon keresztül, szabad utat engedtem a könnyeimnek. Nem emlékeztem, mennyi idő telt el, arra ébredtem, hogy nagyon melegem van, ki kell gombolnom a rongyaimat. Már a lábam se fázott – égett az egész testem. Eszembe ötlött, hogy nem halhatok meg itt, hiszen reggelre szétmarcangolnak a kóbor kutyák – azt sem fogják tudni, hol pusztultam el. Be kell jutnom a szállásra! – sugallta az életösztön.

Végtelenül hosszúnak tűnt az út odáig. Ráadásul már jóval korábban skorbutot kaptam a C vitamin hiányától, farkasvakságban szenvedtem, így csak az oszlopokon világoló fényeket érzékeltem, bukdácsolva haladtam a járda gödreiben. Egyik csunyim drótja elszakadt, félig mezítláb tocsogtam a vízben.

A kemencében ünnepváró csend volt, amikor beléptem, vagy szánalmat keltő látványomtól hallgattak el inkább? Mindenesetre Imre bácsi rögtön látta, hogy bajban vagyok, belázasodott állapotban. Lefektetett, orvosságként adott egy csupor vizet. Már félálomban voltam, amikor felcsendült a karácsonyi ének; aztán Imre bácsi imádkozott, majd újra énekeltek, végül mély álomba zuhantam.

Reggel kiizzadva, csuromvizesen ébredtem. Társaim nem engedték, hogy a ferdeszemű őr kihajtson munkára. Az ünnepet megböjtöltem, első napján csak húsz deka kenyeret kaptam, másnap pedig kénytelen voltam munkába állni, hogy enni kapjak; még szerencse, hogy a társaim nem feledkeztek meg rólam, adtak egy kis ennivalót. Lassan meggyógyultam, kissé felerősödtem. Január 18-án, huszadik születésnapomra már sikerült összekoldulnom egy tele tarisznya élelmet.

Ehhez az időszakhoz tartozik a már említett farkasvakság. Az egyhangú és hiányos étkezés sokunknál okozott problémákat, amelyek vitaminhiány és egyéb nyavalyák tüneteiben jelentkeztek. Nekem már az alabástromüzemben dolgozva gond volt a látásommal: este nem láttam és a sakálok miatt nem is mertem egyedül kimenni a dolgomra.

A vízműveknél már hozzájutottam gyümölcshöz, javult a látásom, de a téglagyárban az egyhangú szójaliszten és kenyéren élve ismét megromlott. Az esti szürkületben már csak egy homályos ködfelhőt láttam, csakúgy, mint kissé távolabb a villanyégőtől. Ez bizonyos mértékig korlátozta mozgásteremet: igyekeznem kellett még napvilágon eljutni a szállásig, este pedig csak tapogatózva tudtam kimenni az udvarra.

De milyenek a fiatalok? Társaim esténként villamosra ültek, bejártak a városba a maguk módján szórakozni. Felfedezték, hogy az állami cirkuszban is-

merik a foglyokat, a harmadik csengő után jegy nélkül beengedik őket, még le is ülhetnek a szabadon levő hátsó ülésekre. Addig kérleltem a társaimat, míg magukkal nem vittek, két oldalról karon fogva. A cirkusz kivilágított arénáját már jól láttam, így együtt szórakoztam velük. Huncut barátaim tréfából néha nekivezettek a járdaszegélynek vagy egy szembejövő hölgynek, aztán jót nevettek. Harag azonban nem volt, legközelebb ismét magukkal vittek.

Levél otthonról

Lassan megszoktuk a téglagyári életet, beletörődtünk sorsunkba. Bántott azonban a gondolat, hogy nem tudunk magunkról hírt adni, és az otthoniak sorsáról sem tudunk semmit. Szolyván még a tiltás ellenére is sikerült levelet váltani velük, a látogatók hozták-vitték a híreket. Ocsamcsirában az NKVD-s lágerparancsnok kijelentette, hogy felezni nem szabad. Tbilisziben már senki sem tiltotta, de számtalan akadálya volt. Például nem tudtuk, hová címezzük a levelet: Magyarország már nem jöhetett számításba, Csehszlovákia lemondott rólunk. Ocsamcsirában hallottuk, hogy megalakult Kárpát–Ukrajna és csatlakozott a Szovjetunióhoz. Baj volt a nyelvtudással is, hiszen oroszul kellett volna címezni, és időbe telt, amíg megtanultuk. Írtunk néhány levelet háromszögbe hajtogatott füzetlapra, borítékot is magunk ragasztottunk, s mivel nem ismertük a lágerünk számát – nem árulták e1–, feladóként a téglagyárat jelöltük meg. Talán érkezett is válasz, de nekünk nem adták át.

Annak idején, amikor politikai foglyoknak hordtam az ivóvizet, a rabokhoz gyakran jöttek hozzátartozók, de az őrök ritkán vették át tőlük a küldeményt, és ha azok átvizsgálásakor levelet találtak, mind elkobozták. Néhány esetben a hozzátartozók engem kértek meg, hogy segítsek a leveleket be- és kijuttatni. Kockázatos dolog volt, mert egyes őrök néha engem is megmotoztak, de vállaltam. Az egyik sikeres akció után anya és lánya megígérte, hogy ők cserébe levelet írnak a szüleimnek. Megadtam a címet, de utána hamarosan áthelyeztek onnan, többé nem találkoztam velük. Ők is megadták a saját címüket, de nem Tbilisziben laktak, így nem tudtam felkeresni őket.

Végül az egyik kedves grúz család segített. Közel laktak a téglagyárhoz, bejáratos voltam hozzájuk, nemegyszer adtak élelmet. Az apa egyetemi tanár volt, felesége tanárnői diplomával főállásban családanya. Három eladó sorban levő lányuk közül a legidősebb orvostanhallgató volt, a legkisebb gyerekük pedig tíz év körüli fiúcska. Az egyik beszélgetéskor kiderült, hogy a medika latin nyelvet magol, és nehezen megy neki. Elmondtam neki kívülről a *Lupus*

et agnus című tanmesét, segítettem neki a conjugátiókban és deklanátiókban is. Ámulva nézett rám, elújságolta a dolgot az édesapának is, aki a következő találkozáskor tréfásan felajánlotta, menjek hozzájuk a tanszékre latint tanítani. Ilyen előzmények után javasolta a lány, hogy a levelemen őt tüntessem fel feladóként, nehogy az apjának kellemetlensége legyen az NKVD-vel „külföldi" levelezés miatt.

Már el is felejtettem a levél-históriát, amikor egy újabb látogatás alkalmával az anya és négy gyermeke a kitárt ajtóban állva várt. Élénk csiviteléssel és pantomim-mozdulatokkal ösztönöztek arra, hogy táncoljak. (Ez amolyan tréfás szokás: csak azután adják át a levelet, ha a címzett táncra perdült.) Mit tehettem: gumi csunyijaimban tettem néhány, csárdást mímelő lépést, mire kezembe adták az addig elrejtett levelet.

A címzés ismeretlen írás volt. Alig győztem kivárni, hogy a lányok egymással versengve felvágják a borítékot. Füzetlap volt benne, édesanyám gyöngyszemekként egymás mellé rakott betűivel, soraival. A megszólítást még egy pillantással el tudtam olvasni: „Kedves, drága fiam!" De az első szavak („Régen várt leveledet megkaptuk...") olvasásakor összeolvadtak a betűk, a sorok. Halotti csend lett, zavaromban elfordultam és próbáltam lenyelni könnyeimet, de azok makacsul újra és újra előtörtek. Ifjú férfi létemre nagyon szégyelltem magamat a négy hölgy és a legényke előtt. Széket adtak alám, a mama kendőt hozott, meghatódva törölgette a szememet és orromat, puha és meleg kezét a fejemre helyezte, a maga nyelvén kedvesen vigasztalni próbált, amitől még inkább elérzékenyültem...

Végül is sikerült elolvasnom a levelet, és akkor mélységesen megnyugodtam, mert kiderült, hogy a lágerben keringő hír, miszerint a magyarokat kitelepítették Kárpátaljáról, nem igaz. A háziak bezárták az ajtót, s nekem – közösen gyönge orosz nyelvtudásunk mellett – el kellett mondanom, mit írt édesanyám. Nagyon meghatódtak azon, hogy engem négy testvér vár otthon, három olyan korú lány, mint ők, és van egy öcsém is, ezen kívül várnak a szüleim és öreg nagyapám. Velem együtt ők is örültek, amint írta édesanyám, hogy Szolyva óta az én levelemből kaptak először hírt tizenkét beneiről, akiknek a nevét megírtam. Együtt sajnáltuk azokat is, akikről azt írta édesanyám, hogy meghaltak a lágerekben.

A kemence-barlangban aznap este a kétszázas égő alatt szorongott az otthoni hírekre kiéhezett, elkeseredett fogolysereg. Édesanyám levele kézről-kézre járt, mert mindenki a saját szemével akarta látni, olvasni az otthoni híreket, a rég nem látott magyar írást.

Az otthonról kapott levél híre eljutott más munkahelyen dolgozó társainkhoz is. Általában vasárnaponként jöttek látogatók hozzánk más csoportokból. A legközelebbi csoport – a láger húsz legerősebb, kiválogatott foglya – a fölöttünk levő hegyen dolgozott; alagutat fúrtak, amellyel a fennsíkon fekvő öt tavat szándékoztak összekötni, s azok bázisán üdülőövezetet kialakítani. Nehéz munkájuk volt, de jól kosztolták őket, néha még nekünk is hoztak némi megspórolt eleséget. Ők voltak a „legmódosabb" foglyok köztünk. A legszegényebbek pedig az útépítő és karbantartó brigád tagjai, akik a városon kívül dolgoztak, így nem volt lehetőségük se feketemunkát vállalni, se kéregetni. Az építőbrigád Munkács környéki svábjai nem jártak hozzánk, ők zárt közösségbe tömörültek. A városban dolgoztak, különböző építkezéseken, javítómunkálatokon, tehát lehetőségük volt pénzért feketemunkát vállalni.

A sikeren felbuzdulva sorra írtam haza a leveleket, mindegyik feladójaként Lora Tobidzét tüntetve Jel. Újabb levelet azonban nem kaptam, csak már otthon, több hónapos késéssel a sajátomat.

A fogolynak joga van a szökéshez

A lágerben sokszor azzal biztattuk magunkat, hogy a szabadságunkat elvehették, de jogunk a szökéshez megmaradt. Ami persze nem volt könnyű, többen sikertelenül próbálkoztak.

Annak idején a szovjetek annyira mesterien adták be nekünk a hárompapos munka maszlagját, hogy nem sejtettük mögötte az előre kitervelt népirtás gonosz szándékát. Kezdetben nem is nagyon foglalkoztunk a szökés gondolatával, később pedig, amikor felfogtuk, hogy mibe is csöppentünk, a szökés túlságosan kockázatosnak tűnt mind a mi, mind a családunk számára.

Igaz, már a Beregszászban töltött első éjszakán többen megszöktek, miután lekenyerezték az őröket az elemózsiás tarisznya tartalmával, később pedig, már Munkácson a gyagyásnak tartott Gyuszi sétált ki ülő sorainkból az őrök szeme láttára!

Szolyván is többször hallottunk szökésről, sőt, nem egy esetben a szemünk előtt történt. Legelőször csak annyit hallottunk, hogy visszahoztak a lágerbe két szökevény magyar katonát, félholtra verve. Szökési kísérletük körülményeire már nem emlékszem, csak arra, hogy bekérezkedtek egy ruszin családhoz, melegedni. Ez okozta a vesztüket. A család egyik tagja ugyanis rájuk vitte az őrséget. Bezárták őket a parancsnokság épülete alatti pincébe, majd a legközelebbi menetoszloppal tovább küldték mindkettőjüket.

1944 decemberében két fogoly magyar katonatiszt önként jelentkezett fahordásra. Kinn az erdőben mindketten megszöktek. Nagy hűhóval keresték őket, de sikertelenül. Mivel nem hozták vissza egyiket sem a lágerbe, abban bíztunk, hogy sikerült épségben meglépniük.

Szolyváról szökött meg a bátyúi B. Árpád is, későbbi tanár kollégám. Kifigyelte, hogy a szélső istálló sarkához közel van a meredek partoldal, ezért a kettős kerítés annyira összeszűkül, hogy csupán egy ember fér el közöttük. Egy éjszaka megbontotta az istálló cseréptetőzetét, és jól méretezett ugrással a kerítések fölött kivetette magát a bokrok közé; legurult a szakadékba, de szerencsére megúszta kisebb sérülésekkel, és ami a lényeg, sikeresen hazajutott. Tudomásom szerint másfél évig női ruhában rejtőzködött, egészen addig, amíg az egyik ismerős párttitkár révén sikerült „papírt" – hivatalos igazolást – szereznie.

1945 februárjának végére, március elejére, amikor Szolyván erősen megritkult a foglyok száma, lankadt az őrök ébersége. Az őrtornyokban például már nem posztolt fegyveres katona, a kettős szögesdrótkerítés közt is csupán időközönként járőröztek. Ugyanebben az időszakban olvadni kezdett a megtelt latrinák tartalma, amit az egyikből mély árkon át, a szögesdrót alatt eresztettek ki a láger területéről. A csaknem derékig érő bűzös „folyam" felszíne fölött a foglyok felfedeztek egy kb. félméteres rést, amelyen át, mélyen lehajolva a drót alatt, ki lehetett gyalogolni a folyó fölötti füzesbe, s ott mindjárt megmosakodni a Latorcában. Kitanulva és kilesve az őrök járását, eleinte csak éjjel, később már nappal is többen megszöktek, köztük B. András falubelim, néhány nappal Szolyváról való távozásunk előtt. Úgy emlékszem, az ily módon megszökött foglyok száma több tucat lehetett.

Szolyváról útban Szánok felé Poroskón éjszakáztunk. Egyik Ung megyei társunk elrejtőzött a plafon és a padlás közötti résben. Sorakozó után a lakosok élénken magyaráztak valamit az őröknek, miközben az épületre mutogattak. Kis idő múlva az őrök már vezették is kifelé a társunkat, akinek vérzett a feje: alaposan megverték, összerugdosták, aztán az eszméletlen testet a szekérre dobatták. Szegény társunknak az lett a veszte, hogy az üresen álló vámépület padlásán a szomszédok valamilyen árut rejtegettek, és amikor minket kihajtottak sorakozóra, rögtön felmentek oda megnézni, hogy ott van-e még, nem találták-e meg a foglyok; így akadtak rá Komonyi barátunkra, aki öt gyermeket hagyott otthon.

Ugyancsak útközben, a Duklai-hágó északi lejtőjén egy alak váratlanul kivált a sorból, beugrott az út alatti meredek bokrosba. A lövésekre és a kiabálásra

figyeltünk fel: „*Sztoj, sztoj*!" (Állj, állj!). Aztán láttuk, amint a szökevény cikk-cakkban átfut a folyó havas jegén, bejut a fák és bokrok közé. Egyszer-kétszer még felvillant az alakja, majd végképp eltűnt a szemünk elől. Messze járt, az őrök géppisztolysorozata már nem érte el, és mire felállították, befűzték a nagytányéros géppuskát, még messzebb került tőlünk. Szurkoltunk neki, csak azt nem értettük, miért éppen itt, s nem korábban, a szülőföldjén szánta el magát a szökésre.

Szánokból útban Ocsamcsira felé hárman is megkíséreltek a szökést a vagonból, de egy ukrán vlaszovista besúgta őket. Mindhármójukat nagyon megverték, más vagonba helyezték.

Egy továbbszolgáló jutasi szakaszvezető (nem a káromkodósok közül) és a már említett, szerbes kinézetű pesti újságíró igazi, klasszikus szökést hajtott végre. A tengerparti homoklapátolás közben mindketten eltűntek a pár méterre húzódó, part menti sűrű erdőben. Az őrök szinte megvesztek a dühtől, amikor rájöttek, mi történt. Összetereltek bennünket egy csoportba és leültettek a forró homokba, a szerelvényt nem engedték kivontatni. Jött a dagály, elárasztotta a síneket, a vagonok jobbra-balra dőltek, némelyik teljesen felborult, magával rántva a másikat is. Két napig nem hajtottak munkára, de a második napon meghozták a két szökevényt, tépett rongyokban, véresre verve. Minket felsorakoztattak a drótkerítés mellett, s azon túl az őrök felváltva ütötték, rugdosták a szerencsétleneket. A lágerparancsnok beszédet tartott, amelynek lényege az volt, hogy így jár, aki szökni próbál: agyonlövik, mint a kutyát. Ki is ásattak egy keskeny, két méter mély gödröt, az alélt testeket annak szélére fektették. A parancsnok még megkérdezte, ki akar így járni, aztán pisztollyal a kezében mindkettőt bedobatta a gödörbe. Lövés azonban nem dördült. Igaz, mindannyian azt hittük, hamarosan úgyis meghalnak a gödörben, mert a parancsnok szigorúan megtiltotta, hogy enni és inni adjanak nekik. Napokig hallottuk a nyöszörgésüket, amint munkára menet és onnan jövet elhaladtunk a közelükben.

Nem haltak meg. Kitaláltuk a módját, hogyan segítsünk rajtuk. Egy-két erősebb izmú társunk elment a latrinára, a többiek pedig a barakk bejáratánál hangos civakodással elterelték az őr figyelmét; ez alatt kenyér és cukor repült a gödörbe. Besegített a természet is: itt, a tengerhez közel naponta többször felszökött egy-egy kis felhő, bőséges záport zúdítva a vidékre; a gödörfogsággal megbüntetett szökevények így csillapították szomjúságukat, mosták sebeiket. Mindeközben a láger belső-tisztségviselői, a Munkács-környéki svábok, akik beszéltek oroszul, s a parancsnok szívesen elbeszélgetett velük, folyton győzködték őt, kegyelmezzen meg a két szerencsétlennek. Ő azonban nem hajlott erre. Egy este aztán, amikor a munka végeztével éppen beszélgettek,

hiába vezényeltek sorakozót vacsorára, senki nem ment. A parancsnok kérdésére, hogy miért, ezt válaszoltuk: „Engedje ki a rabokat a gödörből vagy lője őket agyon, különben másnap munkába sem megyünk". Kénytelen volt meghátrálni, a szökevényeket kiszedték a gödörből. Iszonyatos látványt nyújtottak: arcuk bedagadva, tele véraláfutásokkal, egész testükön nehéz bűzt árasztó gennyes sebek. Nem tudtak lábra állni, mozogni is alig. Társaink a vízcsap alatt tisztára mosták és bebugyolálták őket a betegszobából hozott lepedőkbe. A lengyel szanitécek kategorikusan megtagadták ápolásukat, mondván: „Nem fogjuk a bűzt szagolni, úgyis megdöglenek". A mi barakkunk egyik sarkában helyeztük el őket, s napközben az ügyeletesek felváltva hajtották róluk a legyeket, naponta cserélték a lepedőket; szándékosan olyan fogoly lett az ügyeletes, aki legalább egy kicsit értett a betegápoláshoz. Mivel orvosság nem volt, a csongori kanász, Pali bácsi a folyópartról, ahol dolgozott, gyógyító füveket hozott, s azok főzetével mosogatták a sebeket. Közben némi pótkenyérrel, cukorral és tojásporral járultunk hozzá a gyógyulásukhoz. Meglepően hamar felgyógyultak. Az újságíró később velünk jött Tbiliszibe, a szakaszvezető – mint anyaországi illetőségű – ott maradt. Tbilisziben már senki sem foglalkozott a szökés gondolatával, beletörődtünk sorsunkba.

...Bő fél évszázad távlatából komikusnak tűnik a tömeges szökés már-már a szülői ház küszöbe előtt. Minket ugyanis a romániai Máramarosszigetre hozott hazafelé a vonat. Az ottani nagy láger egyik kisebb szekciójában szállásoltak el azzal, hogy itt kell megvárnunk, amíg a határ – vagyis a Tisza – túlsó oldalán fekvő Aknaszlatinára megérkezik a KGB bizottsága, amely kiadja az elbocsátó igazolást. Egy hét is eltelt, amikor átvittek, de a bizottság nem érkezett meg Ungvárról. Háromszázan lehettünk, nem tudtak elhelyezni bennünket éjszakára, ezért útnak indítottak vissza Máramarosszigetre. Ekkor már alkonyodott, és a sűrűsödő homály oltalma alatt többen beosontak, lemaradtak a Tisza-parti füzesben. Még aznap este vonatra ültek, így egy nappal korábban érkeztek haza, mint mi. Igaz, ők hivatalos elbocsátó igazolás nélkül.

Másodszor hazafelé

1946 májusának elején egyre gyakrabban beszélték, hogy hamarosan hazaengednek bennünket. Már Valiko, a gonosz grúz munkavezető is ezt szajkózta, de nem hittünk neki; azt hittük, csak nagyobb teljesítményre ösztökél.

Május közepén aztán valóban megjött a parancs. Vidáman szedtük össze nyomorúságos holminkat a sötét kemencében. A tetves matracot és a paplan-

nak nevezett rongyot összegöngyölve a hátunkra kellett venni. Hármasával felsorakozva, hangos katonanótákkal meneteltünk át Tbiliszi központján. Komikus látvány lehetett, mert a járókelők mind megálltak és minket néztek. A külvárosi útépítő és karbantartó üzem telepére mentünk, ahol mindent, amit magunkkal és magunkon hoztunk, bedobáltunk a bitummelegítő kazánjába. Ott égett el végre a csunyinak nevezett, átkozott gumibocskorom, csak a háziszőttes vászontarisznyámat hagyták meg; azzal jártam egykor az iskola első osztályába, édesanyám élelmet küldött benne Szolyvára, azt hordtam kolduló barangolásaimra, haza is hoztam, ereklyeként felakasztottam a padlásra.

Kopaszra nyírtak, megborotváltak, és kiadós fürdő után beöltöztettek vadonatúj, sötétkék nyári munkaruhába, még fekete klott alsónadrágot és kék atlétatrikót is kaptunk, sőt – először a fogság alatt – bakancsot, de fűző nélkül. Egy nagy hodályban szállásoltak el, ahol ismét felszedtük a tetűt. Két nap múlva vonatra raktak, marhavagonokba, és egy szép, meleg májusi alkonyatkor, három tiszt kíséretében vonatunk elhagyta Tbiliszit.

Bármilyen nagy volt az örömünk, a kételkedés kisördöge ott mocorgott mindannyiunk tudatában. Attól tartottunk, ismét úgy járunk, mint amikor Ocsamcsirából indítottak „haza", s végül tizenegy hónapig tartó rabság lett belőle Tbilisziben. Beárnyékolta örömünket az is, hogy földink, H. Béla örökre ott maradt egy jeltelen sírban a hegy tetején, kívül a temetőn. Még 1945 nyarán halt meg, saját szenvedélye végzett vele, és cukoradagját rendszeresen dohányra cserélte, alig evett, legtöbbször a lágeri löttyöt. Legyengült, végzetes székrekedést és gennyes bélfertőzést kapott. Orvosi kezelés nélkül, szörnyű kínok közt halt meg. Két szál deszkán mi, beneiek vittük fel négyen a meredek hegyre, amelynek sziklás talajában a sírások két nap alatt csupán alig egy méter mély gödröt tudtak ásni, ráadásul az is rövidre sikerült: a halott két lába fennakadt. Estére járt már az idő, a gödör tágítása számításba sem jöhetett, a holttestet pedig nem hagyhattuk ott temetetlenül a sakálok miatt. Fekete képű, ferdeszemű kísérőnk mérgesen mutogatott valamit, de nem értettük, mit akar. Végül vette az ásót, kegyetlen szadizmussal, térdben eltörte a halott lábát, mire az beleesett a gödörbe. Így földeltük el, meztelenül, kifordulva az ég felé meredő lábakkal...

Útközben kenyeret, kétszersültet, halat és néha kanálnyi cukrot kaptunk, vízről már magunk gondoskodtunk az állomásokon. Ismét a Kaukázus gyönyörű hegyei közt vonatoztunk, néhány nap múlva elértük a Kaszpi-tengert. Emlékszem, egy éjjel megállt a szerelvény, és a hajnali derengésben megcsil-

lant a végtelennek tűnő víztükör. Tetejét apró fodrokba korbácsolta a metszően hideg szél, de mi, fiatalok mégis úgy döntöttünk, hogy – ha már itt járunk – megfürdünk ebben a tengerben is. Meztelenül ugráltunk le a vonatról, belegázoltunk a vízbe. Mivel csak bokáig ért, futva igyekeztünk beljebb, mélyebb részt keresve, de amikor kiderült, hogy a parttól százméternyire is csak lábszárig ér, belefeküdtünk, meghengergőztünk a durva kavicsfenéken, utána pedig rögtön iszkoltunk vissza a vagonba a fogvacogtató szél elől.

A Kubányon, Don-Rosztovon, Ukrajna déli részén – azon az útvonalon, amelyen annak idején hoztak – áthaladva, Jászvásárnál (Yassi) átléptük a román határt, majd megérkeztünk Máramarosszigetre. Itt kellett megvárnunk, amíg a szemközti Aknaszlatinára megérkezik Ungvárról a bizottság, amely átvesz bennünket, illetve kiadja az elbocsátó igazolásokat. Várakozás közben orosz orvosok meztelenre vetkőztetve alaposan megvizsgáltak bennünket, egyidejűleg az esetleges SS-múltra utaló tetoválásokat vagy azok nyomait keresve. A maramarosszigeti láger ugyanis tele volt német hadifoglyokkal. Kb. egy hetet vártunk türelmetlenül a komisszióra. Végül, egy késő délután megjött a hír: másnap mehetünk. Már kora reggel Aknaszlatina piacterén táboroztunk, de hiába vártunk, a bizottság nem jött. Arra hivatkozva, hogy háromszáz embert nincs hol elhelyezni, kiadták a parancsot: sorakozó, irány vissza a máramarosszigeti lágerbe. Hiába erősködtünk, hogy az ég alatt is megleszünk, a kísérők hajthatatlanok maradtak. Nem tehettünk mást, rendezetlen sorokban, hosszan széthúzódva visszakullogtunk. Már-már biztosra vettük, hogy ismét elvisznek valamelyik távoli lágerbe, hiszen láttuk a szigeti állomáson a hosszú szerelvényt, szögesdrót rácsozattal az ablakon, ürülék-kivezető csövekkel a vagonok oldalán; attól féltünk, besorolnak a német hadifoglyok közé.

Másnap már reggeltől a várható hosszú útra készültünk. A közeli vasútállomáson a német foglyok ömlesztett borsót rakodtak át, vödrökkel, magyar vagonokból széles nyomtávú orosz vagonokba. Felszedtük az elhullott borsószemeket, bádogdobozainkban megpároltuk, és leszűrve a tarisznyánkba raktuk. Este alig tudtak összekiabálni bennünket; szinte futva siettünk át a vasúti hídon Aknaszlatinára.

A bizottság már várt, tipikus orosz bürokráciával, azaz vérforraló lomhasággal munkához látott. Néhány fogoly kiment a vasútállomásra, megkérték az állomásfőnököt, addig ne indítsa el a vonatot, amíg mindannyian meg nem kapjuk az elbocsátó igazolást. Az állomásfőnök még régi magyar káder volt, megértette a helyzetet és aszerint cselekedett: arra hivatkozott, hogy a mozdonyvezető hibát jelentett, azt bütyköli.

Végül is mindenki megkapta a noteszlapnyi igazolást, rajta a szöveggel: X. Y.-t elbocsátották a hadifogolytáborból, és állandó lakhelyére utazik. Ott állt a dátum is (1946. június 6.), valamint bizonyos Kusztyikov őrnagy, az UNKVD parancsnokának aláírása.

A túlzsúfolt személyvonaton egész éjjel senki sem aludt, a vidám hangulat egyetlen percre sem hagyott alább. A mozdonyvezető sűrűn, jó hosszúkat füttyentett, Királyházáig behozta a késést.

Vonatunk reggel hat óra körül futott be a benei kis megállóba, ahol 19 hónapig tartó raboskodás után, Isten segítségével végre hazai földre léphetett 12 szabadult fogoly. A falu szokásos reggeli hangyaboly-életét élte, a csorda éppen akkor hagyta el a faluvéget. Utunk a Borzsa töltésén kanyarodott a falu felé, de még a felét sem tettük meg, már futottak felénk az emberek a kerteken, a mezőn keresztül. A menet lelassult, majd egyre gyarapodva teljesen megállt: ölelések, csókok, könnyek közt örültünk egymásnak. Itt volt virgonc öcsém és három lánytestvérem, más rokonok, ismerősök. Jó szüleim a kiskapuban vártak tárt karokkal, csak beteges, öreg nagyapám várt türelmesen a tornácra kitett lócán ülve.

Máig könny szökik a szemembe, amikor erre a találkozásra, viszontlátásra gondolok. Nem lehet azt leírni, amit akkor külön-külön és együtt valamennyien éreztünk.

A szűnni nem akaró kérdezősködést édesanyám szakította félbe: megetetett frissen fejt meleg tejjel és hazai magyar kenyérrel. Utána megfürödtem, átöltöztem saját ruhámba, a lágeri öltözéket pedig édesanyám elégette a kemencében.

Még a délelőtti órákban a rég hallott harang szava hívott mindenkit a református templomba, hálaadó istentiszteletre. Öreg lelkészünk megköszönte az Úrnak a hazatértek életét, és kérte, hogy vezérelje haza a még távolban raboskodókat, adjon örök nyugodalmat azoknak, akik szeretteiktől távol, idegen földben nyugszanak, nyújtson vigasztalást gyászoló hozzátartozóiknak, és mentse meg az ő népét a hasonló pusztításoktól.

Utószó helyett

Az előzőekben főként a személyemmel kapcsolatos lágerélményekről, illetve a szülőfalumból elhurcolt 141 férfi közül azoknak a sorsáról írtam, akikkel hónapokon át együtt raboskodtam a szolyvai gyűjtőtáborban és később más lágerekben is. Visszaemlékezésem zárófejezetében azokról a falubelijeimről

kívánok szólni, ezúttal a túlélők elbeszéléseire hagyatkozva, akiket elszakítottak tőlünk, az Uzsoki hágón át gyalogosan a szambori gyűjtőtáborba, majd onnan más lágerekbe vittek, s végül a „háromnapos munka" vétlen áldozatai lettek. Mielőtt azonban az ő sorsukat vázolnám, kötelességemnek tartom azoknak a benei férfiaknak a névsorát közreadni, akik az éhség, a hideg, a tífuszjárvány, a végkimerültség és a tífusz elleni, elgennyesedett védőoltás következtében már Szolyván meghaltak az 1944 decembere és 1945 februárjának vége közötti időszakban. Álljon itt tehát az áldozatok neve és születésük évszáma: Elek András (1927), Fekete Sándor (1926), Hegyi Béla (1926), Holozsi József (1912), Holozsi Károly (1923), Juhász János (1918), Kovács Ferenc (1925), Kovács István (1926), Nyíri Miklós (1920), Pók Miklós (1925) és Veres István (1925).

A túlélők elmondása szerint az út Szolyvától Sztarij Szamborig kilenc napig tartott, közben Turkán két napon át vizsgálták, faggatták a civil „letartóztatottakat": német tiszteket, SS-katonákat kerestek köztük, ezzel egyidejűleg toborzást folytattak a szovjet és csehszlovák hadseregbe. Itt vált ki a csoportból a két Tóth-testvér, István és Gyula. Visszavitték őket a szlovákiai Homonnára a sorozóbizottság elé. István valamelyest beszélte a cseh nyelvet, őt besorozták, Gyula viszont elbukott a nyelvvizsgán, vissza akarták toloncolni a lágerbe, de sikerült megszöknie, Hosszú bujkálás után, betegen jutott haza. Ugyancsak Turkán történt, hogy (Cigu) Balogh Sándor a CSKP tagságát bizonyító pártkönyvét mutogatva odament a parancsnokhoz, és azt mondta, ő nem fasiszta, hanem kommunista, tehát engedjék haza. Az orosz tiszt széttépte és eldobta a könyvecskét, a szerencsétlen Baloghot pedig megverette a katonákkal, miközben kioktatta, mondván: ha kommunista volt, akkor miért nem fogott fegyvert a fasiszták ellen?

A menetoszlop folytatta útját. Az őrök kegyetlensége még inkább fokozódott, a foglyok erőnléte rosszabbodott; a három napra való hazai élelemmel megrakott tarisznya tartalma vészesen megfogyatkozott, majd teljesen elfogyott. Id. Orémusz László már nem bírt menni, lerogyott. Az orosz katona verni kezdte, azzal fenyegetőzve, hogy lelövi. A férfi két fia odasietett, igyekeztek kiszabadítani apjukat a katona keze alól, mire a többi őr is odafutott társuk védelmére, az apát és két fiát, Bélát és Lászlót földig verték, végül megparancsolták, hogy a három félig agyonvert embert a többi fogoly vonszolja tovább.

Egy másik ehhez hasonló eset már halállal végződött. Benke Béla a fronton harcolt az oroszok ellen, sebesülten került haza az orosz megszállás előestéjén. A sebe még nem gyógyult be, de nem mert otthon maradni, elindult ő

is a háromnapos munkára. Bekerült egy menetoszlopba, Szambor közelében sebesült lába nem bírta tovább az erőltetett gyaloglást. Összeesett az úton, az őr pedig meglátta véres lábszárát, és rögtön fellármázta a többit azzal, hogy fasisztát fogott.

Ott helyben, az árokparton lőtték agyon, de előtte még kikutatták a zsebeit; óráját elvették, a fényképeket eldobták. Ezeket a társai szedték fel és hozták haza a feleségének, kicsike fiának.

Az út utolsó napján, közvetlenül Szambor előtt az egyik orosz katona elvette Kocsis Béla magyar katonai bakancsát (amelyben a frontról szökött meg), alaposan megverte, aztán mezítláb zavarta tovább a lábszárig érő hóban. Szemtanúk szerint a szerencsétlen férfi ordított fájdalmában. Hiába csavarta rongyokba a lábát, menni nem tudott, a többiek vonszolták be a szambori lágerbe.

Sztarij Szamborban volt a központi hadifogoly-begyűjtő láger, ehhez tartozott a 2. számú szolyvai fiók-láger is. Hogy miért vitték oda a civil „letartóztatottakat", azt senki nem tudta megmondani. Itt rakták marhavagonokba ezerszámra a foglyokat és szállították el a nagy Unió távolabbi térségeire. Nem érkeztek megpihenni itt a benei férfiak sem, néhányuk kivételével mind bekerültek egy induló csoportba. Már november utolsó napjaiban, négy zsúfolt vagonban kivitték őket a Duklai-hágóra, a visszavonuló németek által berobbantott vasúti alagút helyreállítására. Az oroszok itt két vonalon fogtak munkához: egyrészt az alagutat próbálták mielőbb megtisztítani a törmelékektől, másrészt az alagút helyett egy kerülő pályát építeni. A decemberi-januári hóban, fagyban, magasan a hegyek közt, embertelen körülmények közt dolgoztatták a kimerült, legyengült foglyokat, akiknek melegedni, megszárítkozni nem volt lehetőségük, a tisztálkodásról nem is beszélve. A foglyoknak csak annyi „joguk" volt, hogy választhattak: az alagútba mennek dolgozni, ahol viszonylag „meleg" volt – nem fújt a fagyos szél –, de állandóan csöpögött a víz a nyakuk közé, vagy inkább „száraz" helyen, kinn a szabadban erdőt irtanak, fagyos földet csákányoznak, egyengetik a friss nyomvonalat, arra talpfát, síneket fektetnek. Éjszakára zsindelytetős padlás várta őket, fagyos fenyőgally volt a matracuk és párnájuk, amit maguk cipeltek az erdőről. A hazai ruházat és lábbeli mihamar leszakadt róluk, újat nem kaptak. Bajaikat tetézte az őrök barbársága. A padláson betegen fekvő Gazdag Lajos lábáról az egyik altiszt lehúzta a jóképűnek látszó magyar parasztcsizmát, otthagyta lábbeli nélkül. Amikor a fogolytársak bepanaszolták a parancsnoknál, a „hős" csizmarabló feldobott egy pár agyonviselt cipőt Gazdagnak, de az kicsi

volt az ő lábára; csak többszöri csere után talált megfelelő számú lábbelire, miközben az elkeseredés szította indulat tüzét kénytelen volt megfékezni. Attól kezdve búskomor lett, folyton a feleségét és hét gyermekét emlegette, ám egyre ritkábban, mígnem teljesen szótlanná vált.

(Cigu) Balogh Sándort is megverték az őrök, mert azzal gyanúsították, hogy szimulálással akar kibújni a munka alól. Tény, hogy a verés után nem is járt ki a többiekkel dolgozni.

A két Orémusz-testvért ismét megverték, mert másodszor is apjuk védelmére keltek, amikor azt betegen akarták kihajtani munkára. Egyébként a két fivér szökést tervezett, erre biztatta őket az apjuk is, mondván: neki úgyis vége, legalább ők meneküljenek. A fivérekben azonban győzött a gyermeki szeretet, maradtak apjukkal.

Szökést fontolgattak a Harapka-fiúk is, Béla és János. Egy napon sikerült elszakadniuk a csoporttól, de estére csak visszatértek a többiekhez. Antalóci Sándor viszont sikeresen megszökött: behúzódott egy vízmosásba, a többiek berakták fenyőgallyakkal. Az őrök csak a táborban vették észre a létszámhiányt, de akkor Antalóci már messze járt. Március végén került haza, útközben süketnéma koldusnak tettetve magát.

Kocsis István Duklán halt meg. Miközben a síneket cipelték, egy alkalommal a sínfogó szerszám hosszú szarvaival a karján előre hajolt, így remélve néhány másodpercnyi pihenést magának. A ferdeszemű, fekete képű őr szabotázsnak látta az esetet, s nehéz botjával oly erősen sújtott a szerencsétlen ember nyakszirtjére, hogy az rögtön összerogyott, mindkét szemgolyója kiugrott a helyéről; párpercnyi vonaglás után kiszenvedett. Testvére, Béla szintén Duklán lelte halálát, pontosabban szólva: itt érte utol a halál, amely már Szambor előtt megkörnyékezte, mikor elvették a bakancsát. Duklán már nem dolgozott, súlyos betegen feküdt, a bátyja halálát társai kíméletből nem mondták meg neki. Rövidesen meghalt, ahogy Sándor Bertalan, aki szintén megfázott, legyengült, és nem épült fel többé. A halottakat elszállították, de az egykori fogolytársak közül senki sem tudja, hol temették el.

1945 februárjának végén már annyira sok volt a beteg, hogy egy napon vagonba rakták őket és beszállították a szambori lágerkórházba. Egy hét leteltével valamennyi foglyot visszavitték a központi lágerbe, ahol külön zónában helyezték el őket.

A kórházban pár nap múlva meghalt Kovács István, aki megfagyott lábbal, magas lázzal került vissza Dukláról. Már nem tudtak rajta segíteni, mire a testvérbátyja, János is visszatért Dukláról, már nem élt.

Gazdag Lajost szintén a kórházban érte utol a halál, amely régóta követte. Megszabadult a betegségével járó kínzó gyötrelmektől. Az ő tragédiáját csak fokozza az a körülmény, hogy a 45 éven felüliek hazaengedéséről szóló rendelet már korábban kijött, Gazdag Lajos pedig már elérte ezt az életkort. Halálának hírét szomszédja, Putnoki László vitte haza, akit a 45 éven felüliekkel engedtek haza.

A szambori lágerkórházban halt meg Sándor István is. A Duklán szerzett betegségek végeztek vele, halálának időpontjáról és körülményeiről a hozzátartozók sokáig nem tudtak semmi érdemlegeset.

A szambori kórházhoz fűződik a „háromnapos munkára" hurcolt benei férfiak talán legsötétebb tragédiája: itt halt meg id. Orémusz László a két fiával együtt. Mint említettem, már útban Szambor felé mindhármójukat kegyetlenül megverték az őrök, betegen kerültek ki a Duklai-hágóra, ahol az apa már nem bírt dolgozni. Ismét megverték mindhármójukat, még betegebben, reménytelen állapotban kerültek vissza a lágerkórházba, utol is érte őket a vég. (Halálukkal kapcsolatban meg kell említenem bizonyos előzményt, amely nem tartozik ugyan szorosan a lágerélethez, de tipikus példája a szovjet hazudozásnak, ígérgetéseknek. Az Orémusz család a benei határban, a vári erdő sarkánál, a Kadacs-patak partján lakott egy kis tanyán. 1944 nyarán egyre gyakrabban hallottunk híreket a partizánokról, akik a márciustól hadműveleti területnek számító Kárpátalján is megjelentek. Egy szeptemberi éjszakán néhány fegyveres civil kért szállást a tanyán, és a gazdától titoktartást néhány napra. Az istálló padlásán rendezkedtek be, a család tagjai nem tudtak róluk, csak a gyerekek csodálkoztak, hogy miért nem mehetnek fel a padlásra összeszedni a tyúktojásokat. A jövevények megígérték a gazdának, hogy az új rendszerben az uraságtól elvett 10-10 hold földdel hálálják meg neki és fiainak a segítséget, mármint a szállást. A harmadik éjszakán hatalmas robbanásra ébredtek a tanya lakói: a partizánok felrobbantották a patakon átívelő kis vasúti hidat és nyomtalanul eltűntek. A közeli Borzsa vashídját nyilván nem sikerült megközelíteniük, mert azt póttartalékos öreg magyar katonák őrizték. Az új rendszer azonban elfeledkezett az ígéretről, föld helyett rabság, szenvedés, végül halál lett a „jutalom", gyászba borítva az árván maradt Orémusz családot. Meghalt a 90 éven felüli nagyapa, Belenszki atyó is, aki ezermester volt, azon kívül a református egyház évtizedeken át hűséggel szolgáló kántora; ráadásul három év múlva az 1947-es árvíz Szilveszter napján elsodorta pacsitfalú kis házukat a melléképületekkel együtt, odapusztult a jószáguk is, újabb egy év múlva pedig elvette földjüket a kolhoz.)

Polyák János sorsa teljes mértékben máig tisztázatlan, csak annyi biztos, hogy ő is Szamborban halt meg. Őt nem Benéből vitték el: 1944-ben behívták a magyar hadseregbe, Kassán szolgált, és a front közeledtével civilbe öltözött, elindult hazafelé, abban bízva, hogy sikerül átjutnia a frontvonalon. Sajnos, nem sikerült, az oroszok elfogták és besorolták a hadifoglyok közé; állítólag így került a szambori gyűjtőlágerbe, ahol a beneiek közül többen látták őt, már súlyos betegen. Halálának konkrét körülményeiről azonban senki sem tudott információt adni.

A duklai poklot nem minden benei járta meg, egyeseknek sikerült a szambori lágerben maradniuk. Ezek egyike volt Olcsvári Imre, aki még dolgozott a Dukláról visszatért beneiek közt, mikor fogolyszállításra készítették elő a tehervagonokból álló szerelvényt. 1994-ben, amikor az egykori áldozatokra vonatkozó információkat gyűjtöttük a kárpótláshoz, a túlélők egyike sem tudta, felkerült-e Olcsvári Imre erre a szerelvényre, esetleg más vagonba (a beneiek több vagonban utaztak), vagy ott maradt Szamborban és meghalt, netán az Unió más tájára vitték; ez utóbbit látszik alátámasztani az egyik csetfalvai túlélő, Pődör visszaemlékezése, aki állítólag együtt raboskodott vele Alma-Atában, és Olcsvári ott halt meg.

Akiket leváltottak a Duklai-hágóról, talán egy hetet töltöttek a szambori lágerben. Ők maguk készítették elő a tehervagonokat: az ablakokra szögesdrótból rakattak velük rácsozatot, a vagon oldalába nyílást vágtak az ürülékkivezető cső részére, középmagasságban deszkapriccseket ácsoltak. A többtucatnyi vagonból álló szerelvény március elején indult el, mindegyik vagonban 90-100 fogollyal. Az idő még hideg volt, a legyengült rabok sorra hullottak el, naponta kellett leszedni holttesteket a vagonokból; ezeket általában otthagyták a sínek mellett. A beneiek közül Katkó Miklós halt meg útközben: 40 évesen végzett vele a hideg, az éhség és a végkimerültség. Itthon a felesége és három gyermeke várta.

Balogh István huszonhárom éves volt. A túlélők úgy emlékeznek, hogy amikor megérkeztek a végállomásra, Donyeckbe (akkori nevén: Sztalino), István holtan, mezítláb, felsőruha és pokróc nélkül feküdt a vagonajtó mellett.

Sztalinóban mindenkit leszállítottak, bevittek a központi lágerbe és szemlét tartottak fölöttük. Az egészségesnek nyilvánítottakat a környék bányáiba irányították, ekkor szakadt el a benei csoporttól kb. negyven fő. Ezek egy része, a nagyobbik csoport Sztalino, a másik Krasznolucs bányáiban raboskodott a föld alatt, de időközben cserélgették, más bányákba irányították őket. A betegeket a közeli Csisztyakovba, kórházba szállították, ahol nem sokkal ezután tífuszjár-

vány tört ki. Ide került az 1900-as születésű Orémusz István, aki, ha Szolyván marad, valószínűleg hazatérhetett volna a 45 éven felüliekkel. A hatalmas szálfa-termetű férfi a hidegen kívül igen sokat szenvedett az éhségtől, hiszen a szervezete több táplálékot kívánt volna. Teste már a Duklai-hágón dagadni kezdett, s mire Sztalinoba érkezett, erősen felpuffadt. A túlélők szerint arra kérte a fiatalabbakat, adják neki a cukoradagjukat, gyógyulása után visszaadja. Súlyos betegen került kórházba, akkor látták utoljára a benei fogolytársak. Halálának körülményei ismeretlenek. Felesége és öt gyermeke évekig várta, abban bízva, hogy életben maradt, hiszen a túlélők egyike sem volt tanúja a halálának.

Ugyancsak itt, Sztalinoban érte utol a végzet a két Harapka-testvért, Bélát és Jánost. Halálukról különböző hírek keringenek. Egyes túlélők úgy tudják, a sok motozás során sikeresen megmentett karórát Sztalinoban élelmiszerre cserélték, amit egyszerre el is fogyasztottak, betegek lettek tőle, s így haltak meg. Mások szerint János már betegen érkezett meg Sztalinoba, hamarosan meg is halt, Bélát pedig, aki 1942-ben fejezte be a gimnáziumot és beszélt németül, a kórházban dolgozó egyik német orvos magához vette, ahol aztán ő is elkapta a tífuszt, abba halt bele. Van olyan túlélő is, aki azt állítja, hogy Bélát már Szamborban betegen látta, még enni is adott neki, de másnap reggel már nem találta a kórházban; azt mondták neki, hogy éjjel meghalt. Jánosról ez a túlélő nem tudott semmit.

Pércsi Istvánt egészségesnek nyilvánítva vitték Sztálinoból a krasznolucsi bányába, holott már akkor is beteg volt. Nemsokára átvitték egy másik bányába, valószínűleg ott halt meg, mert fogolytársai többé nem hallottak róla. 19 éves volt.

(Cigu) Balogh Sándor megjárta Duklát, útközben kétszer is megverték, betegen került a szambori központi láger kórházába, így szakadt el a benei csoporttól. A falubeliek közül csupán Antalod István volt mellette, amikor kivitték őket az egyik Poltava-környéki lágerkórházba, ahol rövidesen meghalt. Felesége négy apró gyermekkel maradt özvegyen.

Ifj. Putnoki József már az elhurcoláskor elkerült a benei csoporttól. Mint vasúti dolgozót, őt előbb felmentették, de két héttel később több vasutas társával együtt, begyűjtötték, egyenesen a munkahelyről. Előbb Szolyvára, aztán Szamborba került. Innen több ezer kilométerre, Szibériába vitték, az Ural hegység északi részén fekvő Krasznouralszkba, ahol szénbányában, majd fakitermelésen dolgoztatták a tajgában. Beteg lett, legyengült, és 1944 novemberében a tábori kórházban meghalt. Halálhírét a túlélő vasutastársak hozták haza, akik háromévi raboskodás után szabadultak. 22 éves volt.

Dupka György *A sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak emlékkönyve* címmel közreadott kötete 32 benei áldozatot említ, amely megegyezik az általam felsorolt áldozatok számával. Ugyanakkor teljes joggal számíthatjuk be az áldozatok közé azt az öt benei férfit is, akiket a szolyvai lágerből soroztak be a szovjet hadseregbe, és a fronton estek el, illetve nyomtalanul eltűntek. Íme a hat név: Balogh Imre (1909), Harangozó István (1918), Katona György (1915), Kenéz Pál (1926) és Szikora Sándor (1912).

Velük együtt a benei áldozatok száma 37 fő, tehát a „háromnapos munkára" elhurcoltak több mint egynegyede sohasem tért haza, elpusztult a lágerekben.

* * *

Befejezésül még néhány gondolat a leírtakhoz, mindenekelőtt arra a kérdésre keresve választ, hogy kik voltak a kárpátaljai magyarság elhurcolásának kezdeményezői.

Az utóbbi évtized kutatási eredményei világosan bizonyítják, hogy az ördögi terv kiagyalója maga Sztálin volt, végrehajtója pedig a 4. Ukrán Front katonai és politikai vezetése, amely a helyi kommunisták és hatalmi szervek együttműködésével hozzálátott Kárpátalja és Ukrajna „újraegyesítéséhez". Az elhurcolás oka tehát az a szándék volt, hogy az „újraegyesítés" tervének végrehajtását esetleg akadályozó magyar és német férfilakosságot elszigeteljék.

A szovjet rendszerben a helyhatalmi szervek évtizedekig agyonhallgatták az elhurcolások tényét és következményeit, éberen vigyáztak arra, hogy lágerviselt magyar ne kerülhessen vezetői tisztségbe. Én például annak idején elegendő pontszámot szereztem az Ungvári Állami Egyetem orvosi karára történő felvételi vizsgákon, mégis elutasítottak, lágeri múltam miatt. Az ilyen és ehhez hasonló buktatókat hosszan sorolhatnám, pedig napnál világosabb, hogy az elhurcolás törvénytelen volt, még maguk a végrehajtók sem voltak tisztában azzal, hogyan nevezzék az elhurcoltakat; a feltárt dokumentumokban leggyakrabban az „internált" megnevezés fordul elő, másutt „letartóztatott", „ideiglenesen letartóztatott", „tévesen letartóztatott", „mozgósított", „deportált", vagy egyszerűen „hadifogoly" a titulus (utóbbi szerepel a túlélők elbocsátó igazolásában is).

Ami az elhurcoltak rehabilitálását illeti, különösen a rendszerváltás után vetődött fel a probléma. A megyei tanács el is fogadott egy jóindulatú határozatot, de annak jóváhagyása megfeneklett a parlament politikai bugyraiban,

azzal az okkal, hogy az elhurcoltak ügyében nem születtek bírósági ítéletek, tehát jogilag szó sem lehet rehabilitálásról. A „honatyák" abban sem tudtak egyetérteni, hogy a fentebb említett kategóriák közül melyikbe soroljanak bennünket; nyilván az a gondolat is megfordult a fejükben, hogy végül is „fasiszta hadseregben szolgáltunk", hát bűnhődjünk meg érte...

Sokszor eltűnődöm: vajon elég lenne-e, ha rehabilitálnák az egykori elhurcoltakat, visszaadva becsületüket, visszaállítva jó hírüket? A válasz mindig ugyanaz: nem! Mert nem lehet rehabilitálni az árvaságra jutott gyermekeket, koldusbotra juttatott özvegyeket, az ártatlanul szenvedők ajkáról a fagyos éjszakákba kiáltott kérdéseket: Miért? Miért?!

Ukrajnában a kárpótlással is hasonló a helyzet: nincs rá pénz. Az is tény, hogy a maroknyi kárpátaljai magyarság ügye eltörpülni látszik a hárommilliónyi krími tatár problémája mellett, akiket ugyancsak Sztálin parancsára űztek el a szülőföldjükről, helyükre pedig oroszokat telepítettek. Őket is rehabilitálni, kárpótolni kellene, lehetőséget adni hazatelepülésükhöz. A parlament ülésezik, a törvény azonban késik.

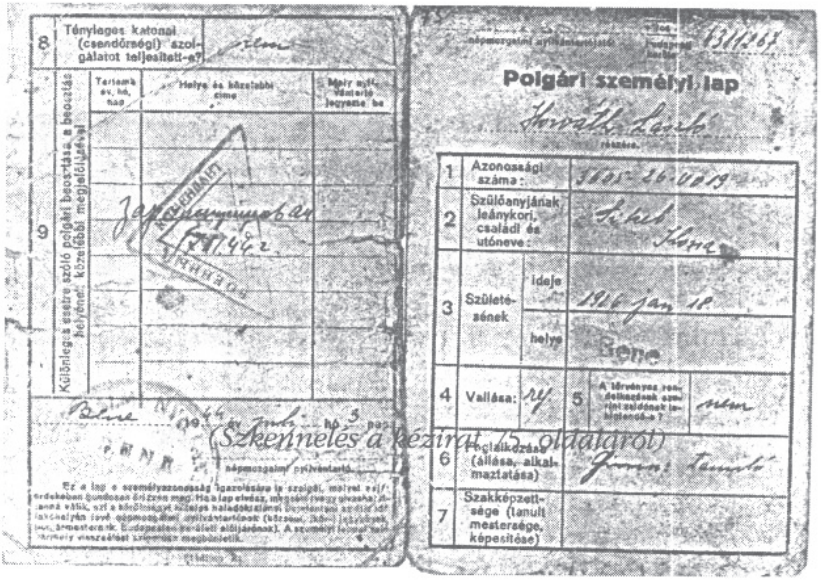
Köszönet és hála az anyaországnak, amiért ránk, az elszakított nemzettestre is kiterjesztette a kárpótlási törvény hatályát.

Munkám során nem volt célom az átélt szörnyűségek plasztikus felelevenítése, lényegében a puszta tények, események leírására szorítkoztam. Egyébként a régi, fájó emlékek „élei" elkoptak a hosszú évtizedek alatt. Talán ez is oka annak, hogy nincs bennem bosszúvágy a történtek miatt. Egyetlen óhajom, hogy megérjem a rehabilitációt, azt, hogy legalább erkölcsileg kárpótolják az elhurcoltakat nálunk, Ukrajnában is.

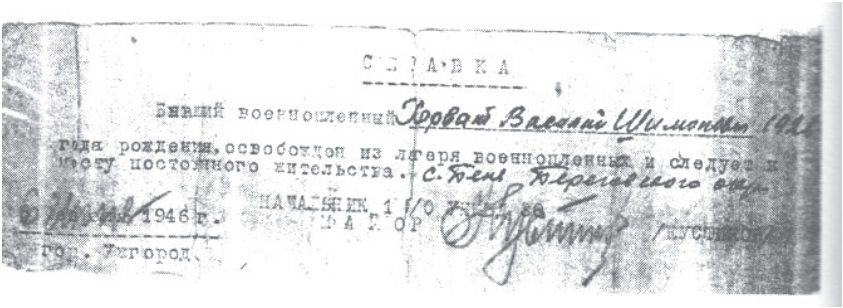
...Rabságunk első napjaiban mondta édesapám: „Bízzuk, fiam, Istenre". Mármint a sorsunkat. Majd arra intett, hogy ne háborogjak, ne aggodalmaskodjak, inkább tűrjek és reménykedjek. Igaza volt: megsegített az Úr, túléltem a megpróbáltatásokat. Szolyván az otthonról kapott csomagok mentettek meg, később pedig a nagy szerencse, hogy legyengült állapotom miatt nem Szibériába, hanem a meleg kaukázusi vidékre kerültem. Az első nehéz napokban-hónapokban mellettem állt és biztatott tapasztalt édesapám, a mindig segítőkész Holozsi Karcsi barátom, a későbbiekben pedig a bajban összetartó közösséggé kovácsolódott istenfélő, egyszerű, de nemes lelkű magyar emberek álltak mellettem, akikre bátran támaszkodhattam.

MELLÉKLETEK

1. A szerző polgári személyi lapja a jelentkezés dátumával és a szovjet katonai parancsnokság pecsétjével

2. A szabaduláskor kapott igazolás

3. Irattári igazolás a szerző internálásáról

УКРАЇНА

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

294008, м.Ужгород, пл.Народна, 4, тел. 3-31-58, 3-53-69

УКРАИНА

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

294008, г.Ужгород, пл.Народная, 4, тел. 3-31-58, 3-53-69

13.05.93 № 21-Г

АРХИВНАЯ СПРАВКА

Горват И.М.
Береговский р-н
с.Доброселье
ул.Раковци, 30

В документах Госархива Закарпатской области имеется сведен
что житель с.Бене Горват Владислав, родившийся в 1926г.(так в доку-
менте) был интернирован в ноябре 1944г. военными властями Советско
армии и по состоянию на июль 1945г. находился в лагере в г.Свалява

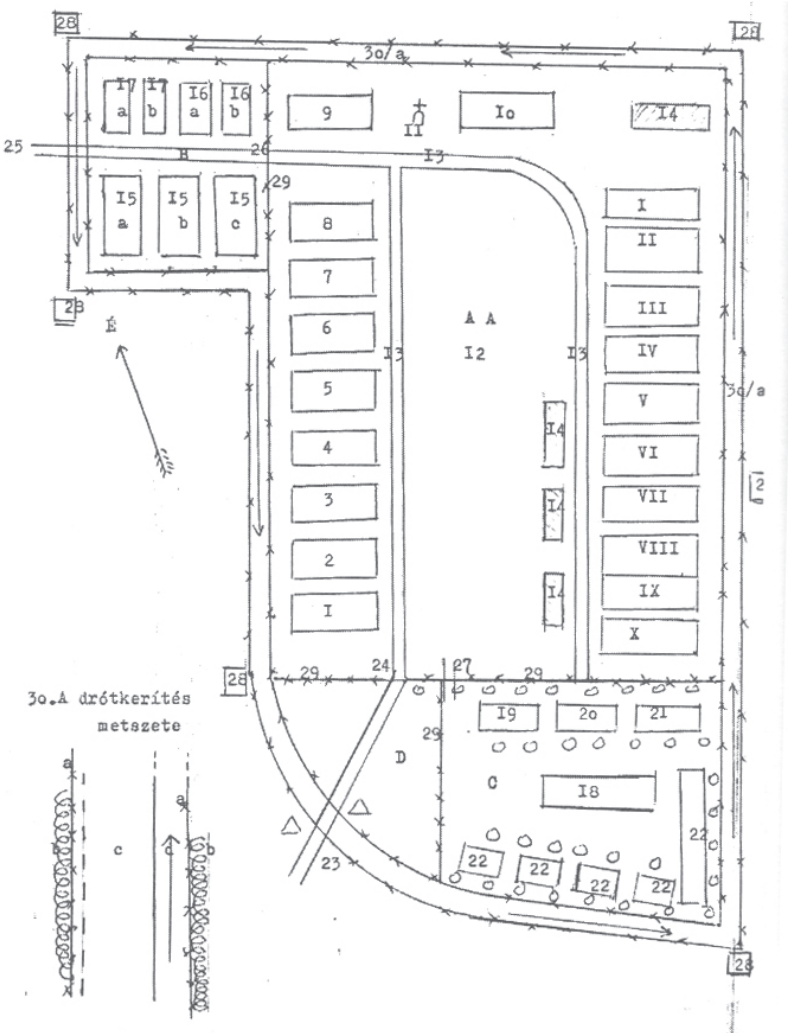
ОСНОВАНИЕ: ФР-14.оп.1.д.53.

Директор архива В.В.Грига

Зав.отделом М.М.Фолтин.

A fordítás hitelességét tanúsítom:
Beregszász, 1993. június 25.
Dalnay Árpád
a MDNSZ Beregszászi Járási
Szervezetének elnöke

4. A szolyvai gyűjtőtábor sematikus rajza

5. Jelmagyarázat
a szolyvai gyűjtőláger sematikus rajzához

A) központi zóna
B) fogadó zóna
C) speciális zóna
D) várakozó (ellenőrző) zóna

A központi zónán belül

1–10) egykori laktanyaépületek, ezekben:
1) lágerparancsnokság, az őrség szállása
2) iroda
3) fogoly katonatisztek szállása
4) konyha
5) alkalmi kórház
6) szolgáltató műhelyek, a suszterek, szabók és borbélyok szállása
7–10) internált civilek szállása
I–X) egykori istállók, hadifoglyok és internáltak szállása
12) egykori gyakorlótér, sorakozó hely
13) a gyakorlóteret övező utak
14) latrinák

A fogadó zónán belül

15) egykori takarmányraktárak, ezekben:
a) és b) ideiglenes szálláshelyek
b) rögtönzött lágerfürdő és fertőtlenítő
16) a) és b) egykori műhelyek, ideiglenes szállások
17) a) és b) egykori élelmiszertároló, ideiglenes szállások

A speciális zónán belül

18) egykori legénységi fürdő, a rühesek szálláshelye és fürdője
19–21) egykori kantin, műhelyek, könyvtár, szállások
22) régi tiszti lakások, zsidó és szláv nemzetiségű hadifoglyok szállása

A várakozó (ellenőrző) zónán belül

(Az itteni főbejáratnál számlálták a ki- és bemenő csoportokat, ellenőrizték az otthonról hozott csomagokat.)

A láger biztonsági berendezései:

23) a főbejárat kettős kapuval, kettős ellenőrzéssel
24) átjáró a várakozó zónából a központi zónába
25) a fogadó zóna bejárata őrséggel
26) átjáró a fogadó zónából a központi zónába
27) átjáró a központi zónából a speciális zónába
28) őrtornyok, összesen 6 drb.
29) a zónákat elválasztó egysoros, 2,5 méter magas szögesdrótkerítés
30) a) a lágert övező kettős szögesdrótkerítés
b) szögesdrót hurka a kerítés alatt
c) felásott ellenőrző sáv
d) a járőrök útvonala

6. Holozsi Károly: Fogolykarácsony Szolyván[44]

Ott valahol messze, ott valahol távol,
Komor hegyek között van egy fogolytábor.
Sok jó magyar férfit hajtottak be oda,
Gyászba borult mindnek a drága otthona,
Hiszen árván maradt édes hitvestársunk,
Jó anyánk, jó apánk, az egész családunk.
Szívünk majd meghasad a hazai vágytól,
Lelkünk legmélyén is csak a honvágy lángol.

Szent karácsony estje most reánk köszöntött,
Itt ünnepeljük meg, a szögesdrót között.
Elhurcolt bennünket gonosz szellem keze
Halált osztogató sötét idegenbe.
Megfagyva kuporgunk hideg betonlapon
A hosszú, álmatlan, dermedt éjszakákon.
Szemünk majd leragad, oly álmosak vagyunk,
De a nagy bánattól aludni nem tudunk.

Hazavágyik szívünk, mint az a rab madár,
Ki kalitkájában szabadulásra vár.
Szomorú otthon is a karácsony napja,
Nem ül az asztalnál a jó édesapa,
Nincs otthon a férj, a sok drága testvér,
Pusztító halálba sodorta el a szél.
Nincs, aki megkezdje az esteli imát,
Ünnepi asztalhoz ültesse családját.

Ez a mi életünk legsötétebb napja,
Bús szívvel gondolunk a meleg otthonra,
Szemünk könnybe lábad a karácsony szóra,
Vajon nehéz sorsunk mikor fordul jóra?
Pusztít a tífusz itt, arat a döghalál,
Sok jó magyar testvér haza nem jut el már,
Kiviszi szürke ló éjjel a temetőbe,
Jeltelen, dermesztő, jeges sírgödörbe.

De azért, bajtársak, ne essünk kétségbe,
Bizakodó hittel tekintsünk az égbe!
Térden állva kérjük az egeknek Urát,

[44] Ez a vers először *A beregszászi magyar gimnázium története 1864-1989* című könyvben jelent meg (Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 279-280.). Az Intermix Kiadó gondozásában kiadott *Istenhez fohászkodva...* című gyűjteménybe a nálam fennmaradt kézirat alapján került be. (H. L.)

Hozza meg számunkra a várt szabadulást!
Hiszen az nem lehet, hogy ezrek kérése
Ne találjon rá egy meghallgató szívre.
Véget ér majd egyszer szomorú rabságunk,
Akkor lesz nekünk is boldog karácsonyunk.

(Szolyva, 1944 karácsonya)

7. Holozsi Károly: Felajánlom neked[45]

Felajánlom neked, Jézusom, a szívem,
Gyámolítsd, őrizd meg reményem és hitem!
Tárd ki a szívedet, áraszd ránk malasztodat,
Oszlasd szét felettünk, Istenünk, haragodat.

Pusztul a kincs, pusztul az élet,
Örökké él a tiszta lélek.
Legyen ezért lelkünk hófehér,
A lélek a legdrágább, mely minden kinccsel felér.

(1945. január)

[45] Holozsi Károly ezt a versét néhány nappal a halála előtt írta. Egyik volt rabtársa a hazatérése után megzenésítette. A vészterhes időkben, amikor tilos volt nemzeti imádságunk éneklése, Kárpátalja magyarjai a templomokban és egyéb gyülekezetekben a *Himnusz* helyett énekelték. A munkácsi római katolikus templom kórusának karnagya írta át zongorára, a kórus Paskai László bíboros látogatása alkalmával adta elő. Nyomtatásban először Balázs Ádám budapesti újságíró adta közre a *Magyar Hírek* 1989. évi 13. számában; hozzáfűzött jegyzetében megerősítette, hogy a verset a kárpátaljai katolikus templomokban himnuszként éneklik. (H. L.)

A szerző rövid önéletrajza

Benében születtem 1926. január 18-án. Hatan voltunk testvérek, első lánytestvérünk kicsi gyermekként meghalt.

Szüleim néhány hold földön gazdálkodtak, olykor béreltek is.

Mint első fiút, engem taníttatni akartak. Beírattak a beregszászi polgári iskolába, ám az ottani tanárok áttanácsoltak a gimnáziumba. A sikeres különbözeti vizsga után, 1938-ban kezdtem meg tanulmányaimat a beregszászi gimnáziumban, de leérettségiznem már nem sikerült: 1944 őszén, nyolcadikos gimnazistaként engem is elvittek a szolyvai gyűjtőlágerbe, édesapámmal együtt. Onnan Szánokon át továbbvittek a Kaukázusba, Abháziába, majd Tbiliszibe. Kevés híján két év múlva kerültem haza.

Tanulmányaimat a gimnázium épületében folytattam ugyan, de már ukrán nyelvű középiskolában. 1947-ben érettségiztem, és felvételizni próbáltam az Ungvári Állami Egyetem orvosi karára. Bőven elégséges pontszámaim ellenére nem jutottam be, lágeri múltam miatt.

Ezután besoroltak a donbászi bányákba küldendő fiatalok csoportjába, s hogy ezt elkerüljem, a tanítói pályára jelentkeztem. Sárosorosziba neveztek ki, ahol két tanévben dolgozhattam. 1948-ban levelező tagozaton befejeztem a huszti magyar tanítóképzőt.

1949 májusában édesapámat koholt vádak alapján 25 év száműzetésre és vagyonelkobzásra ítélték, s ekkor, mint „megbízhatatlan elemet", „jóindulatúlag" engem is elbocsátottak, illetve kitoloncoltak a Beregszászi járásból. Tíz évig nem sikerült visszakerülnöm, ez alatt az idő alatt tanítottam német nyelvet ukrán iskolában, messze a hegyek közt, voltam nevelő az aknaszlatinai, majd az alsóvereckei gyermekotthonban. Később könyvtárosként dolgoztam Beregszászban, ezzel egy időben diplomát szereztem az Ungvári Állami Egyetem orosz nyelv és irodalom szakán, ahol egy speciális csoportban magyar nyelvet és irodalmat is tanítottak.

1959-től megszakítás nélkül 1986-ig szülőfalum általános iskolájában tanítottam magyar nyelvet és irodalmat, időközben hat évig igazgatóhelyettes voltam, és vezettem a beregszászi levelező iskola helyi konzultációs kirendeltségét.

Nyugdíjasként fokozódó érdeklődéssel gyűjtögettem a szülőfalumra vonatkozó néprajzi és helytörténeti ismereteket, ezekben a témakörökben négy pályamunkámat díjazta a Magyar Néprajzi, illetve Honismereti Múzeum, kettő közülük könyv alakban is megjelent.

1989-ben ott voltam a KMKSZ megalakulásánál Ungváron, majd Beregszászban, nem sokkal ezután, az elsők közt a járásban megszerveztem és évekig elnökként irányítottam a KMKSZ, később a BMKSZ helyi szervezetét. Semmilyen pártnak nem voltam és nem vagyok tagja.

1952-ben családot alapítottam. Feleségem szintén pedagógus, ma már nyugdíjas. Két lánygyermeket neveltünk fel, egyikük gyógyszerész, a másik óvodapedagógus. Három fiúunokánk van.

Horváth László

Bene,
2004. szeptember 17.

DR. BADZEY PÁL JEGYZETEI ÉS LEVÉLTÖREDÉKEI A SZOLYVAI ZÁRT TISZTI TÁBORBÓL

(1944. XI. 18. – 1945. I. 19.)[46]

1944. XI. 18.

Délelőtt 9 órakor jelentkezni kellett az orosz katonai parancsnokságnál. Egész napon át ott tartottak, bár 15-én délelőtt az volt megmondva, hogy csak „jelentkező" lesz.

Szombaton egész nap bent voltunk a vármegyeháza földszintjén, az árvaszékén és vasárnap délután elindultunk gyalog Tiszaújlakra. Ott háltunk az emeletes kincstári épületben, mely valaha sóhivatal, legújabban iskola volt.

Délelőtt (november 18-án) édesanyám és feleségem bejöttek a vármegyeháza bejáratához, ott az ablaknál elbúcsúztunk.

1944. XI. 23. Csütörtök.

Tiszaújlakról másnap továbbmentünk Beregszászra. A csapatnak szerdán délelőtt tovább kellett mennie Munkácsra. Lengyel Sándor tanár és én, mint szigetiek, itt maradtunk mostanáig. Lehet, hogy a románokat és cigányokat hazaengedik, de mi valószínűleg tovább leszünk küldve. Megkísérlek egy cigánnyal levelet küldeni Nagyszőlősre. Magyar Lacit és a patikust is behozták. Minthogy ma, 25-én mindenkinek el kell hagynia a tábort, útnak indultunk.

[46] A lágerjegyzetek 1944. november 18-a és 1945 januárja között keletkeztek a szolyvai gyűjtőtáborban. Forrás: *A haláltáborból (Badzey Pál szolyvai lágernaplója),* összeállította: Badzey Imre, Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár. é. n.

Magyarral üzentem Nagyszőlősre. Este Munkácson alszunk, a Latorica (gróf Schönborn-féle) kastélyban. Szolyvára 26-án, délután érkezünk. Itt aludtunk első nap. Béláékkal ma, 27-én átjöttünk a 3. pavilonba. Jó ebédet kaptunk, állományba vétettünk. Várjuk a további utasításokat.

XI. 29. Szerda

Ma 1/4 kenyérért orosz teát ittunk Stark Nándorral együtt. Megvarrtam a hátizsákomat, amely igen rongyos volt, így is gyenge. Vettem 1/2 kenyérért és egy darab szalonnáért egy darab derékszíjat talpnak a lyukas cipőmbe. A hosszú és nehéz úttól előre félek. Még csak 2 és 1/2 napja, hogy ideértünk, de máris úgy tűnik, hogy hónapok óta itt vagyunk.

XII. 2.

Ma éjjel édes kis feleségemmel álmodtam. Piros főkötőben volt fehér babos, bájos cica-főkötőben. Villanyfény világított a puha, fehér ágyban, a hálószobában fogadott volna engem. Bájos hangján hívogatott, de az álomkép hamar szertefoszlott. Ez volt az első éjjel, hogy álmodtam. Most az ágyban úgy alszunk, hogy én a fejemet a Nándor lábához teszem.

Darvay illatszertárában is jártam álmomban.

Ma kezd jobb idő lenni. A hasam még erősen megy. Tegnap hatszor, ma ötször mentem ki. Éjjel három-négyszer. Csak víz megy le a rossz táplálékból. Szárazat alig eszem. Faszenet vettem be tegnap. Tegnap két orvostábornok volt itt. A tábor végéig foglyok leszünk és Oroszországba visznek. Cipőm lyukas, sétálni nem mehetek. Ma talán megcsináltatom a cipőmet és akkor legalább a kápolnába le fogok jöhetni imádkozni. Holnap talán szentmise lesz az én üvegpoharammal.

XII. 3.

Ma éjjel ismét élénken álmodtam. Néhai keresztanyámat láttam a napsugaras, boldog, kerekbükki nagykertben, a cseresznyefák felé vezető úton sétálni. Drága, jó édesanyám és az aranyos kis feleségem a búcsúzás és elutazás ügyét beszélték meg. Pálné Csikóst emlegette és azt mondta, hogy szerdán engem már el fognak indítani, elő kell készíteni az útra. És azt dúdolta, mint mindig: tilálá... tilálom! Egy könyvet is láttam álmomban, mely egy szép asszony (Pál-

né, a keresztanyám) elutazásával foglalkozott, az Áller nagy képes Családi Lapja kiadásában jelent meg, vidéken, literális szellemi termék. Ezt külön részletesen megnéztem magamnak, de reggelre elfelejtettem. Másokat is láttam álmomban, de nappalra eltűntek a képek.

Ma szentmise lesz. Szeretnék a Szent Gyónáshoz és a Szent Áldozáshoz járulni. Meg akarok tisztulni minden földi salaktól. Csak azt sajnálom, hogy nem tudok semmi gyakorlati jelentőséggel bíró gondolatot kitermelni, szenvedő embertársaim érdekében.

Állandóan a művészet, zene, festészet kedvelőinek társaságát keresem, és ezekről beszélek, de ez a sok átlagember közt semmi.

Ma éjjel csakugyan kellett kimennem. Hasam változatlanul csak vizet bocsát ki. Szilárd terméket nem veszek magamhoz, így ez érthető is. Ma fogok egy kis pirított kenyeret is enni. Én nagyon szeretem a halat, de állandóan ezt enni, az már túlzás. Jóistenem, légy velünk, hogy kis családom érdekében életben és egészségben megmaradhassak és hazatérhessek. Ámen.

XII. 4.

Korán felkeltem, megmosdottam és jobban akartam magamat érezni. Tegnap meggyóntam és megáldoztam, mise előtt üvegpoharamat a pap leejtette, az eltört. De nem baj, akárhogy sajnáltam. Csakhogy végre bűn nélkül, tiszta, könnyű vagyok. A pap talán hazamegy Tiszaújlakra, írtam egy kis levelet anyukámnak és feleségemnek, vinné el.

Ma ismét élénken álmodtam, Petrovay Bubát láttam álmomban. Feleségemmel Malicsáéknál viziteltünk, majd később dr. Gulyás Jenőnél voltunk, anyukám és Annus néni ölelkeztek, Gulyásné a köpenyét rám akasztotta, azután az udvaron volt terítve, és Jancsi felesége leült az asztalhoz, és mondta, hogy üljünk le, mert a strandra megyünk ki. Közben rizskását és borjúhúst vett magának a tányérjára.

Csodálatos, hogy milyen élénken tudok álmodni, pedig a fekhely kemény, tüdőmet olyan négyszögletesnek érzem, mint a ládába csomagolt nyers libamájat a vásárcsarnokban.

Az a hír, hogy Stary Szamborba[47] kell gyalogolnunk és onnan Kijevbe utazunk a nagy lágerbe. Cipőmet megtalpaltattam. Néhány napi gyaloglást talán ki fog bírni a két folt. Azután mi lesz, azt csak a jó Isten tudja. Talán csodát várunk itt valamennyien. A táj komor, de nagyon festői, írtam Lackó bácsi-

[47] Ukrajna, drohobicsi (lvovi terület): Sztarij Szambor és Novij Szambor.

nak, hogy küldjön be egy kis zöldséget, gyümölcsöt. Kedélyem kissé javult, hasmenésem változatlan, pedig alig eszem valamit. Egészen le fogok fogyni. Csak csont és bőr leszek. Ma jön a borbély borotválni. Éhes vagyok és a klórmész szagától hányingerem van. Meginnék egy jó tejeskávét... Ez csak egy álom marad...

XII. 5.

Tegnap volt egyhónapos Imre Antal fiúcskánk. Egy kis megemlékezést írtam hozzá. A pap szentimentálisnak, szubjektívnak tartja. Azt mondja, túl érzékeny vagyok. Ez igaz. Ezután nem mutogatom irataimat.

1944. XII. 4.

Szolyván leesett a hó. A szolyvai fogolytáborban rozsdás drótsövényei közül a Kárpátok csodás, festői alakulataira tekintek. Szülőföldem, Kárpátalja egyformán változatos volt mindig mindenütt. Mégis ez a mai nap emlékeket idéz bennem. Most fogoly vagyok, nem tudom, mikor szabadulok, egykor szintén fogoly voltam, bár előttem állt akkor az egész világ. Most elmerengek a táj egységén, a Latorca szeszélyes kanyaróin és Szolyva rendezetlen részein, a hóval borított hegyek felett. Nézem a színek harmóniáját, a világ szépségét és oly nyugalom, oly mélység ömlik el bennem, holott a táborból ki nem mehetek, dolgom nincs, de szívemben szeretet honol szűkebb hazám és feleségem, családom iránt.

Akkor nyugtalan voltam, szerettem volna kiugrani bőrömből, vadul száguldozni, festeni a tájat és azzal elárasztani az egész világot. Azt hittem, hogy festői tehetség vagyok, és menyasszonyommal együtt lerándultunk Prágából Trestiába, hogy feldolgozzuk Kárpátalja szépségeit.

Aknaszlatinán olyan fennsíkon bandukoltunk át naponta, mint itt, a tábor mellett húzódó bokros domboldal egy része. A táj azonos, de nem azonos a lélek, aki akkor és most szemlélte.

Mi is az, ami úgy megváltoztatott? Talán a kor? Igen, 15 év nagy idő. De egy negyvenéves ember még nem öreg. Akkor kell alkotnia. Teljében kell legyen még abban a korban alkotóerejének. Talán a szerelem? De hiszen akkor is tele voltam szerelemmel Erzsébet iránt, életem legmagasztosabb érzelmének láttam a szerelmet. És most is tele vagyok szerelemmel, Hitvesem, gyermekeim, anyukám és az egész világ iránt. Most is azt vallom, hogy a szerelem, a szeretet az, ami az egész világon annyira fontos, oly nagy kincs, ami nélkül élet nem lehetséges. Igen, szeretet, belső élet kell, harmónia, mert enélkül hiába küzdünk. Most, hogy 15 év

távlatából nézem a dolgokat, kezdem megérteni, mi a különbség akkori és mostani lelkiállapotom között. Akkor úgy szerettem, hogy az imádott nőt magaménak tartottam, féltékeny voltam, ha másra ránézett, örökké nyugtalan voltam, ha távol voltam tőle. Rémképeket láttam, hogy meg fog csalni, el fog hagyni. A kapitalista önző társadalmi rend mindenütt leszámolt, kiuzsorázott, visszavetett. Elég pénzt soha keresni nem tudtam, és így a szerelem el kellett, hogy bukjék, az idealizmus eltűnt, a silány megélhetés miatt el kellett sodródnunk egymástól. Most pedig a rabság keserű kenyerét eszem és sejtelmem sincs arról, hogy mit csinál hitvesem, anyám, két kis gyermekem. Mi lesz a sorsuk? Hová visznek engem és meddig, mivel fogok foglalkozni? Látom-e még enyéimet?

Élelmem biztosítva van, minden ember jövője ragyogó, most a kolhoz rendszerben csak dolgozók lesznek alkalmazva, én pedig mindig szerettem dolgozni. Azt a nagy nyugalmat pedig, amely bennem úrrá lett, az a bizonyosság adja, hogy viszontszerelem, szeretet vesz körül, mert bárhova megyek, bárhova vezet a végzet, feleségem, Olgám, édesanyám, Klára és a kis fiacskám, Zsiga mindig szeretettel fognak rám gondolni. Legkisebb fiam pedig ma töltötte be egyhónapos korát, őt még nem hatja át öntudat. De ő különben is szándékom szerint Isten szolgája lesz, ha ő is úgy akarja majd, és ha a körülmények is lehetővé teszik. Biztos vagyok benne, hogy feleségem erre is fogja nevelni őt. Ez lehet csak a magyarázata annak, hogy a hasonló táj, hasonló körülmények annyira ellentétes érzelmi hangulatot váltottak ki belőlem. De még egy körülmény járul hozzá. Akkor kételkedtem, ma hiszek.

Tegnap meggyóntam, megáldoztam és lelkemet az Úr kezébe tettem le. Ő pedig el fog vezetni oda, ahol állandó nyugalom lesz, örök lesz a szeretet és örök lesz a béke, amelyért annyi millió tisztességes ember imádkozik. Az ember azért született, hogy egymást szeresse és boldogítsa, Istenhez emelődjék, Isten dicsőségére és saját lelke kifinomítására dolgozzék, mert csak így lehet az evolúció útján társainak haladni. Ez az életcélunk.

Megszólal a szolyvai nagy gyár dudája, a táborban egy didergő proletár halad át rongyos bőrkabátjában, a 3-as számú épület felé. Ez én vagyok, a sok szám közül egy. Ez az egy Imre Tamás Antal fiacskám atyja. A kápolna elnéptelenedett, ott írtam.

Most egy hónapja, édes fiam, hogy erre a világra jöttél. Légy boldog, elégedett, ajánlom ezeket a sorokat Neked, a legjobb kis Badzey fiúnak!

Szerető atyád

Csodálatos, hogy milyen élénken tudok álmodni. Ma éjjel is egészen éltem álmaimban. Valami vendéglőben lehettem. Most már nem emlékszem

reája. Hasmenésem szűnőben van. Alig eszem valamit. A pap két kis almát adott tegnap, mára várja szabadulását, érzi, hogy ma lesz az a nap! Isten vezérelje! Uram, légy velünk!

XII. 5. Délután

Ma elment két református és egy római katolikus pap. Tegnap Újhelyi Károly ezredes. Nagy űrt hagytak hátra. Ma összeírták a hadifoglyokat és a polgár egyéneket is. Jobb a hangulatom és az étvágyam. A táj csodás. Hó van a nagyobb hegyeken. Stark Nándor nagyon gyenge. Sok szekér jött asszonyokkal, csomagokkal. Egy kis disznóhúst kaptam ma fehér kenyérrel.

XII. 6.

Ma reggelre kissé felfagyott. Gyönyörű volt a napfelkelte Szolyva felett, a havas erdők peremén.

Ismét élénken álmodtam. Szigeten jártam. Bementem a hivatalba. Szilágyi volt ott. Azután Zolit és a feleségét láttam. Székelyek nálunk laktak. Színes képet is láttam.

Ismét megy a hasam, reggel sok vizet engedtem ki a széklettel. Egy fél almám még van, azt most meg fogom enni. Szamborba teherautón viszik a beteg foglyokat. 18 kiütéses tífuszeset volt már halálos a táborban. Nagy óvatosságra van szükség. Uram, add, hogy hazamehessünk, családjaink körébe, legalább mi, polgári elemek. Sipos Ferkó veje, tüzérfőhadnagy van itt. Címét fel fogom írni.

XII. 7.

Tegnap köles és tarhonya volt összefőzve ebédre, este pedig krumplileves. Elég jó volt. Némi változatosság. Éjjel mégis kétszer volt hasmenésem. Fürdeni (mosdani) és fertőtleníteni voltunk. Nyugodtan aludtam. Világosan, tisztán, álmodtam, de reggelre elfeledtem. Kissé felfagyott, de a nap csak reggel volt látható. Az elmenetel kísért. Csak kibírjuk életben a szenvedéseket! Ma egy zls.[48] teát főzött valahol. Stark kis szalonnát adott. Tervtelenül és re-

[48] zászlós

ménytelenül nézek az élet elé. Családomért imádkozom sokat! Csak már írni lehetne Schweizba.

XII. 8. Délután 4 óra.

Ma nem akartam lejönni, mert este esett az eső, és ezt a nedves napot fent akartam tölteni, hogy száradjon a cipőm. Délután elvégeztem az imát és a *Lorettói litániát*[49] olvastam el azután. 300 lépést sétáltam, majd lepihentem, kis szundikálás után jönnek, hogy csomagom van. Mindig, ha enyéimre gondolok, jön a jó hír. A csomag nagy volt, de keveset hagytak benne. Szabó Pista felesége holnap jön, vele fogok küldeni levelet. Csak ne kellene túl a Kárpátokon elmenni! Az úttól nagyon félek! Édes kis feleségem és drága, jó anyukám sorait az imakönyvbe tettem. Imre Antalt vasárnap megkeresztelték. Istenem, te oly jóságos vagy, hogy adsz erőt, vezérelj egyszer már haza bennünket, és engedd, hogy a te dicsőségedre és a mi (emberiség) fejlődésünkre dolgozhassunk! Ámen!

XII. 9.

Azt álmodtam, hogy Révay Bélával és a Flóra lányokkal moziban voltam Szigeten, már a mostani, új román világban. A [...] helyén nyitott mozi volt. Badzey Lackó bácsi meghalt, azt is láttam álmomban, itt hallottam, hogy a legidősebb Badzey meghalt, de erre felébredtem. A levelemet Lengyel Lackónak adtam oda az ajtónál. Egyébként minden a régiben.

XII. 10.

Ma is álmodtam élénken, de már nem tudom, mit. Ma éjjel nem voltam hasmenés miatt kint, csak vizelni és a nagy meleg miatt sétálni. A nadrágot éjjel le kellett vennem. Vasárnap van. Reggeltől délelőttig esett az eső. Délelőtt sorakozó volt vagy 70 percen át, egyenként mint a birkákat megszámoltak ismét. Elkezdtem olvasni dr. Dermer könyvét románul Máramarosról. Sokat nem értek belőle. De forszírozni fogom azért. Állítólag a 45 éven felülieket talán hazaküldik. Ezek mind csak találgatások.

[49] Lorettói litánia: a Boldogságos Szűz Máriát köszöntő és segítségül hívó imádság. Lásd tárolt változatát: Lorettói litánia. In: http://www.szuzmaria.com/tag/lorettoi-litania

XII. 11.

Svidorsky Gyula internált társamtól hallottam:
„Wenger-Pollák dva bratanky
Jak dó szablyi, jak dó szlanky.”[50]

XII. 12.

Csodálatos, hogy milyen élénken tudok álmodni! Az alsókerti nyárialmafa alatti kis patakot láttam, kristálytiszta volt a medre és kis alagutat vájt ki a kvarckristályos kőzetben, az almafa mellett pedig szikláin forrás fakadt! Később Matolcsiéknál voltam és Jenő bácsi szólt: „Pali, azonnal gyere le a telefonhoz, az öreg Perényi Zsiga keres!” Lesiettem, a telefont sehol sem találtam, rohantam össze-vissza a lakásban, de telefonálni nem tudtam. Kisvártatva felébredtem. Még valamit láttam álmomban, most már nem emlékszem. Ma délután Braun hadnaggyal elmondattuk a *Lorettói litániá*t, aztán pedig egy olvasót a kis kápolnában. Borsóleves volt, egy cseppig megettem. Kényszerítettem magamat. Szép az idő, hűvösebb van. Süt a nap. Bakancsomat kitisztítottam. Munkára vasmunkások jelentkeztek tegnap. Tabódy főhadnagy jelentkezett mint hegesztő. Tanfolyamot végzett. Repülőgépek járnak körül és bombázásokat lehetett hallani. A sár óriási, a táj igen szép. A szolyvai víz behozatala szünetel. Teát már régen nem kaptunk. A faluból kellene birsfa vagy bodzafa teát felhozatni... Jankó nem felelt. Úgy látszik, elmenekült innen. Senki nem törődik velünk. Rengeteg hír van, hogy Debrecenbe, Diósgyőrbe, Szamborba vagy Pestre kell mennünk! A nagy vonat már Beregszászig jár állítólag! Csak már hazamehetnénk!

XII. 16.

Szolyván vízért kint voltam ma a kútnál. Minden el van hanyagolva. Egy alezredes (cseh) járt itt ma feleségével együtt. Lehet, hogy haza fognak engedni. Minden bizonytalan. Legjobb ha keveset ír az ember, de megjegyzek mindent. Tegnap dúdoló estet rendeztem egyedül, Olgicámnak énekeltem a tudott magyar dalokat. Holnap talán folytatom.

[50] Magyar változata: „Lengyel, magyar – két jóbarát, / együtt harcol, s issza borát.”.

A ti utcátokban

A ti utcátokban fényesebb a csillag...
Szebbek a virágok, édesebb az illat,
Melegebb a napfény, hűvösebb az árnyék,
Talán meg is halnék, ha oda nem járnék.

A ti utcátokban minden ablak tárva
Csak a te ablakod van előttem zárva,
Nem vár ott senki, mégis odajárok,
Szebbek ott az esték, szebbek a virágok.

.....

Viszik a menyasszony selyemágyát
Csengő szánon viszik a ládáját
A ládáját telis-telis-tele
De a szíve vágyik visszafele.

XII. 17. Vasárnap délután

Ma fogyott el az eperdzsem és a kenyér. Árkossy csomagot kapott, adott uzsonnára házi fehér kenyeret és sonkát. Teát főztünk, hársfát is tettem bele, kérve egy bajtárstól. Megsütöttem a burgonyát, azt az egy darab szőlősit és a három darabot, amit a szolyvai víznél találtam. Délelőtt a fürdőben voltunk, ott elvesztettem az Olgicától kapott szép fésűmet. Igen sajnálom. Szilágyitól kaptam egy szép Jonatán almát, felét eltettem holnapra. Találtam egy negyed, kissé penészes hagymát, letakarítottam, jó lesz, egy pici szalonna még van ahhoz. Még van 2-3 cikk fokhagyma is. Elhatároztam, ha haza kerülök, állandóan fogok dolgozni, hogy eredményem legyen. Vajon mi lesz a jó? Nem kellett volna Szigeten maradnunk? Isten, segíts haza! Tegnap egy cseh képviselő és egy nő voltak itt, azok szerint „Újévre" otthon leszünk. Nem mer az ember hinni! Ma nagy tömeget hoztak be, civil népet. A fürdő borzalmas volt! Ez egy külön novellaanyag.

XII. 18.

Újhold van, a csillaggal szépen fényeskedik. Az éhségtől alig bírtam járni. Tegnap a templom egerét láttam és két kis verebet. Sok a veszekedés a tisztek között. Este kása volt, erőre kaptam. Lenyírtak. Holnap ismét fertőtlenítés lesz. Kínos ez az élet itt. Remélni, kitartani.

XII. 19. Kedd reggel

Összecsomagoltam, vártuk a rémes hírt, hogy megyünk a rémfürdőbe. Örömhír jött, a tegnapi kérelmemet, amit az orosz százados elé terjesztettem, hogy a kis fürdőbe menjünk, honorálták, és ma odavezettek. A hír hallatára a szoba megéljenzett, mert én voltam a tegnapi kérelmező. Azért sok tréfa is hangzik el, az élelmezés a fő tárgy. Ma buris volt ebédre, fokhagymával és margarinnal ízesítettem. Dr. Divald Kornél megköszönte a vasárnap neki juttatott kis sonkát. Ma egy betegnek adtam az ebédem maradékából, pedig magam is megettem volna azt a keveset. De most látja az ember, hogy mennyivel jobb adni, juttatni, mint kérni vagy kapni. Bence Béla jött át ma ide, azt mondja, hogy a Szabó Pista felesége nem volt itt. Eszerint lehet, hogy leveleim nem jutottak el haza. Kevés a hely, a lehetőség, azért kevesebbet is írok. Nem sok az értelme. Pedig köteteket lehetne írni. Megjegyzem, hogy éjjel öt óra tájt egy gyönyörű, piros és kék, zöldes fényt adó állócsillagban gyönyörködtem. Olgicámra gondolva imádkoztam. Ilyen drága, szép vezércsillag ő nekem, mint az a szép fényes csillag az égen. Mi volna, ami felém ragyogna, ha ő nem lenne az enyém, ha abban a siralomvölgyben ő az én drága kis fiaimmal nem várna reám? És ott kint az én édes jó anyukám is vár reám. Dolgozni, alkotni, tenni szeretnék érettük! A nagykertet látom magam előtt, ahol kapálni, fákat takarítani fogok, mert nem hiszem, hogy más foglalkozásra lehetőségem volna. Ma azt hallottam, hogy az aknaszlatinai aknába behatolt a víz.

XII. 21. Csütörtök

Csodaszép felhők, hangulat naplementével, sárga hó halom fénylik. Nagy perspektívák, szép színek, melegek, barnászöldek, a hegyek lilás-barnás vörösek. Ma írtam haza Bélával, íziben délelőtt át is küldtem. Társasjáték Kaizerrel és Szabóval, én nyertem: 54-44-56 pont. Ma jobb a hangulatom. Tegnap rossz hangulatban voltam. Kértem csomagot. Fenyőt nézek ki karácsonyra.

csonyra. Ma megszámoltak, 2 és 1/2 órát kellett a hidegben állni, reggeltől délig. Egészen keleti rendszer.

XII. 22.

Délután megjött a csomag. Egy kenyér, egy kis csomag zsír, egy kis üveg lekvár.

XII. 24.

Dorist láttam álmomban, Budapesten, le volt rongyolódva. Szállodába ment. Egy másik fekete-fehér ruhás csábító nőt is láttam. A Károly körúton sétáltunk együtt, amikor Doris jött. Más képeket is láttam, ezekre nem emlékezem. De igen! Anyukámmal a [...] utcán, hárman tanakodtunk, erre elkiáltottam magam: Kit gyilkoltak meg? A másik szobából erős zaj ütötte meg a fülemet. Kiderült felébredve, hogy mellettem valaki hangosan köhögött és én erre kiabálni kezdtem a hálóteremben.

Szemem gyenge, megvizsgáltatom. Talán nem lesz komoly bajom. Ma írok haza. Dr. Divald Kornél unokatestvére is itt van Nagyszőlősről, ő is akar írni neki, hogy csomagot kérjen.

XII. 26.

Levelet küldtem haza. Leköltöztünk a földszintre. Karácsony este kis fát állítottunk, ünnepély is volt. Állítólag a Dalnoki-hadtestbe[51] kell menni. Nincs kedvem írni. Cinkéket láttam ma, ott, ahol szoktam kémlelni. Szemem javul.

XII. 27.

Karlik Antal zászlós bajtárs ma éjjel meghalt kiütéses tífuszban. Tabódy Zsoltnak unokaöccse volt. Ipolyságról látogatóba ment Ungvárra és onnan került ide. 23 éves volt. Koporsót nem tudunk keríteni. Ködszitálás és nagy

[51] A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány a második világháború végén, 1944. december 22-én alakult meg Debrecenben, amikor a várost az ország keleti felével együtt már megszállta a Vörös Hadsereg, ugyanakkor a nyugati megyékben még folytak a harcok a szovjetek és a megszálló német hadsereg, illetve a Szálasi-kormány magyar hadserege között. A miniszterelnök Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg volt parancsnoka lett. Az új magyar hadseregbe a gyűjtőlágerekből az NKVD kihallgató tisztek toboroztak katonákat.

hideg van. A kis verebek kedvesen szedegetik a morzsákat. Szemem már, hál' Istennek, nem fáj! Kicsit a torkom karcol. A vadrózsák rügyei kövérednek. Jégvirágos az ablak. 45-50 éves embereket állítólag össze kell írni. Ma éjjel álmomban Szigeten jártam és Nagy Gyulát láttam a Guderáék lakásában. Nagy tömeg, köztük Király Pista is, a Hollósy udvaron gyülekezett, ide jöttem ki én is, és én egyenruhában (idegen) voltam. A bizottság előtt Nagy Gyulát és az arra érdemeseket lefestettem. Döntés előtt felébredtem. Nem sok célja van a naplóírásomnak. Tegnap fáradt voltam, ma kissé vidámabb vagyok. Ülőgumóim fájnak. A kápolnánál egy kis Taraxacum officinale[52] volt a napokban kinyitva a tavaszi napsütéstől. Dr. Divald botanizál és ezt örömmel vette tudomásul. Lagymatag ember. Szellemileg, testileg tespedünk. Ócska, zsíros papírokat olvasunk. Ma elkezdtem ismét a román könyv olvasását. Szalonnám elfogyott. Kenyér kevés van. Lassan semmi hazai nem lesz.

XII. 31.

Vége az évnek. Este lesz egy kis Szilveszter-esti műsor. Bár már hazamehetnénk. Állítólag január 6-án a tábort felosztják. 40–50 éves civileket már összeírtak.

Szilveszter esti hadifogoly est

Szóljon most a rege a fogolytáborról,
A fogolytábornak számtalan tagjáról.
Vagyunk itten bőven szomorú fogságban,
Bemutatom őket egymás után sorban.
Kezdem hát azon, kin illik kezdeni,
Aki nekünk szépen adni szokott enni.
Minden ellenkező híresztelés dacára,
Jó hírt hozok szegény hadifoglyok számára.
Szó sincs róla, hogy a Dalnoki kormánya
Debrecenben székel, ott is van hazája.
Viszont az igaz, a népet összeírják,
Kivétel nincs korban, vénét és ifjút.
Éppen jövök az orvosparancsnoktól,

[52] gyermekláncfű

Sokat mesélgetett Sztari Szamborról[53].
De nem akarok nektek sokat mondani már,
Mert még azt hiszitek, itt jön a vészmadár,
Pedig távol álljon tőlem, nem beszélek rátok,
Hiszen 48-tól nem fog már az átok.
Még csak annyit kegyeskednék mondani,
Az éjjel a WC-t méltóztattok letojni.
Bocsánatot kérek a szép beszédért,
Esedezem szépen a szoba kegyéért!
Kora hajnalban beszáll egy édes hang:
„Ébresztő, Urak! Névsorolvasás van."
Alighogy megvirrad, szól a kakas még
Bizonyára: Urak, sorakoztak rég?
Jön a cukor s egyéb mennyei falat,
Amit szépen kanállal papíroson kapnak.
„Nem értlek titeket, még éhesek is vagytok
Pedig megkapja adagját mindannyiatok."
Én sem eszem most, csak amit kapok.
Rettenetes hasmenés kínozza testemet,
Nemsokára rothasztja az egész belemet.
Jura bátyám, az egekre, csak egy kanál mézet
Hogy biztosan hasson, még eggyel kérek!
Ezt mondom nektek, én nem eszem mást
Csak amit kapok, nem kérek tortát.
Van a szobában ún. kolhoz,
Úgy mondják, nem szoroz, nem is oszt.
Nagyfőnöke ennek jó Zoli bátyánk,
Jó fiú ő nekünk, nem haragszik miránk.
„Kijelentem nektek, ütegemért felelek!
Aki mellettem van, semmi baj nem lehet."
„*Hol a bicska, hol van*", kiáltja kolebasza,
Előadja szépen Leidoktor a Jóska.
Na, de ki sétál amott az udvar közepén,
Kivel ő beszéljen, nincs itt oly legény.
Gróf úr ő, ez ősz vitéz, kardját most nem űzi vész,

[53] Sztarij Szambir a Kárpátok túlsó oldalán, a Lviv megyében fekvő vasúti csomópont. 1944 novembere –1945 májusa között a 4. Ukrán Front gyűjtő- és fogolytovábbító hírhedt tábora működött itt.

Csak sétál-sétál, mint jó gólyamadár.
Az a baja csupán, ha valaki mellé áll.
Így történt meg aztán a kellemetlen eset,
Őgrófsága Nyúlfyval háborúba esett.
Na, de sebaj, segítünk majd rajta,
Nyúlfyt kibékítjük, csak legyen neki kaja.
Megyünk most már tovább a szobában, sorban,
Vegyük számba szépen az ifjakat korban.
Nem töszöm azonban hogyismondják,
Mindönki tudhatja, a rege kiről szólhat.
Parfőm illata van, tehát nem is szegény,
Csak az a baja éppen, hogy rokona egy görény...
Most jön a múzsák koszorús kegyeltje,
A festék és ecset kiváló művésze,
Nagy baja azonban, a nyárspolgárt utálja,
Igaz, hogy az üveget bilinek használja,
Nem vagyok intrikus, jót mondanom tilos,
Van a szobában, kit úgy hívnak, hogy a Piros.
Tudom, hogy haragszik, Isten látja lelkem,
Akiről jót mondok, nem öröm az nekem.
Hadiélményt mesél nagy csapat közepén,
Mint egy bősz hadvezér regél büszkén, hetykén.
No, nem a mesében méltó párja néki,
Ki, azt mondják, magát Góbénak véli.
Bémene egykoron szép Erdélyországba,
A szentenciát ezért el is mondom rája,
Ha civilben látnád, hegyi mócnak vélnéd,
Hegyekben, barlangban rakná ő a fészkét.
Fekvésben szomszédja érdekes katona,
Ukrajnában lakik valami rokona.
Ukrán betegsége néha kiüt rajta,
Ilyenkor érdekes színű a nadrágja.
Van egy orvosunk is, bocsánatot kérve,
Adag szalonnáért ő a tetvek réme.
De, hogy a híreim légből ne jöjjenek,
Idézem a forrást, ágyúi lőjjenek!
Nincsen olyan vidék, nincsen olyan táj,

Ahol a forrásunk nem járt!
Autón száguld ő, gyalog a nyárspolgár
Irigyli is ezért az a sok-sok madár.
Van még egy tanárunk, de nem a tudományé,
Szíve, lelke, teste a francia turnéé...
Hogy nyugalmunk az éjjel békességes legyen,
Balogh bátyánkról is szóljon most a rege.
Ha éjjel dúrból mollba köhögi át magát,
Rögtön rágyújt s szívja-szívja a mahorkát.
Kövér jegyzőt vár az ajtónál egy vándor,
Nem lehet más senki, mint barátunk, Sándor.
Kayzerok-Kayzera: császárok császára,
Nyúlfy és a Grófnak rettenetes átka.
Pocsiteri, dáváj, á, oficer bisztro,[54]
Kornélunk megoldja, mi a helyzet nyitja.
Nagy baja azonban, hogy zenei zseni,
A füttyöt nem bírja, mert a fülét sérti.
Itt van még közöttük az éhesek orvosa,
Fogoly tiszti gyomor kiváló szakácsa,
Ha tudná ő szegény, mennyi bajt tesz miránk,
Rántott csirkét sütne, nem kell nekünk fánk,
Volna még bajtársam számtalan is itten,
Kiről regém mostan emlékeznék hittel.
De mivel az idő olyan csodabogár,
Megy-fut, rohan és a végén eljár.
Azt mondom én nektek, lesz még rá alkalom,
Bízzunk az Istenben, megszólal még dalom.
Nem úgy regélek majd, mint egy szegény fogoly,
A jövő új esztendőt töltsétek mind otthon!

(Szolyva, 1944. december 31.
Írta: Antal Sándor zászlós)

[54] *Gyerünk! Tisztek! Négyesével sorakozó!* – orosz nyelvű katonai vezényszavak.

1945. I. 3.

Ma az a hír terjedt el, hogy nem mehetünk haza, csak a háború végén, de talán egy más táborba kell mennünk. Csomagolni fogok, rendbe hozom a hátizsákomat.

I. 7.

Ma elkezdett havazni, a táborparancsnok kihirdette, hogy a Miklós Béla hadseregébe írásbelileg lehet jelentkezni. A kormány a németek ellen fordult, és az új magyar hadseregnek is harcolnia kell. Jelentkezni fogunk, ha arra kerül sor. Mikor szabadulunk, azt még nem tudni.

I. 12.

Ma délután Gyallayné csomagot hozott és személyesen átadta nekem. Stefán engedélyével a kis tábori ház előtt. Olgica bundájával és muffjával volt, egylovas szekerén. Sógorával, Gallay Gézával is beszéltem, Szabó Pista jelentése alapján, akik a másik táborban vannak. Telepátia. Napok óta várom a csomagot, és íme.

I. 13

Ma állítólag 88 aknaszlatinai bányász és 3–400, 45–50 éves „*bumáskával*"[55] távozott a táborból. Ezek egyikéhez juttattam köszönő levelet Gyallay Géza útján, mert nevezett szerint sógornője már tegnap délután hazatávozott. Stark közölte, hogy 3000 pengőt átadott a kantinosnak, aki talán holnap fog elmenni, 2000 pengőt magánál tartott liszt bevásárlására.

I. 16.

Ma komoly hó esett. Délután 1 órakor orvosi bizottság elé vezettek, de az „Afíceri nye?!"[56] – kiáltással kizavarta a derékig meztelen 6 vagy 7 urat. Erős északi szél fúj. Gyönyörű naplemente volt szép világítással. Úgy szeretnék festeni, és a világtól távol csak a családomnak élni... De az élet egy kegyetlen, céltalan küzdelem, melyben a harc örökös, de nem a természet erői

[55] papírral (a szabaduláshoz szükséges hivatalos okirat elnevezése a köznyelvben)
[56] „Tisztek nem!"

ellen, hanem a legrondább fenevad, az embertárs állat küzd saját fajrokonai ellen, éspedig mindig a gyengébb, a kifinomultabb, műveltebb ellen. A nyers erő, a bárdolatlanság győzedelmeskedik a fennségesebb felett. Pedig Isten célja az emberiséggel más: a lélek finomodása, javulása, hogy Neki dicsőségére dolgozhassék és emelkedhessék.

A vezetők visszaélnek ezzel. Csak a durvát, az álnokot, az állatiast nézik. A részletekről megfeledkeznek...

I. 17.

Szent Antal napja. A kis Anti (Imre) fiacskámra gondolok. Ma az összes zsidók úgy volt, hogy elmennek, de este visszatartották őket. Ugyanígy Szabó Pista ma jelezte, hogy nem mehetett tegnapelőtt mint 45 éves. 50 pengőt Starktól kértem és átadtam Szabó Pistának az útra. Klein úrral (Nagyszőlős, görög templomnál) üzentem, hogy mindenkit csókolok és vágyom haza. Tegnap este dr. Király Gáborral szóváltásom volt, háromszor leintett engem a kályhánál, mire én azt mondtam neki, hogy l. f. sz.!?

Délután Flóris nagy jelenetet rendezett, a lekvárétel miatt, kis üvegszem volt a lekvárban. Tabódy ezt nehezményezte a szobának. Wolf és Tabódy szóba sem állnak már egymással. Wolf Flórisra is rászólt, és erős szóváltás volt. Ezt én szégyellem, de ez, úgy látszik, a fogsággal jár. A [...] (Király) tegnap azzal fenyegetődzött, hogy amint kiszabadulnak, eljárást fog indítani. Braun hadnagy letaknyosozta Gyukits zászlóst. Ez kikérte magának. Ez a fogság...[57]

[57] Badzey Pálnak ez volt az utolsó bejegyzése. Mielőtt Novij Szamborba vitték volna, jegyzeteit átadta Stark Nándor nagybocskói tisztviselő bajtársának, aki szabadulása után eljuttatta azokat Badzey Pál feleségének. Badzey Pál festőművész Novij Szamborba érve tüdő- vagy mellhártyagyulladásban halt meg 1945 tavaszán. Holttestét ismeretlen helyen dobták közös gödörbe.

Függelék

A jegyzetek megmentésében és a családhoz juttatásában nagy érdeme van Stark Nándornak, aki Badzey Pállal egy ágyban hálva, vele együtt végigélte a szolyvai kínokat.

1945. január 20-30. között Mehlisz ezredes, Sztálin cinkosa a 4. Ukrán Front katonai tanácsának tagja által aláírt határozat értelmében hazaengedtek több, 45 éven felüli internáltat, köztük Stark Nándort és még két bajtársát, nagybocskói vegyipari szakembereket, hogy újra beindítsák a szeszgyárat (szükségük volt a „felszabadítóknak" alkoholra).

Stark Nándor – hazatérése után – Badzey Pál jegyzeteit a felesége szüleinek, Dr. Mán Aurélnak és nejének, báró Perényi-Mán Máriának adta át Nagyszőlősön. Badzey Pál apósa és anyósa arra gondoltak, lányuk félve attól, hogy szeretett férje odaveszett, elkeseredésében megkísérelheti az öngyilkosságot. Ebben az esetben Badzey Pál két kisgyermeke teljesen árván maradt volna, mert hazajövetelére kevés remény volt, ismerve a szolyvai helyzetet. Ezért elhatározták, hogy egyelőre eltitkolják leányuk elől a noteszt a jegyzetekkel, és Stark Nándort megkérték, ne említsen semmit bajtársa írásairól, ha esetleg találkozni fog Badzey Pál feleségével, sőt vigasztalja, hogy hamarosan férje is hazatér.

Minderre azonban nem volt szükség, mert Stark Nándor a jegyzetek átadása után többé nem kereste fel bajtársa családját. Csak manapság, 49 év után tudták meg, hogy a hazatérőknek meg volt tiltva a bajtársak családjaival a kapcsolat és bármilyen adatszolgáltatás a lágerbeli körülményekről.

Csak egy év múlva mutatták meg Badzey Pálnénak férje jegyzeteit, és feleleventették benne a reményt, hogy férje hamarosan hazatér. Most már lelkiállapota jobb volt, de sejtett valamit férje odaveszéséről, mégis elhinni, beletörődni nem bírt, ameddig személyesen meg nem győződött férje sorsáról. Sok éven át várta, reménykedett, hogy valahol a nagy Szovjetunióban, a számtalan lágerek egyikében él a férje, de semmi hivatalos értesítést nem kapott a szovjet hatóságoktól. Gyakran emlegette, hogy lehetetlen szocialista államban, ahol annyi hangsúlyt fektetnek az emberre, ily módon eltűnni...

Badzey Pál kapcsolata a családdal megszűnt 1945. január 17-e és 20-a között. Ettől az időponttól a család számára semmi kézzelfogható hír Badzey Páltól nem érkezett. Nem ismeretes az a dátum sem, mikor indultak el Szolyváról Novi Szambor felé; gyalog mentek vagy valamilyen szállítóesz-

közzel, hányán voltak stb. A jegyzetekből tisztán kiderül, hogy ettől az úttól nagyon félt és semmi jót nem várt tőle. Stark Nándor hazatérése még jobban lesújtotta az amúgy is rossz közérzetét.

Nemhivatalos forrásból úgy értesültünk, hogy a tartalékos tisztek közül csak keveset vittek Novi Szamborba, és visszatérésükről semmi adattal nem rendelkezünk. Mint említettük, nem volt szabad sem panaszkodni, sem dicsekedni a kommunista korszakban elhurcolt ártatlan személyeknek...

Badzey Pál Novi Szambori tartózkodásáról egyetlen máramarosszigeti bajtársa, Gerstenmájer János bádogos mester mesélte a következőket: Gyakran látta Badzey Pált sétálni a láger udvarán egy rongyos bőrkabátban, spárgával átkötött bakanccsal, rossz fizikai és lelki állapotban. A vele folytatott rövid beszélgetésekből észre lehetett venni, hogy a hazatérésre reményét vesztette, de nem bírt beletörődni, hogy ott fog elpusztulni, miután ártatlannak tekintette magát, és tévedésnek tartotta fogva tartását a lágerben. Abban reménykedett, hogy egyszer alkalma lesz beszélni a láger parancsnokával, akinek majd megmagyarázza helyzetét, minekután az majd hazaengedi.

Nem volt rá lehetősége, hogy tisztázza magát.

Badzey Pált nem dolgoztatták. Azok a foglyok, akik nem dolgoztak, kevesebb és rosszabb táplálékban részesültek.

Egyszer Gerstenmájer János azt javasolta neki, hogy elősegíti a megszökését, kérve, hogy bújjon be egy vagonba, amelyek a rabok által gyártott termékeket szállították, és úgy alkalma nyílt volna rá, hogy valamelyik állomáson kiszálljon és hazajusson.

Badzey Pál ezt visszautasította, azzal az indokkal, hogy ártatlan, tévedésből került a lágerbe és hamarosan hazaengedik. Nem mert rizikót vállalni, félve a következményektől, melyek azokban az időkben, ha nem sikerültek, rendszerint a szökött fogoly kivégzésével végződtek. Bízott az emberi igazságérzésben, a háború végetérésében, de főleg abban, hogy egész életében nem követett el semmi rosszat az emberek ellen. Nem hitte, hogy az életével kell fizetnie ártatlanként. Szégyellte helyzetét.

Gyakran kérdezte Gerstenmájer Jánost, mit tud Szigetről és a szigetiekről, akikhez lelkileg nagyon közel érezte magát. Imádta szülővárosát, Szigetet. Csak itt érezte igazán otthon magát. Csak itt volt igazán boldog, de a kegyetlen sors éppen a szülővárosától tartotta távol, keserítve amúgy is rövid életét, fokozva honvágyát.

Gyakran érdeklődött a hazaiak felől, de keveset tudhatott meg, miután Novi Szamborba már nem jött senkihez sem csomag, sem levél.

Ez az állapot körülbelül 1945 tavaszáig tartott, amikor is egészsége teljesen leromlott. Egy pár hétig nem látták az udvaron sétálni, már ereje se volt hozzá.

Az utolsó hírt Badzey Pálról egy salánki magyar ember hozta, akivel azt üzente, kéri apósát, halála esetén vigyázzon a feleségére és két kiskorú gyermekére, ne hagyja, hogy földönfutóvá váljanak. (Apósa akkor már a 78. évében járt.)

Ennek az embernek nagyszüleink elfelejtették a nevét a zavaros időkben, de feltűnőnek tekintették érdeklődését, amikor az egyszerű parasztember azt kérdezte, mivel foglalkozott Badzey Pál, papp volt-e, vagy valami rendkívüli hívő, mert halála előtt, abban az agóniás pillanatban állandóan a jó Istenhez fohászkodott, áldását kérve családjára...

Ez az ember értesítette a családot, hogy ne várják Badzey Pál hazatérését, mert ő dobta holttestét egy közös gödörbe, több fogolytársa holttestével együtt Novi Szamborban, két patak összefolyásánál.

Vallomását biztosnak vehetjük, mert ez az ember pontos címre jött Nagyszőlősre, és a címet csak Badzey Páltól tudhatta meg, azelőtt nem ismerve őt.

A családra borzalmas évek következtek: kitelepítés, vagyonelrablás a „felszabadítók" részéről, a magyar nemesi családok megaláztatása, a borzalmas éhínség, nélkülözés...

Badzey Pálné ottmaradt a két árva gyermekével, segély nélkül. Kitelepítették szüleivel és gyermekeivel együtt Nagyszőlősről, egy idegen, román ajkú faluba, egy rozoga, korhadt, padló nélküli faházba, egy zord vidékre, távol a közutaktól, villanyvilágítás nélkül...

A lassú halálra ítélt családot el kellett tartani, meg kellett menteni...

Eleinte az évszázados családi ékszereket, ezüstneműt, antik bútort, képeket adott el potom áron, hogy élelmet vehessen kiűzött családjának. Később rosszul fizetett, megalázó munkákat vállalt, hogy egy falat kenyeret biztosíthasson hattagú, nyomorban tengődő családjának.

Itt nevelte gyermekeit és ezen a környéken temette el szüleit. A Bibliát, amit megmentett a családi könyvtárból, a férje lágerbeli jegyzeteit és leveleit mint ereklyét őrizte, hogy majd, ha gyermekei nagyobbak lesznek és megértik apjuk tragédiáját, beszélhessen nekik róla és olvashassák sorait...

Visszaemlékszem a késő őszi éjszakákra, mikor a petróleumlámpa fényénél titokban olvasott apánknak már félig elmosódott noteszéből. Legtöbbször azt a részt olvasta, melyben rólunk írt és ránk gondolt...

Gyakran hangoztatta, hogy mi is olyanok vagyunk, mint a többi gyerek, nekünk is volt apánk...

Minden alkalommal említette apánk ártatlanságát, jóságát, műveltségét, vallásosságát és a családhoz való ragaszkodását...

Gyakran mondta titokban, hogy ne higgyünk mindazokban, amit reánk kennek a hatalom emberei, ne higgyünk nekik, mert egy gyilkos rendszernek a képviselői, akik semmiben nem különböznek a fasiszta gyilkosoktól. Példaképpen hivatkozott arra, hogy mit tettek apánkkal és az egész családunkkal. Gyakran tette fel nekünk a kérdést, hogy mit tennénk, ha megjelenne apánk, mit mondanánk neki, hogy fogadnánk...

Mi el sem tudtuk képzelni, csak hallgattuk szavait és gyermeki fantáziánkkal elképzeltük megjelenését, nézve anyánk könnyes szemeit...

Vajon hány ezer árva élt át hasonló sorsot, hányán hitték el, hogy apjuk bűnös és ők azért szenvednek? Hányán szégyellték nemzeti hovatartozásukat és apjuk halálát, hány gyermekre kenték rá apjuk elképzelt bűneit? Hányán hittek a kommunizmus lélekmérgező propagandájának?

Ezt és hasonlókat hozott a magyarok és németek számára a kommunista rendszer Kárpátalján...

Bennünk apánk írástöredékei tartották a lelket és a hitet, azért oly kedvesek számunkra. Ezért fontosnak tartjuk közreadni azokat. Könnyen meglehet, hogy hasonlóképpen fognak gondolkodni és érezni azok is, akiknek családját és életét tönkretették a szolyvai vagy más lágerek létesítői és a gyilkos parancsok végrehajtói.

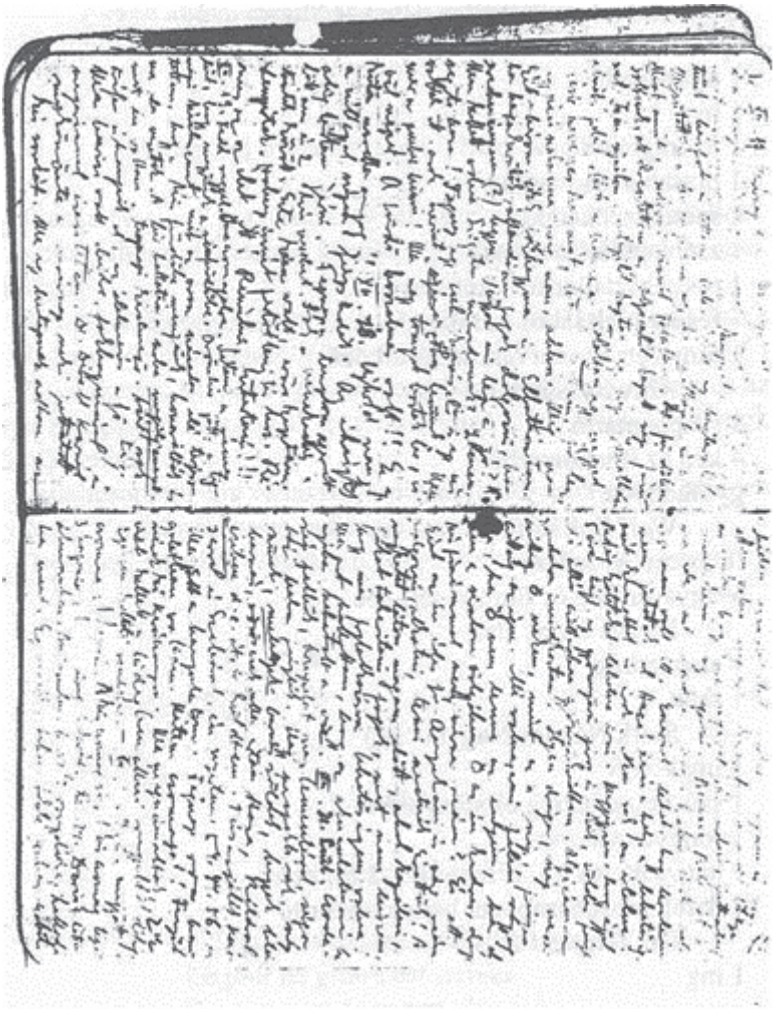
Badzey Imre[58]
Máramarossziget
1994

[58] Badzey Imre Padzey Pál fia.

A nagybányai festőtelep egy csoportja (a harmadik generáció)
Álló sor (balról jobbra): Göllner Elemér, Krizsán János, Tóth István, Börtsök Samu, Thorma János (az iskolaszolga), Mikola András, Pászk Jenő (Eugen Pascu), Rácz Péter, BADZEY PÁL, Jándi Dávid;
Ülnek: Egly Sári, Demeter Gizi, Krizsán Jánosné Csíkos Antónia, Thormáné Kiss Margit, Csiszár Lilla; Alsó sor: Pusztai Blanka, Váradi Piri.

Badzey Pál szolyvai lágernaplójából

Dr. Badzey Pál életrajza

Badzey Pál festőművész Máramarosszigeten született 1899. november 2-án, jómódú családban.

1918-1922 között jogot hallgatott Máramarosszigeten a Jogi Akadémián, majd Kecskeméten és Pécsett, ahol szigorlatozott, majd 1923. október 23-án megvédte doktori disszertációját. Ezután Budapesten, a Láng gyárban dolgozott magántisztviselőként.

Az 1927-1929-es években Nagybányán, a festőművész telepen tanult és alkotott; gyermekkori álmát, a festőművészetet gyakorolta és felsőbb szinten tanulta itt tovább.

1930-1934 között életét teljesen a festészetnek szentelte.

1941-ben családot alapított.

1944 őszén Máramarosszigetről Nagyszőlősre ment, családjával menekülve a háború és a kommunizmus borzalmai elől. Itt éltek szülei: Dr. Mán Aurél és neje, báró Perényi Mán Mária.

November 2-án ünnepelte 45. születésnapját, 4-én megszületett kisebbik fia, Imre Tamás, és 18-án kezdődött életének utolsó, tragikus szakasza, amikor délelőtt 9 órakor „önként" jelentkezett (a szovjet parancsnokság kategorikus felhívására) az úgynevezett „mályenykij robot"-ra. Az ezután történteket vázlatosan írja le jegyzeteiben.

Amitől félt, bekövetkezett: Mikor Szolyváról továbbvitték Novij Szamborba, érezte, hogy az életben maradásra kevés a reménye. Novij Szamborba érve tüdő- vagy mellhártya-gyulladásban 1945 tavaszán halt meg.

(Dupka György)

Dobsa Lajos

LÁGERNAPLÓ

(Részletek)

Dobsa Lajos
Szolyva, Fogolytábor 23-ik sz.d. 15-ös barakk
Isten nevében kezdem el ezt a gyászos meghurcoltatást.
Tiszakeresztúr. 1944. november 18-án
Dobsa Lajos (aláírás)

1944. november 18-án

Szombat reggel otthon összecsomagoltunk háromnapi élelmet, aztán elmentünk a templomba. Onnan aztán mindenki hazament és elbúcsúztak a családtól, hozzátartozóktól és elindultunk T. Újlakra[59].

T. Újlakról délután elindultunk B.szásznak[60]. T. Újlakon közénk szaladt egy autó, egy kicsit belénk gázolt.

Sötét este lett, mire beértünk Benébe. Itt meghaltunk egy istállóban. (Még elég jó szállás volt, habár aludni nem lehetett, mert még tetőfokán volt a hangulat és még szokatlan volt a szállás is.)

19-én (vasárnap)

Reggel megindultunk Benéből és rövid pihenőkkel folytattuk utunkat B.szászig. A Kishegy alatt találkoztunk előzőleg elmentek hozzátartozóival, akik figyelmeztettek, hogy minden értékeinket küldjünk vissza vagy

[59] Tiszaújlakra
[60] Beregszásznak

dugjuk el, mert elkoboznak tőlünk mindent. Igaz is volt. Délután beértünk B.szászba és elszállásoltak az adóhivatalba. Ott aztán mindenki keresett szállást magának, csináltunk papírból ágyat és lefeküdtünk, hogy pihenjünk egy kicsit, alig feküdtünk le, jött a parancs, hogy csomaggal sorakozó a folyosón, ott aztán kettesével betoltak egy oldalszobába és elszedtek minden apróságot tőlünk. 11 óra felé aztán lefeküdtünk, reggelig nyugodtan maradtunk. Reggel aztán egy román zsidó ébresztőt csinált bottal.

20-án (hétfő)

Reggel megint csak tovább mentünk kisebb pihenőkkel, de annál több *daváj*-jal (továbbval): estére beértünk Munkácsra. Elszállásoltak egy nagy épületbe az állomás mellé. Itt aztán meghúltunk, jobban mondva csak megszálltunk, mert igen siralmas volt a helyzetünk. Pistát már be kellett vinni, mert menni nem bírt, oly beteg lett. Este aztán félrebeszélt, de később magához jött, úgyhogy el is aludt kicsit. [...]

24-én (péntek)

Éjfél után pár perccel ébresztőt csináltunk, mert már kiabáltak, hogy reggeliért minden századból 4 ember. Tudniillik tegnap meg lettek szervezve a századok, mi lettünk a 23-as civil század. Hajnalban aztán aki akart, evett a babból, amitől jobbat kap otthon a kismalac, mert ez csupán bab és meleg víz. Reggel aztán 400-at összeszedtek közülünk és kivittek munkára, egész nap téglát hordtunk étlen-szomjan, megállás nélkül, mert partizánkísérettel voltunk (ezek olyan szedett-vedett cigányok voltak és hajtottak bennünket). A keresztúri fuvarosok ott voltak, éppen mellettünk hajtottak el, beszélni nem nagyon tudtunk, mert a sorból nem lehetett kiállni, mert rögtön lőtt a partizán, így hát csak egy pár szót kiálthattunk hozzájuk. Egész sötét este lett, mire abbahagytuk a munkát és a kapunál vagy hatszor megszámoltak, míg beengedtek a szállásunkra. Akkor aztán négyen elmentek közülünk vacsoráért. No de ez megint csak a bableves volt. (Tudniillik itt nem is lehet más ebédet főzni, mert itt mindég van tizenhétezer ember, vegyesen katona a civilekkel, és nincs idő főzni, csak ilyen eledelt, ezt pedig úgy főzik, hogy a bab mindég föl éjjel-nappal és a reggeli osztás megkezdődik éjfélkor és tart délig. A forró főtt babra öntenek enyhes vizet és kész a főzelék.) Déltől aztán kezdődik a vacsoraosztás, mely tart 10-11 óráig, ugyanaz, mint a reggeli.

Kenyeret valamikor kapunk öten-hatan meg tizenhárman, mikor hogy, egy komiszt – ez az étkezésünk. [...]

december 1-én (péntek)

Ma az a hangulat, hogy a csehek átvették a közigazgatást és sorozás lesz 9-én otthon, és akkorára haza kell nekünk menni. No de ebben nem hittünk később, mert 2400 ember elment tőlünk munkára.

2-án (szombat)

Ma reggel azzal jöttek be a fiúk, hogy itt egy keresztúri szekér, mely csomagot hozott. Kapott is fele a keresztúriaknak utánpótlást, ahogy elneveztük egymás közt. Tovább folyt az élet, egyhangúan, mint ezelőtt, este éneklés és lefekvés. [...]

4-én (hétfő)

Jókor reggel bejött egy táb. csendőr és mondta, hogy századonként csomaggal sorakozó. Csomaggal együtt elvittek a fürdőbe és fertőtlenítőbe. A fürdő egész jó volt, csak a ruhát kellett sokáig várni a fertőtlenítőből, csak egy cipőben és nagykabátban kellett várni egy betonozott hideg helyiségbe'. Mire túlestünk rajta, egész este lett. Akkor aztán megreggeliztünk, és megvacsoráztunk egyszerre. Este beszélgettünk egy kicsit, de igen rosszul érezte mindenki magát, mert jól meghűltünk, és egész nap víz nélkül voltunk a fürdőben, és siettünk a szállásunkra, hogy legalább iszunk egy jót, de mikor bejöttünk, itt nem tudtunk inni, mert a vízcsap elszorulott. Szerencsére megindult az eső és a csatornából csorgott egy nagyon kevés igen hideg víz, ebből ittunk egy-egy kicsit, mert ez sem nagyon volt, mert csak szemetelt az eső. Hat-félhét óra felé aztán lefeküdtünk. [...]

8-án (péntek)

Éjfélkor már nem lehetett aludni, mert ilyenkor mindenki fönt van, mert nem bírja az ember teste a fekvést, és éjfélkor már megkezdődik a reggeliosztás, és olyan veszekedés van, hogy kibírhatatlan. 7 óra felé aztán jött a parancs, hogy a 23-as századtól 50 ember sorakozó, és gyerünk fáért. Egy nagy hegyen

kell keresztülmenni, és onnan kell a vállon hordani a fát, kb. 5 km. Mikor ezt meghallottam, gyorsan elmentem a gyengélkedő elé, mert ott nem keresik az embert. Amikor elment az 50 ember, visszajöttem és megreggeliztem a hazaiból, de akkor megint kértek 25 embert még fáért, hála Istennek ezt is hamar megtudtam, és gyerünk vissza a gyengélkedő elé. Később visszajöttem, akkor már visszajött az 50 ember, és kiosztották a kenyeret és a cukrot, kenyeret 8-an kaptunk egyet, cukrot egy evőkanállal. Ebből aztán főztünk teát, a komiszkenyér részért a katona foglyoktól lehet venni teaport. Mire megfőztük, akkor megint sorakozó az egész szobának, de én már csak ragaszkodom az előbbi szokásaimhoz, gyerünk a gyengélkedő elé. Mikor odamegyek, hallom, hogy a 17 éveseket megvizsgálják és a gyengéket eresztik haza, no fene, mondom, gyerünk be, én is fölcsaptam 17 évesnek és mentem orvosi vizsgára, de azt mondta az orosz orvos fhdgy[61], hogy *daváj*, majd a következő transzporttal elmegyek. Jól van, mondtam, és még megkérdeztem, hogy mikor megy a következő menet, azt mondta, hogy 4-5 nap múlva. Gondoltam, hogy egy kicsit sok lesz, majd teszünk valamit, hogy ne legyen olyan hosszú idő. Először is megborotválkoztam, mert ez is mutatja, hogy nem 17 éves vagyok. Másodszor pedig várom a fejleményeket, de előre is úgy érzem, hogy holnap megint szerencséltetem látogatásommal az orvost. [...]

11-én (hétfő)

Hajnalban sorakozó a századunknak, és 60-an elindultunk munkára, de mire a belső kapuhoz értünk, már kivonultak munkára, így mi vártunk a kapunál szakadó esőben vagy 2 órát, akkor aztán visszajöttünk a szállásra, hogy majd később megyünk ki fáért a hegyre, de közbe' megkezdték a csomagok beadását, be is hoztuk mindnyájan, de még meg sem bonthattuk, mert lógni kellett elfelé, mert fertőtlenítésre zavartak, addig, amíg a fertőtlenítőből visszsza nem jött, aki nem tudott olajra lépni, nem lehetett visszajönni a szállásra.

Mire visszajöhettünk, este lett éppen.

12-én (kedd)

Reggeli éjfél után, aztán hajnalban sorakozó, megint 60 embert kellett munkára adni a sz.d-nak.[62]

[61] főhadnagy
[62] századnak

Már én is kimentem, mert vágytam egy kis friss levegőre. Igaz, hogy drága levegő volt, mert meghajtottak a sárban, és késő estig kint voltunk. Mikor bejöttünk, megvacsoráztunk és lefeküdtünk. [...]

14-én (csütörtök)

Reggeliosztás éjfélkor, hajnalban aztán sorakozó fürdőbe és fertőtlenítőbe, de mikor kiadták a parancsot a sorakozóra, a keresztúriaknak fele olajra lépett, én elmentem a tábor szélén lévő kis kápolnába, ottan van az egész tábor területén az a hely, ahonnan nem hajtanak sehova. Majd ha valaki olvassa azt a kérdést, hogy miért lógunk meg, ha fertőtlenítésről van szó, hát én egyszerűen leírom egy fürdés és fertőtlenítés történetét. Reggel jókor sorakozik kb. 1000 ember. Ezt a tömeget behajtják egy nagy üres épületbe, és onnan 40-esével viszik át egy másik épületbe, ahol fürödni lehet, ott aztán le kell vetkőzni, és minden ruhát fel kell fűzni egy karikára, és azt beviszik a fertőtlenítőbe, ami igénybe vesz kb. két órát (már a ruha bent létét értve 2 óráig). Addig bakancsba' és egy nagykabátba' kell várni egy rossz betonos épületbe'. És ez a fertőtlenítés minden második nap van, úgyhogy ha mindég mennénk, akkor egy héten belül már ruha sem lenne rajtunk, mert a gyengébb minőségű ruha egyszerűen szétmállik, ez hát a mi fürdéstől való lógásunk titka.

20-án (szerda)

Ma még korábban felkeltünk, mert kényszerítve voltunk egy felsőbb hatalom által, aminek mi nem mondhattunk ellent: a hidegnek. Este szépen kitisztult és reggelre igen erősen felfagyott. Úgyannyira, hogy fekve is fáztunk a szállásunkon. Hajnalban sorakozó, előbb reggeliért, aztán fáért, a reggeli a tegnap este ki lett főzve és kimerték egy faládába, úgyhogy a finom bableves reggelre megfagyott, és így hát nem lehetett megenni. Még ezidáig legalább megmelegítették, és úgy meg lehetett enni felfűszerezve egy kicsit belőle. Sokan éhen sorakoztak, mert a hazai elfogyott, már nekem is elfogyott 2 napja, így aztán azt mondtam magamban, hogy: nem adtok enni, én meg nem hozok fát. És ellógtam már jókor reggel a sorakozóról. De csak kint a hidegbe lehetett lógni, mert bentről hajtották a népet a hegyre, 10 óra után aztán, aki nem ment valahová munkára, elmentünk az irodára jelentkezni, ti. mindenkinek jelentkezni kell az irodában. Fölírják nevét, apja nevét, szül. évét, foglalkozását, nemzetiségét, lakhelyét, századát és hogy honnan és mikor hozták

el. Délután volt még egyszer sorakozó fáért, de ellógtunk szerencsésen. Este aztán még egy kis ideig beszélgettünk, még ma is állítják a 22-ére való hazamenetelt.

22-én (péntek)

A hazamenetelről szó sincs és nem is lesz egyhamar, az ébresztő és reggeliosztás a hajnali időben megtörtént. Már a híg bablevest mindnyájan megettük, mert éhesek vagyunk ám, habár ilyen jókor nem ízlik a bableves, de ha most nem eszünk, akkor estig nézhetjük az eget éhen. Mikor kezd világosodni, rögtön sorakozó és kiállottunk a belső kapuhoz, hogy megyünk fáért a hegyre. Itt aztán álltunk abban a jó reggeli hidegben vagy 3 órát, úgyhogy teljesen összefagytunk. Végre aztán lecsatoltak a hátuljáról kb. 200 embert és visszaküldtek a szállásunkra, de ott is csak úgy fáztunk tovább, mint kint. Ez a fáért menés úgy történik, hogy hajnalban kizavarják a népet a belső kapuhoz, kb. 1000-et, ott aztán felsorakoztatnak ötösével, és ebből megyen fáért mikor 400, mikor 500, de azért kint fagyoskodik 1000, míg aztán egyharmada elszökik, a többi aztán visszatér a körletbe.

karácsony szent estéje

Elérkezett az a boldog este, amit mindenki igen nagyon várt, de sokan úgy vártuk, hogy talán akkorára már meglesz az, amit mindenki szeretett volna: a szabadulásunk. No de az Isten ezt másképp intézte, és mi belenyugszunk az ő akaratába, mert tudjuk, hogy az Isten itt is velünk van, és ha Isten velünk, ki lehet ellenünk. Mikor besötétedett, megkezdődött az éneklés, és van köztünk egy tanító, aki istentiszteletet tartott mindnyájunknak. Aztán csoportokba álltunk, és úgy jártunk az egyik községbeliektől a másik községbeliekhez, és kölcsönösen megkántáltuk egymást. Az éneklések közben egyszer csak fölsírt nagy szomorúan egy hegedű bánatos hangja, mikor aztán minden ajak megnémult, és nagy megilletődéssel hallgatta a hegedű húrjaiból előjött szent éneket. Alighogy visszaszökkentünk a szomorú valóságba, belépett a szállásunkra 12 német katona fogoly (a magyar foglyok közt van kb. 18 német fogoly), és nagyon szépen énekelgettek, elénekeltek vagy 4-5 éneket, és utána szépen felköszöntöttek németül, de volt kettő közte, aki tudott egy kicsit magyarul, és tolmácsoltak nekünk, aztán gyűjtöttünk nekik egy kis hazait és megvendégeltük úgy, ahogy tőlünk tellett. Ez az éneklés kb. 10 óráig tartott,

míg végre aztán mindenki nyugovóra tért, mert tudtuk, hogy holnap is úgy kell fölkelni, mint máskor, hiába a karácsony, itt nem számít az ünnep.

25-én (hétfő, karácsony első napja)

Megérkezett a várva várt karácsony napja, de sajnos nem úgy lett, ahogy vártuk, mert hiába kértük az orosz papságot[63], hogy engedélyezze meg legalább az első napot, hogy ünnepelhessük meg, és ezen a napon ne hajtanának fáért a hegyre, de falra hányt borsó, épp úgy hallgatták meg, mint aki süket. Hajnalba' korán keltünk, mert most már igen hideg van, és a szállásunk olyan, mintha kint feküdnénk, a föld bent is megfagy, ahol nem fekszik ember. Mikor megvilágosodott, jöttek a cs. csendőrök és bejelentették, hogy a mi barakkunk ma fürdőre megy. Mi aztán felkészültünk és sorsunkba beletörődve elindultunk a fürdőbe. De mire a fürdőbe ért a csoport, egy páran ellógtunk, de egész nap bujkálni kellett, mert fogdosták az embereket dolgozni vagy fát hordani, aki elment fürdőre, azok is egész estére jöttek vissza jól megfázva, és meghűlve. Délelőtt, mielőtt elmentünk volna fürdőre, bejött egy katona és egy gyönyörű felköszöntőt mondott, amelyet itt is megörökítek.

Fogoly karácsony

Valahol messze, távol, kis város szélén van egy fogolytábor.
Sok embert hoztak mindenfelől oda,
Sokunknak szomorú lett most az otthona,
Hiszen otthon hagytuk kedves hitvestársunk,
Apánkat, anyánkat, édes kis családunk,
Szívünk majd megszakad a hazai vágytól,
Lelkünk mélyéből is csak a honvágy lángol.
A várt szent karácsony este ránk köszöntött,
Sajnos nem lehetünk családjaink között.
Elsodort bennünket a sors kegyetlen keze,
Távol családunktól, messze idegenbe,
És most itt kuporgunk, kemény deszkapadon,
Sok hosszú, álmatlan, hideg éjszakákon,
Szemünk majd leragad, álmosak vagyunk,
De a sok bánattól aludni nem tudunk.

[63] parancsnokságot – a szerk.

Úgy vergődünk mi itt, mint egy rab madár,
Mely kalitkájából szabadulásra vár.
Mi is arra várunk, szent szabadságra,
Hogy visszarepülhessünk a családi házba.
Szomorú most otthon a karácsony napja,
Hiányzik hazulról a jó édesapa,
Nincs, aki elkezdje a vacsoraimát,
Nincs, aki szétszelje a karácsonyi almát,
Ez lett az életünk legszomorúbb napja,
Fájó szívvel gondolunk meleg otthonunkra.
Szemünk könnybe lábad a karácsony szóra,
De azért, bajtársak, ne essünk kétségbe,
Összekulcsolt kézzel tekints föl az égre,
Térden állva kérjük az egek Urát,
Hozza meg nekünk is a várt szabadulást.
Hiszen az nem lehet, hogy sokezrek kérése
Ne találjon rá egy megértő szívre.
Majd elmúlik egyszer szomorú fogságunk,
akkor lesz nekünk is boldog karácsony.

(Szolyva)

1944. december 25-én

Ez a mi sorsunk, amint itten le van írva, sőt, még szomorúbb, mert igen sokan hullanak többen közülünk ki, napról napra. Már egész szájról szájra száll, ha valaki gyenge, hogy ne búsulj, vége a szenvedésnek hamar, mert lassan kiszállít a szürke (ti. a halottakat egy kis szürke és egy kis piros ló hordja ki mindennap). [...]

29-én (péntek)

Ma reggel sorakozó volt fürdőre, egy páran ellógtunk, de a többi meséli, hogy fűtetlen terembe' kellett meztelenül várni a ruhára vagy két órát. Ma már közénk is lecsapott a halál sújtó keze, és kiragadott közülünk egy bajtársunkat, név szerint Pógyor Istvánt. Megtettünk minden tőlünk telhetőt, hogy haza tudjuk küldeni földi maradványait, de minden kérésünk süket fü-

lekre talált, így aztán őt is, mint a többi sok-sok bajtársunk testét, kiviszi a kis szürke utódja (ti. a szürke is megdöglött), és eltemetik őt egy közös sírba. Sajnos mi foglyok vagyunk, és még csak el sem temethetjük úgy, mint embert, mert aki meghal (napi átlag 15-20-ig), azt levetkőztetik, és úgy meztelenül fölrakják a szekérre, mint az ölfát és berakják szalmával, és négy ember kimegy egy fegyveres kísérettel és elhantolják, ennyiből áll egy fogoly temetés.

1945. október 30-án

December 29-én azzal a gyászos eseménnyel be is fejeztem a naplóírást, mert már tovább nem volt idő írni, mert minden pillanatban zavartak hol ide, hol oda munkára, mert azt mondták, hogy úgyis megyünk már haza nemsokára. Így biztatgattak jan. 18-ig. 18-án este kiadták a parancsot, hogy holnap hajnalba' sorakozó. Reggel fel is sorakoztunk 1200-an, és megindultunk gyalog, erős ruszki kísérettel, Lengyelországnak. Kilenc nap meneteltünk 25-30 fokos hidegben, és háromszor kaptunk enni. A szállásunk a hó, takarónk a szép fényes csillagos ég. Január 28-án megérkeztünk Novi Szamborba[64]. Itt tudtuk még csak meg, hogy mi a fogoly élet. Itt volt egy nagy elosztó láger, ide vittek be minket is, de már annyi fogoly volt (német, magyar, román, bolgár, észt, lett, litván), hogy szállás nem volt, mindenki ott feküdt, vagyis ült vagy állt, ahol tudott. Az idő megenyhült és az eső esett, úgyhogy a drót közt térdig erő sár lett (abba jó volt feküdni, mert nem volt kemény). Itt töltöttünk 8 napot, itt aztán már szétszóródtunk az orosz puszták négy világtája felé. Egy páran még keresztúriak együtt voltunk és február 18-án bevagonírozunk, ismét 8 napi kemény utazás éhen, egy vagonba 120 embert zavartak be, úgyhogy ülni alig lehetett.

Febr. 26-án aztán a sztalinói[65] körzet makiewkai[66] 16-os lágerbe vezényeltek. Itt aztán végig éheztük a tavaszt, a nyárt és félig az őszt. 1945. október 6-án aztán bevagonírozunk 1000 ember közül 120-an (a látszatra, hogy eresztik a foglyokat), és elindult a vonat hazafelé Ukrajnán és Lengyelországon keresztül. 14 napi vonatozás után beértünk Máramarosszigetre, itt két nap voltunk lágerbe. Itt aztán elbocsátottak haza.

1945. október 23-án aztán hazaérkeztünk hatod magammal.

[64] Ukrajna, drohobicsi (lvovi) terület: Novij Szambor
[65] Ukrajna, sztálini (donyeci) terület: Sztalino ma Donyec
[66] Ukrajna, sztálini (donyeci) terület: Makijevka, Lenin-bánya

Dobsa Lajos lágernaplója

A lágerjegyzetek 1944. november 18. és 1945. január 19. között a szolyvai gyűjtőlágerben, illetve 1945. február 26-a között a Makijevka közelében lévő 16. sz. munkatáborban keletkeztek. Ez a lágernapló pótolhatatlan, hiteles bizonyítéka a megtörtént borzalmaknak, szerzője megrázó képet fest az elhurcoltak mindennapi szenvedéseiről. A szerző Dobsa Lajos, aki hazatérése után kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba és ott hunyt el.

2010-ben Dobsa Lajos rokona egy lágernaplót juttatott el a *Kárpátalja* című hetilap szerkesztőségébe, amelyet két részben közöltek. (A szöveget Fischer Zsolt gondozta.)

(Dupka György)

Forrás:

Dobsa Lajos lágernaplója, I. rész, *Kárpátalja,* 49. sz. 2010. december 3., link: http://www.karpataljalap.net/?q=2010/12/03/dobsa-lajos-lagernaploja (hozzáférés: 2017. július 31.)

Dobsa Lajos lágernaplója, II. rész: *Kárpátalja,* 50. sz. 2010. december 10., link: http://www.karpataljalap.net/?q=2010/12/10/dobsa-lajos-lagernaploja (hozzáférés: 2017. július 31.)

Jelen kötet kisebb változtatásokkal vette át a *Kárpátalja* című hetilapban megjelent szöveget.

TARTALOM

Nagy Jenő
Megaláztatásban (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén)...5
Megszólalnak a dobok 5
„Rövidesen hazaengednek” 6
„Hogy vagy, Horthy katonája?” 8
Irány Szolyva 9
Szögesdrót mögé kerültünk 10
A táborban aratott a hastífusz 12
Amikor dögész voltam 14
Hajcsárjaink: a magyar partizánok 15
Karácsony a lágerben 18
Legyengültünk, eltetvesedtünk 20
Vasúti híd építése Szkotarszkén 23
A szolyvai rabkórházban 26
Lengyel földön 28
A Duklai-hágón vánszorogtunk át 30
A szanoki gyűjtőtáborban 32
Jó két hétig marhavagonban 37
A szökési kísérlet megszervezése 40
Grúziában, az ocsamcsirai munkatáborban 43
Hazafelé? Nem! Tbiliszibe! 50
Átköltözés a téglagyárba 55
Levelezés 57
Hazatérés. Amikor az anyaföldet megcsókolhattam 62
Családi körben 69
Beadvány 72
Nagy Jenő (Dupka György) 74

Horváth László

Élet a halál árnyékában (Emlékeim a malenykij robotról) 75
Előszó helyett 75
Úton a pokol felé 76
A pokol kapujában 81
Tanuljuk a raboskodást 83
Fogolykarácsony Szolyván, 1944 88
Kik és hányan voltunk Szolyván? 89
Az otthoni csomag életet mentett 97
A szolyvai láger területe és helyiségei 99
A halálgyár 104
Borbélyok, szabók, suszterek 107
Az istállók sötét világa 110
A szolyvai pokol végnapjai 112
Átkelés a Duklai-hágón 113
A szanoki pokolban 116
Utazás a bizonytalanba 119
A Fekete-tenger partján 121
De a haza még messze volt... 129
A városi vízműveknél 133
A téglagyárban 133
Tetvek fogságában 135
Téli esték a kemencében 137
Második karácsonyom a lágerben 140
Levél otthonról 142
A fogolynak joga van a szökéshez 144
Másodszor hazafelé 147
Utószó helyett 150
Mellékletek 159
A szerző rövid önéletrajza 165

***Dr. Badzey Pál* jegyzetei és levéltöredékei**
a szolyvai zárt tiszti táborból 167
Függelék 184
Dr. Badzey Pál életrajza (Dupka György) 190

Dobsa Lajos
Lágernapló (részletek) 191
Dobsa Lajos lágernaplója (Dupka György) 200